

ШЕРЬЯН АЛИ

ХАТЫРАЛАР ЮКЮ

ШЕРЬЯН АЛИ

ХАТЫРАЛАР ЮКЮ

*эссе, публицистика, тилъ,
эдебият ве маневие тилимиз акъкъында
тюшюнджелер*

Къырымдевокъув педнешир
2011

ББК84-4(Крмтат)
Ш50

Видання здійснено на кошти, передбачені в бюджеті Республіканського комітету Автономної Республіки Крим у справах міжнаціональних відносин і диспортованих громадян на видавничу діяльність. Продаж заборонено

Китапта Миндат Аблялимов ве Якъуб Джемиловларнынъ
фоторесимлеринден де файдаланылды

- Ш50 Шер'ян Али
Хатыралар юкю: эссе, публицистика, тиль, эдебият ве маневиеетимиз акъкъында тюшюнджелер. — Симферополь: КъДжИ «Къырымдевокъуwpеднешир» нешрияты», 2011. — 230 с. : фото.— Къырымтатар тилинде.
ISBN 978-966-354-459-5 ББК84-4(Крмтат)

- Ш50 Шер'ян Али
Тягар спогадів: ессе, публіцистика, мова, література і роздуми про моральність. — Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримнавч-педдержвидав», 2011. — 230 с. : фото.— Кримськотатарською мовою.
ISBN 978-966-354-459-5 ББК84-4(Крмтат)

ISBN 978-966-354-459-5

© Шер'ян Али, 2011
© КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2011

Узоқлардан арзи-соя келе кербан,
Кербан дехиш, келешта каттирлар.
Атлар тоқтен тейкен киби дехе-пелван,
Оқолдде тейкен йта каттирлар.

Хайырларлар ахарталар башымызны,
Сарапталар сый кибі аж дөңгирлерни.
Жулдурлар, көздең спорттн яшымызны,
Хайырларлар ахлалалар кудус эрни!..

Хайтаргадай сабыр, бере хайтаралар,
Эндүдүрүлгүдөй, Эңгелс кибиз, Кэитин тура.
Сагалагай Кэанай Кере хайтаралар,
Арзан о-йон, дөрсөт, дөртүн айызын тура.

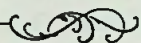
Самыдети издер кибі, сымныкыз,
Самырдагын эн адындыз, хайтыралар.
Понкыздай толмонкыз, тилинне-кыз,
Дере алапык, хань кыкымыз, хайтыралар!..

Мерян 2 Ян.

Денгизни андалмаккагын
денгиз омакы керекенин...
Шероюн Али.

МУЭЛЛИФТЕН БИР КЪАЧ СЁЗ

Азиз окъуйыджым!

Эр бир янъы китабымны сизге такъдим этер экеним, дерсинъ ки, огюнъизде имтихандан кечмеге азырлангъан талебе киби эеджанланам. Меним бу языларым сизнинъ талапчан гонълюнъизнинъ истеклерине джевап олурлармы?.. Эр алда умютимни джоймайым. Сизге юрегимни ачып дертлешем. Тыпкъы бир къона этрафында энъ якъын адамларымнен къонушкъан кибимиз.

Омюрим девамында пек чокъ эйи инсанларнен корюшип субетлештим. Олар акъкъында йыллар девамында эссе, хатырлав, очерк, публицистик макъалелер яздым. Языларымнынъ чокъусы озъ вакътында миллий матбуатымызда дердж олунгъан эдилер. Оларда билъдирильген фикирлер аля даа актуаллигини джоймагъанлары ичюн бу несрий топламымдан ер алдылар. Шу джумледен, эдебий макъалелер, янъы китапларгъа такъризлер де дердж олунмакъта.

Китапкъа кирсетильген бу языларымнынъ мевзусы ве жанрлары чешит олгъаны манъа теселли бере. Джыйынтыкътаки сюрюнлюгимизнинъ фаджиасына даир парчаларны, халкъымызнынъ буюк шаирлери Эшреф Шемъи-заде ве Юнус Къандым акъкъындаки хатыра-эсселер, я да ана тилимизнинъ тари-

хына аит Махмуд Къашгъарийнинъ 1000 йылыгъы мунасебетинен язылгъан тедкъикъат ве дигерлери сизде меракъ уяндыраджагъына шубеленмейим. Китапларгъа язылгъан такъризлеримде исе эсерлернинъ эйи тарафларыны чокъча косътермеге арекет эттим.

Даа бир шейни айрыджа къайд этмеге истейим ки, бу языларым чешит йыларда къалемге алынгъаныны текрар хатырлатам. Эссе, очерк ве макъалелеримдеки тильге алынган инсанларнынъ базы бирлери бу алемден эбедий дюньягъа авуштылар. Оларны Аллах рахмет эйлесин! Аят бир ерде турмай. Сагъ-селямет олгъанларнынъ да омюринде бир сыра денъишмелер ола биле. Онынъ ичюн эр бир парчанынъ тюбюнде язылгъан вакъытлары косътерильди.

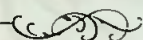
Сиз азизлернен кене де корюшмеге къысмет олгъанындан гъает мемнюнлигимни билъдирмеге ашыкътам. Къальп дуйгуларымнынъ къалгъаныны ишбу топламны окъусангъыз сезерсингъыз, деп ишанам.

2009 с. февраль 21

ИССЛЕД

ХАТЫРАЛАР ЮКЮ

Огюмде Хатидже анай Юнус кызынынъ хатыра дефтерлери... Гульгюлли, сакъызтюз, эльязмалар... Онынъ кызы Аютфие та Озьбекистанда, сюртюнликте экенде, анасынынъ меракълы такъдири акъкында базы бир вакъиаларны айткъан эди. Мен бир имкъан олгъанда анайнен корюшип лакъырды этермиз, деп башындан келип кечкенлерини дефтерге язып кюймасыны риджа эткен эдим. Анамына деп йылаар кечти. Дюнъя сени!.. Ойле де бу мунис, мераметли инсаннен субетлешмек манъа насип олмады!.. Эхмаллыкъ этгим!.. Бу сененинъ башында юрек хасталыгъындан апансыздан кечинген... Аллах рахмет эйлесин! Энди, лячаре, онынънен язылары вастасы иле гыябий субетлешем.

Бисмилляхир-рахманир-рахим, деп анайнынъ хатыра дефтерлерини саифелейим. Не къадар таныш ве таныш олмагъан озыюн вакъиалар. Аслында, миллетимизнинъ эр бир кюрантасынынъ, эр бир юртдашымызнынъ аяты озю бир дюнъя. Язгъанынънен битмейджек, сонъу ёкъ дестан. Шунунънен берабер бу такъдирлерни Ватан огърунда чекильген азаплар, юрт севгиси бирлештире. Кечмишлеримизнинъ нурлу рухлары тирилеримизни джесаретлендирелер.

Хатыралар...

Эпимиз бу фаний дюнъя мусафирлеримиз. Не гузель ки, хатыралар къалалар. Олар несиллерни несиллерге багълайлар. Хатыралардан

джанлы тарих яратыла. Хатыралардан гыда алып миллет юкселе, инсан шахс тарзында кемалына етише. Тек бир дюнъяджа белли алимлерни, улу инсанларны тербиелеп етиштирген «Зынджырлы медресе» мизини озю миллетимиз не кьадар булок олганыны косьтерген темсильдир. Оныннен эр не кьадар гьурурланмагъа акълымыз! «Зынджырлы»-мыз миллетимизини тамырларыны косьтере. Хатырадан айрылгъан адам манкъурткъа чевириле. Доγμα Ватаны, атта ана-бабасыны биле таныш оламай, унута. Бойле унутчакълыкьтан Аллах сакъласын! Бу акъта тюшонджеге далувнын озю этинни-тенинни сескендире. Арамызда сийрек-сепелек олса да, бойле манкъуртларнын пейда олмагъа башлагъанлары гъает де кедерлендире, аджеле тарзда юкьудан уянамасакъ, бу «хасталыкьны» тедавийлемек чарелерини корьмесек о бизни бир тамам сараджакъ, алымыз даа да мушкюллешеджекке бенъзей.

Кельмешеклер исе эп хатыраларымызны сильмеге давранып кельдилер ве аля даа бу явуз ниетлеринден таймайлар. Чюнки душман сыладан дегиль де, хатыралардан сакъына. Бакъынъыз, душман анги бир мемлекетке уджюм этсе этсин, ильк эвеля онын китапханелерини якъмагъа тырыша. Тарихны бозып озюне уйдурьш янъыдан яздыра, я да атта эсамесини биле окъумагъа истемей. Ана тилине токъунып, оны унуттырмакъ ичюн бутюн чарелерни коре. Меселя, XVIII асырда Къырымны бир къач кере къангъа батыргъан Миних эм де бираз сонъра Долгоруковлар етекчилик япкъан баскъынджылар Багъчасарайны куль-виран этип, пек чокъ кыйметли китапларымызны якъып ёкъ эттилер.

Я ишгъалджилер хатырамызны сильмек макъсадынен мезарлыкъларымызны, азиз-эвлияларымызны, джами ве дигер медений абиделеримизни таптамадылармы, бозмадылармы? Кой ве шеэрлеримиз, байыр ве дерелеримиз, чокъракъларымызнын кьадимий адларыны денъиштиргенлери не демек? Бу вахшийликлер тек бизим къырымтатар медениетине дегиль де, джихан медениетине де эндирилген дарбедир. Чюнки дюнъя медениетлеринин гульзарларына туташ бизим чокъ асыллы къырымтатар медениети гульзары да озюне хас ренки ве къокъусы олгъан гуллеринен айрыджа ер тута да! Бир мисаль. Багъчасарайдаки севги козьяшына, асретлик козьяшына тикленген Козьяш чешмеси киби джанлы эйкель кимлерни айретте

къалдырмады? Абиделеримизни аселет ёкъ этмеге ынтылув буюк джинаеттир! Шимди Къырымда асыл халкъ ёкъ деп яйъара къопарулар, деделеримизнинъ инълеген рухлары илериде эпимизни козю ачыкъ олмагъа давет этелер. Эр алда бизим юреклеримизни хатыралар юкю баскъаны гузель. Кечмишимизни унутмасакъ ярынымызны айдын коре билирмиз:

Узакълардан арды-сыра келе керван,
Керван дегиль, келеята хатыралар.
Агъыр юктен чёккен киби деве-пельван,
Огюмизде чёкип ята хатыралар.

Хатыралар агъарталар башымызны,
Сарарталар сют киби акъ дефтерлерни.
Кульдюрелер козьден сюртип яшымызны,
Хатыралар агълаталар нидже эрни!..

Чатырдагъдай сабыр бере хатыралар,
«Зынджырлы»дай, эйкель киби, къатып тура.
Чагъаладай къанат кере хатыралар,
Арзы олып, дерсинъ, дертин айтып тура.

Сайльдеки излер киби, силинменъиз,
Салъырдайын эп акъынъыз, хатыралар.
Топкъаядай топланынъыз, тилинменъиз,
Дерс алайыкъ, чанъ къакъынъыз, хатыралар!..

...Хатидже анайнынъ дефтерлерине къайтайыкъ. О, кенди аят беаннамесини «Агъыр ве сеvimли хатырлавлар» деп адландыргъан. Бисмилляхир-рахманир-рахим! Аллах акъыгъы ичюн акъикъат, деп башлана биринджи дефтер. Серлеваны окъур экеним, агъыр хатырлавлар насыл этип сеvimли ола экен, деп баягъы тюшюнджеге далдым. Языларнен таныш олгъаным сайын инсан кенди омюр ёлунда не къадар чокъ мешакъатларгъа расткельмесин оны енъип кечеркен, бу яшайыш тарзы омюрине синъип, оны пишкинлештиргени, къыйынлыкълардан гъалип чыкъркен, оны не къадар сеvimдиргенини юректен ис эттим.

Айдынъыз, дефтернинъ базы бир саифелерини берабер окъуйыкъ. «Мен тырышып окъудым. Эгер де дженк олмагъан олса... окъувымны девам этеджек эдим. Языкъ ки, къысмет олмады. Яшлыгъымыз янды, агъыр олды!.. Битам, анам, мен ве Нусрет къардашымнен Багъчасарай шеэринде яшап, окъуп, чалышып, алышып севип къалдыкъ Багъчасарайны. Бүтюн омюрим оджаларымны, сыныфдашларымны, къомшуларымны ве танышларымны, юрген ёлларымны унутмадым. Ойле севгини, дуйгъуны язынен анълатмакъ мумкюн дегиль».

Эбет, эр шейни язмакънен беян этмекнинъ чареси ёкъ. Ойле дуйгъулар олалар ки, бир тамам къагъыткъа тюшюрмекнинъ имкяны булунмай. Дуйгъулар эр даим язылганындан колемлидир. Меселя, къальбнинъ рухен эзилгенини, нарны сыкъкъанда ондан акъкъан къантюсю шербетке бенъзетмек мумкюндир. Лякин бу темсиль инсан ис-эеджаныны бус-бүтюн косьтерип оламаз... Онынъ ичюн де бу язылар битайнынъ юрек атешинден сачрагъан учкъунлардыр! Бу учкъунлар адеттеки учкъунлар дегиль, сёнмейджек учкъунлар, несиллернинъ къальбине къонгъанда атеш якъаджакъ учкъунлардыр!..

Анай балалыгъыны хатырлар экен, мектепте насыл окъугъанлары, мектеплерара санат ярышларында насыл иштирак эткенлери, «Ешилленди дагълар» оюныны иджра этип, район боюнджа гъалип чыкъкъаны, тюфек атмагъа насыл огренгени, битасы онъа «огренгенинъ яхшы, амма атмакъ къысмет олмасын», дие теренден кокиос кечиргенини тафсиятлы икяе эте.

Бабасы Юсуф эфенди «Зынджырлы медресе»ни битирген, эки кере аджиликке барып кельген азиз инсанлардан бири эди. Сеитлер коюнде оджалыкъ япкъан. Кулак деп, молла деп оны да сюртюн этеджек олгъанлар. Халкъ оны аджып бирлик олып имае эте. Ондан сонъ кочип Багъчасарайгъа келип ерлеше. Репрессия девринде эписи бир оны бастырыкъкъа ташлайлар ве исиз гъайып этелер. Бабасынынъ къапалып кеткенине мугъайып анасына дуйдурмадан геджелеринен агълап чыкъкъаныны, 6-нджы сыныфта экенинде бабачыгъыны зияде анъып башлагъаныны, оны къуртармасыны Сталиден риджа этип бир шиир де язганыны хатырлай.

Тек инсанлар дегиль, атта бүтюн миллетнинъ такъдирлерини астусть эткен дженк башлангъаныны, Ялатаки техникумда окъугъанда,

одажпчеси Ида Соломоновнадан эшителер. Дерсте отургъан тале-белер эеджанланып, бирден аякъкъа къалкъалар. Кимерси агъламагъа башлай. Чюнки оларнынъ агъалары сынъырда арбий хызметте булунгъанларыны айталар «меним акълыма кельди: дженк — йыктынтылыкъ, олюм, айрылыкъ, ёкъсузлыкъ», — деп яза анай.

Та дженктен эвель Мустафа деген йигит оны севип пешине тюше; севги мектюплери яза. О, Финляндия муаребесинде иштирак этип, агъыр яралангъан, эвлерине къайтарылгъан эди. Къыз исе даа окъумакъ ниети олгъаныны айтып, онъа разылыкъ бермей. Дженк башланып, окъумагъа имкян олмай. Ниает, Хатидже разы ола ве Багъчасарай дживарындаки Къошдегирмен коюне келин олып тюше.

Хатидже Мустафагъа сени севем деп бир кере биле айтмай. Севгисини амельде тасдикъламагъа арекет эте. Севмек-саймакъ — бутюн омюр бою олгъан къыйыналыкъларгъа чыдамакъ, севгиге кир тюшюрмемек, сагълыкъта да, хасталыкъта да бир тюсте турмакъ, ойле этип къорантаны сагълам сакъламакътыр, деп тюшюне. Битасы ве анасы тарафындан онъа берильген эйи насиатларны унутмай, оларгъа амель эте.

Мустафа дегирменджилик япа, партизанларны уннен теминлеп тура эди. О, огълу догъгъаныны эшиткенинен «Рустем» деп къычырып йибере. Мустафа «Рустем» тюркюсини пек севе эди. Эр даим яваш-яваш йырлай, куле-куле Хатиджеге сыджакъ-сыджакъ бакъа тургъан. Огъланчыкъкъа Рустем деп ад къоялар..

Кунълер кеткен сайын агъырлаша. Душман, чекиле башлагъан сонъ, даа зияде джанаварлаша, партизанларнен фашистлернинъ чарпышмалары эп къызгъынлаша эди. О, учъ партизанны аскъанларыны хатырлай. Ватанымыз ичюн яш джанларыны феда эткен яшларымызны омюр бою унутмамакъ макъсадынен, асылгъан партизанларны барып бакъты. Асылгъанларнынъ оглеринде тахталардаки языларны окъуй. Оларнынъ экисинде «Мен партизан отрядынынъ разведкаджысы», учюнджисинде исе «Мен партизан отряды разведкасынынъ командири» деп язылгъан экен. Ортагъа бир къызчыкъны аскъанлар. Къарарнен 15 яшларында. Ады Аютфие экен. Сачлары дарма дагъын олгъан. Учю де бизим къырымтатарлар эдилер. Хатидже омюринде биринджи кере озюни тутып оламай. «Ах», деп багъыргъаныны дуймай

кчала. Янындаки немсе аскери къолундаки къамчысыны онъа сийтеп. «Комсомол, комсомол» деп къычыра. Хатидже аман къача. Эвельдең таныш олған соккъакъларны кечип, бир къапыгъа озюни урып кирмеге етиштире.

Бойле аджыныкълы аллардан даа бири. Якъын бир койде къалгъан къартларымызны, фашистлер партизанларгъа ярдым этмеге къалгъанлар, деп эписини бир ерге топлап, тельнен сарып, устьлерине бензин тѣкип якъкъанлар!.. Къартлар 40 киши экенлер. Олар якъылгъан ерни бельгилеп зиярет этильсе не гузель олур эди.

Бунъа бенъзер дешетли вакъиалар аз олмады. Азиз Къырымымызда бир гунахсыз шейт кеткен юрдашларымызнынъ ады-эсабы ёкъ. Я олар не ичюн бельгисиз къалмакъ кереклер? Эм фашистлер, эм советлер тарафындан асылып-кесильген, тирилейин якъылгъан, къулоларгъа быракъылгъан, денъизлерге чѣктиюрильген къандаш-джандаш сепетдешлеримизнинъ хатыраларыны не ичюн анъмайыкъ? Козьяшлар тѣкмейик!.. Етер энди козьяшлар дегенлер де бар. Я агълагъан юреклерге эмир этмек мумкюнми? Юреклеримиз ташкъа чевирильмесинден, мераметсизликтен, манкъуртлыктан Аллах къорчаласын! Эдждатларымыз хатырасыны келеджек несиллеримиз де унутмамалары ичюн арекет этмелимиз. Хатыралар, шейтлеримизнинъ азиз рухлары Ватанымыз огъурындаки бизим илеридеки курешлеримизде кучъ-медет бермели.

Эминим ки, халкъымызнынъ дженк нетиджесинде, хусусан, сюрпюнлик йылларында корыген фаджиалары акъкъында даа чокъ йыллар янъы-янъы эсерлер язылып эм де бу мевзу бир вакъыт халкъымызны быкътырмаз. Чюнки бу фаджиалар тек къальбимизде дегиль, къанымызгъа да синъип кетти! Не вакъыткъа къадар бу акъта язаджакъмыз, деген, базы бир къалемдешлеримиз терендже тюшонип бакъсалар, яхшы олур эди. Сергек олайыкъ! Хатыралар эвлатлардан-эвлатларгъа кечип юреклерни тырнай, дерс берелер.

Миллетимиз тарихында энъ фаджиалы кунъ — майыс 18-нинъ мудхиш танъында Хатидже Акъмесджит дживарындаки Битакъта, Разие аласынынъ эвинде эди. Анасы 10 айлыкъ Рустемчикни алып къалып, къардашы Нусретнен эништесининъ дуасы не вакъыт оладжакъыны билеп кельмеге ёлагъан эди. Яш баласы къалгъаныны

айтса да онъа эвлерине къайтмагъа изин бермейлер. Бир якъта омюр аркъадашы Мустафа, дигер тарафта анасы ве огъланчыгъы къалалар.

Айрылыкъ, элем не олгъаныны оны чеккен биле. Айрылыкъ отунда къаврулып башлагъан Хатидже бир геджеде эм анасы, эм огъланчыгъы, эм Мустафадан айырылды! Омюрининъ сонъуна къадар бу дешетли яныкъ оны куйдюрип кельди! Козълеринден акъкъан асретлик яшлары бу атешни сёндюрмейип, аксине даа да гуръделендирди. Сюрюнлик дешетлери, Ватандан айрылув дешетлери яш келинчекни не алларгъа тюшюрмеди. О эгильди — сынмады, янды, лякин кулъ олып кетмеди, даа пишкинлешти. Неден айрылса да, халкъымыздан айрылмады. Сюрюнлик мешакъатлары юрташларымызны бир-бирлерине даа зияде якъынлаштырдылар.

Аласынынъ къорантасынен чыкъарылгъан Хатидже ве Нусрет Ташкент виляетининъ Паркент районындаки колхозлардан бирине барып тюшелер. Хатидже токътамайып анасы ве огълуны араштыра. Лякин оларны будамай. Ниает, оларнынъ насыл алда сюрюльгенлерини коръген адамлардан эшите. Бичарелер: анасы да, Рустемчик де агълай, не ишлемеге бильмей экенлер!..

Комендатурадакилер онынъ яш баласы олгъанына инанмайлар. Немселер вакътында кезип юргеде алышкъанлар, мында да ойле япмагъа истейлер, деп тюшонелер.

Сораштыра-сораштыра бир кунъ базарда битасы Муневер анайнынъ адресини тапа. Бир къач гъайыпларыны араштыргъан «одиночка»ларнен берабер битасыны къыдырмагъа башлай. «Одиночка» дегенлери, Битакъта эмек ордусына ёлланмагъа азыр тургъан адамларымызнен корюшмеге кельген оларнынъ омюр аркъадашлары, догъмушлары, нишанлылары, къызлары, келинлери, аш кетирип сагълыкълашмагъа кельген адамлар эдилер. Сюрюнлик танъында эписи къоранталарындан айры тюшелер. Битакълыларнен берабер сюрюлелер. Бириси 4 огълуны, къапысынынъ анахтарыны къомшусына, экинжиси 2 огълуны къайнанагына къалдыргъанлар, эки аптекъардаш нишанлыларына кельген экенлер. Олар бир шейсиз тек озълери къалалар. Комендантлар да оларны «одиночка» (янгыгъызлар) деп адландыралар.

Бойле рухий азапларгъа даянмакъ къолаймы? Рухий азапны би-

зим халкъымыз киби чокъ корьген даа дигер бир халкъ ёктыр беллейим. Тамырларымыз къавий экен, юртумызга саип олмасакъ да, гъайып олмадыкъ! Нидже-нидже адамларымыз сюрюнликнинъ ильк йылларында, акъаретли комендантлыкъ режими вакътында къоранталарыны къыдырып ёлгъа тюштилер. Изинсиз кеткенлери ичюн бастырыкъларгъа узакъ муддетнен къапатылдылар. Бир чокълары якъынларыны тапалмайып янъыдан къоранта къурмагъа меджбур олдылар. Қъоранта къурып балалы-чагъалы олгъанларындан сонъ тапылгъанлар да олды. Кене фаджиа!

Хатидже рухсет къягытыны не исе де къолуна ала. НКВД майоры онъа:

— Балаңны чокъ айтасынъ, амма башта битанъа бармакъ истейсинъ — дей.

— Балам анамнен берабер, сагъ къалгъан олса корюширмиз, битам исе къарт адам. Бойле агъыр кунъде о, кимге керек. О, бизни бабасыз тербие этти, энди къаршылыгъыны бермек керек дегильми, — дей комендантка.

— Эбет, эбет, — деп джевап бере о.

Хатидже буюк мешакъатларнен Қъогай станциясына барып тюше. «Учкъургъан» совхозынынъ учюнджи болюгини соращтыра-соращтыра тапа. Битасы агъыр хаста экен. Оны зорнен таный. Аласы Разие, къардашы Нусретлернинъ селямларыны айта. Битасы козьлерини зар-зорнен ачып шашып къала. О, битасыны озю яшагъан ерге алып къайтмакъ тедаригини коре. Танышларыны расткетире. Эр эвде бир-эки адам хаста ята. Чокъусы олюм алында!..

Район меркезиндеки комендантан нидже-нидже азапларнен олса да битасыны алып кетмек ичюн изин къягыты ала. Хаста битасыны экимге косътере. Эким онъа, битанънынъ эки-учъ кунълукъ омюри бар, ёлларда къыйналып юрме, дей. Лякин о алып кетмеге къарар бере. Арабаны къапынынъ огюне алып келелер. Арабаджынынъ ярдымынен битасыны ерлештире. Араба ёлгъа чыкъа. О силькинген сайын хастанынъ чырайы тюрлене. Не исе де станциягъа келип етелер. Карантин вакъты олгъаны ичюн хаста битайны чайханеге ерлештирмек чареси олмай. Бир къуру ер тапып ыркъасыны астына тешеп, оломлок богъчасыны да ястыкъ этип, битасыны яткъыза.

Наманган — Ташкент поезди бу станцияда токътамай явашлап кече экен. Шу вакытта минсень миндинъ, минмесень къаддынъ. Станция башы, дигер адамлар оларнынъ алыны корип аджынсалар керек, ярдым бермеге тырыштылар. Хатидже акъшамдан битасыны демирёл четиндеки будка янына авуштыра. Битай дуа окъуй. Торуны да бильген дуаларыны текрарлай. Поезд корюнгенинен онынъ юреги чапаланып башлай. Я минип оламасалар? Битайны ве оны яваш юрген вагонгъа минсетелер. Кондуктор хастанынъ алыны корип, озюнинъ ерине яткъыза.

Кене яхшы дюньяда эр бир миллетте де мераметли, джанаджыр адамлар барлар, шу гузель инсанлар эсабына аят девам эте, яшаматъа умютинъни джоймайсынъ, деп тюшюне Хатидже.

Не къадар ёл азапларынен Паркентке етип баралар. Ананен къыз, яни Хатидженинъ аласынен битасы корюшелер!.. Не чаре, алсыз къартанай кельгенининъ докъузынджы куню кечине... Аллах рахмет эйлесин! Хатидже севимли битасынынъ мезарына барып дуа окъуй турды. Языкъ ки, анасы ве бабасынынъ къабирлери не ерде олгъаныны омрюнинъ сонъуна къадар тапып оламады.

Яш келинчек Хатидженинъ юреги бу дешетли гъайыпларгъа насыл даянды экен! Бу фаджиа тек Хатидженинъ башында дегиль, бутюн халкъымызнынъ устюнден баскъан дагъдай агъыр фаджиа эди. Тарих нидже-нидже баскъынджыларны корьген, лякин бутюн бир миллетни кенди Ватанындан сюрип чыкъаргъан баскъынджыны даа корьмеген эди. Халкъны сюрдюн этмек онынъ озюни де, изини де гъайып этмек демектир! Сюрдюнликнинъ ильки кунълеринде поезд ёлларынынъ этрафларында джыйыламай къалып кеткен, сюрдюнлик ерине барып тюшкенден сонъ да хасталыкътан, ачылыкътан вефат эткен азиз инсанларымыз, бутюн-бутюн къорантасынен кечинген семетдешлеримиз, кефинленмей, дженазеси къылынмай комюльген мевталарымызны унутмакъ мумкюнми!

Узакъ араштырувлардан сонъ Хатидженен Мустафа корюшмеге наилъ олдылар. Эеджанлы корюшюв вакътында экиси де лаф этип оламай. Бираз озюне кельген Мустафа Рустемчикни сорай. Хатидже олгъаны киби анълата. Бекабадкъа кочелер. Хатидже чул парчаларындан бала урбалары тикип, сатып акъчасына отъмек ала. О, тикиджилик

зенаатыны анасынан огренген эди. Эсма деген кыртанай анасы аккытында кыра хабар кетире. Анасы Макьсуденинь Каттакьургьанда (Самаркьанда виляети) олип яткыаныны корьгенлер. Дивар ястыккыа тикильген алтын шейлерини, инджилерини кимлердир хырсызлай. Рустемчик исе хастаханеге тюше. Оны хастаханеден баласы олмагъан бир кыадын алып кеткен экен.

Йылар кече. Олар Самаркьандкыа авушалар. Мустафа агроном олып чалыша. Хатидже чешит сааларда хызмет эте. Кызы Лютфие анасынынъ даима кыапыгъа баккып огълум тири, Рустемим иляа келеджек, деп беклегенини, сонъки нефесинедже шу умютнен яшагъаныны кедернен айтып кечти.

Сюрпюник девринде балалар эвине тюшкен, адлары денъишип, озьлерининъ асыл ана-бабаларыны хатырлап оламагъан огълан-кызыларымыз пек чокъ олды. Халктымыз бу тарафтан да хыршаланды. Бойле гъайыпларыны беклегенлерге буюк сабырлар тилеймиз.

Не ердесинъ, Рустем? Бельки де шимди адынъ башкыадыр. Сагъ олсанъ джевап бер! Эйат! Ананъ ве бабанъ санъа асретликтен юрек-багъырлары тельчеленип аяттан козь юмдылар. Энди сени кыардашларынь Сервер, Мерьем, Кыадыр, Лютфие беклейлер. Диляра аптень беклей!..

Хатидже анай кыайнагъасы Сеитбекирнинь кызы Диляраны анасы эрте вефат эткени себебинден озъ эвляды киби баккып осьтюре. Олюми оюнде де балаларына: «Диляра сизинъ аптеньиз ола, оны сайып-севинъиз», — деп васиет эте. Анай бутюн олюри бою Кырымыгъа кыайтмагъа пек арекет этти. Эв-эвден ярдым акъчасы топады. Ниает оларнынъ кыорантасы да Ватанымызгъа кыайтып ерлешти. Эвлятларынен берабер генчлик йыларында яшап мефтюн олгъан Багъчасарайны бир кыач кере зиярет этти. Мукъаддес джамилер ве дигер абиделернинъ бир чокълары бозулгъан. Кельмешеклер миллетимизнинъ изини де гъайып этмеге арекет эткенлери бес-белли олып тура. О, балалыгъында битасы, бабасы, анасынен чокъ зиярет эткен Эскиюрттаки Азизлерни келип корьгенде, юреги бир тюрлю олды, козьлеринден яшаар акъты. Бу ерде буюк бир джамм бар эди. Анда эништеси, чокъ бильгилли Абдураман эфенди имамлыкъ эте эди. Бу мукъаддес мекянны тек багъчасарайлылар дегиль, Кырымынынъ

узакъ-якъынларындан келип зиярет эте тургъанлар. Хатидже анай джамиде Мухаммед пейгъамберимизге аит базы теберрук неснелер сакълангъаны ве халкътымыз оларны таваф эткенлерини бутюн аяты девамьында хатырасындан чыкъармады.

Халкътымыз сюргюн этильген сонъ бу мукъаддес дергях да ернен-ексан этилип, базар мейданына чевирилген. Аякъ асты эзиле, таптала! Яхшы ки, рессам Елена Нагаевская, шу джамининъ ресимини чызып къалдыргъан экен. «Азиздеки джами» деп адландырылгъан бу ресимни шимди Хансарай музейинде коръмек мумкюн. Хатидже анай сонъки нефесинде де Азизлер джамисини тильге алды. Шу джамини къурмагъа ярдым беринъиз, деп балаларына васиет этти.

Хатидже анайнынъ бу васиетини тек онынъ эвлятларына айтылгъан васиет дегиль, джеми юртдашларымызгъа мураджаат, Ватаныны джанындан да зияде севген, иманы къавий къартанамызнынъ къальбнидасы, деп анъламакъ керекмиз. Бутюн джемаатнен бирлик олып, бераберликте талап этип, арекетке тюшсек, Азизлердеки базарны башкъа ерге кочюрмеге ве тарихий джамини гъайрыдан тиклемеге, эдждатларымызнынъ азиз рухларыны шад этмеге ириширмиз, иншалаа!

Не ичюн язмайым элемли эссе, хатыралар юкю юрекни эзсе!..

2001 с. июнь 22

КЪАМЫШЛЫДА ЧЫРАКЪ ЯНА

Ёлум тюшип, Акъяр дживарындаки Къамышлы коюне кельдим. Мында дёрт къорантн сойдашларымыз яший экен. Биз сюргюн этильген сонъ, душманларымыз тарафындан гъайып этильген юзлердже койлеримизден бири бу мекянынъ тарихындан хабердар олмакъ макъсадынен онынъ сёнген чырагъыны биринджи олып якъкъан Шевкъие анай Абибулла къызынен субетлештик. Бу корюнювден гъает меракълы теэссуратлар алдым.

Рус шаири Александр Казакнынъ Шевкъиеге багъышлагъан «Джесюр къыз акыкында баллада»сында шойле сатырлар бар:

Шевкъие эди бу къызнынъ ады,
О, кечкен ёллар дешеттир, дешет.
Акъяр къараманы — къырым эвлады,
Сеннен гъурурлана, бутюн мемлекет!

Шиирде шерешленген бу къызнынъ омюр ёлунен танышыр экеним, шаирнинъ язгъан сатырларында ич де къабартув олмагъанына къалыптен инандым.

Баллада къараманы 1924 сенеси шу койде догъып, балалыгъы анда кечкен. Шимди сексен учюнджи бааръни корьген Шевкъие анай артта къалгъан излери акыкында толып-ташып сёйлер экен, мудхиш дженктен эвельки шу койнинъ гузель барлыгъыны козюм огюнде джанландыра эди.

Бу ернинъ табияты кендисине хас. Тек келип корьмелисинъ, онынъ мефтюни олмалысынъ.

Койнинъ эсас дюльберлиги, байлыгъы анда яшагъан семетдешлеримиз олгъан. Муаребеден эвель мында беш юз къырымтатар къорантасы ве эки рус къорантасы яшай эди. Оларны хатырлар экен, Шевкъие апте эеджанлана, джоша, балалыкъ, осьмюрлик чагъларыны аныгъан сайын, озю де яшарып тендиристлешкени корюнип тура эди.

Ах, сени, догъмуш мекян, ах сени, баба-деделеримиз руху яшагъан земин!.. Насыл эдинъ, не алларгъа къалдып!.. Койнинъ къарты-яшы шень-шерамет, дост-муаббет омюр кечире, чалышып болдурмай эдилер. Эр кес колхозда чалыша, бинъ ктой, беш юз сыгъыр, юз ат асрай, багъ-багъчаларда юзюм, алма, армут, къайсы, шефтали, бадем киби мейваларны етиштирген, уджсуз-буджакъсыз дагълардан дже-виз, фындыкъ, кызылчыкъ, ахлап ве башкъа чешит мейвалар джыйып кетиргенлер. Сепет-сепет бакъуртлар софраларны баллы-лезетли эткен.

Койде инсанларнынъ яшамалары ичюн эр шей мевджут олгъан. Койнинъ ортасындаки джамиде беш вакъыт эзан чагъырылып, намаз кылынгъан. Мектеп, китапхана, клуб, фурун, амам, апхана ве инсан ичюн керекли дигер биналар эли хызметинде эди. Къарангъы дере

тюбюнден акъкъан озенчиктен сув тартып, борулар вастасынен Акъярны темиз ичимлик сувунен теминлегенлер.

Бизим халкъымыз яшагъан вакъытта усттен акъып эр кесни къандыргъан бу озенчик биле миллетимиз сюртюн этильген сонъ, бакъымсыз къалып, ер тюбюне гизленип акъа экен. Халкъымызгъа япылгъан эсапсыз зулумлыкъларгъа табият да, дерсинъ, озъ нефретини беян эткен киби.

Кой мектебинде талим алгъан Шевкъие, Эски Къырымдаки колхоз кадрлар азырлав мектебине окъумагъа кире ве 1941 сенеси себ-зеджи зенаатыны менимсец, колхозда къуванчнен чалыша башлай. Языкълар олсун ки, дживан къызнынъ бу севинчлери узакъкъа сюр-мей. Башымызгъа беля кетирген хышымлы дженк башлана. Аскерлик яшындаки эр кишилерни дженкке джыйып алаалар.

Шевкъиенинъ акъярнлары, 15—16 яшларындаки осьмюрлерни исе, койлерни имае этмеге джелъп этелер. Шевкъие бу ерде де кенди тешкилятчылыгъыны косътере. О, 25-инджи Чапаев дивизиясынынъ теркибинде эди. Душманнынъ пек буюк кучьнен басып келюви не-тиджесинде олар арткъа, Инкерман тарафкъа чекилелер.

Даа 17 яшыны толдурмагъан Шевкъие Акъяр мудафаасынынъ къанлы чарпышмаларында санинструктор вазифесинде иштирак эте. Бомбалар патлавы ве къуршунлар ягъмуры астында олюмнинъ козю-не тик бакъып, разведкаларгъа бара, къанлы уруш мейданларындан 55 яралы аскеримизни алып чыкъа. Озю де яралана.

Акъяр мудафаасындан сонъ Шевкъие бир сыра сиядашларынен берабер душман алкъасыны ярып чыкъып, Мустафа Селимов етекчи-лик япкъан Дженюбий бирлешме партизанларынынъ сафына келип къошула. Бирлешменинъ комиссар муавини Мустафа Мамутов эди. Шевкъиени бу ерде де душман ишгъаль эткен ерлерге разведкагъа ёллайлар. О, тиленджи къыяфетинде юре эди. Акъмесджит демирёл вокзалында ялынаякъ алында Катя, я да Аня исимлеринен юрип, гизлиден вагонларны сая ве штабгъа хабер эте эди. Онъа бу ерде Яков деген машинист чокъ ярдым косътере.

«Тиленджи» къыз Куйбышев районында да разведка ишлерини беджере. 1944 сенесининъ бааринде Албат къасабасында Къырымны душмандан азат этмекте олгъан 4-юнджи Украина фронты аскерлери

партизанларнен бирлешелер. Шу арбий кучлер сафында Шевкые де Сапун дагыны, Малахов кьурганыны, Акъяр ве дигер ерлерни душмандан азат этюв урушларында иштирак эте. Кене яраланып, контузия ола.

Бу джесюр кьадыннынъ дженктеки джесарети, башындан келип кечкен фелякятлер язгыанынънен битмейджек. Оныпъ аят ёлу инсан ирадеси нелерге кьадир экенини косътерибиледжек бир барометр демеге мумкюн. Онынъ хатыралары кьальбини агъыр бир таш басып тургъан киби. Сёйлеген сайын, гуя озюни енгиль ис эткен киби ола.

Фашистлер ишгъали заманында койлеринде атылгъан он адамны хатырлар экен, козьлеринден яшлар тамлай. Ах, ана козь яшлары, ташларны да ояджакъ, бузларны иритеджек араретли козьяшлар!..

Койдеши Хатидже аптени акъайы партизан деп, кьучагында эки яшындаки баласынен берабер аталар. Бу фаджиагъа юрек насыл даянсын!.. Агъа-къардаш Рефат ве Шевкет Фейзуллаевлерни де кьуршунгъа тизелер. Эписини язмагъа кьалемим аджиз!..

Кьоркьубильмез юрташымыз Шевкые Абибулла кызы дженкте эки орден ве бир сыра дженкявер медальнен такъдиллене. Миллетимиз башына тюшкен сюртюнлик фаджиасы купьлеринде о даа арбий хызметте булуна эди. Халкъымыз ифтирагъа огъратылгъандан сонъ, дигер дженкявер йигит-кызыларымыз сырасында онъа да кылыналар, дженк вакътында яралангъанына инанмайын «чельтектен» кечирелер. Бундан да зияде рухий азап олурмы!

Такъдир ёллары оны да узакъ Озбекистангъа алып келе. Мында о, ишни анасыны кыдырувдан башлай. Акъаретлейиджи комендант режими укъом сюртени ичюн, оны изинсиз юресинъ деп, еди кере апсханеге кьапайлар. Эки йыл Уралдаки тюрьмелерде ятып чыкъа. Оны Текстилькомбинаткьа ишке ёллайлар. Бу арада нек агъыр терлеме хасталыгына огърагъанындан, оны оьлди деп эсаплайлар. Юдже Алланынъ инаети иле о сагъ къала ве Озбекистаннынъ Янгюль шеэринде ерлешип, чалыша башлай.

Эр кеске белли ки, сюртюнликнинъ ильк йыларында гъарин халкъымыз агъыр хасталыкълар ве, эсасен, ачлыкъ себебинден кьоранта-кьорантасынен бу дюньяны терк этелер. Мераметли Шевкые ана-бабасыз етим кьалгъан отуз алты яш баланы сокъакълардан толап, эвлерине алып келе. Ач, чыпакъ, битлеген бу балаларны

ювып темизлейлер, буламыкъ пиширип, къурсакъларыны тойдуралар. Сонъра араба танып, сабийлерни ёртъан тюбюне яткъызып, Янгиюль шеэриндеки хастахане ве балалар эвлерине теслим этип къайта.

Алидженаплыкъ не, деп манъа сұаль берселер, мына бойле мера-металиклерни мисаль косътерир эдим. Эйиликни унутмагъан мына шу балалардан учь киши — Кемал Кешфиддинов, Шакир Кешфиддинов, Якъуб Джеппаров Шевкъие анайны 60 йыладан сонъ Къамышлы коюнде булалар. Бу корюшюв къуванчлы — сынъыры ёкъ къуванч эди!.. Олар анайнынъ алындан энди сыкъ-сыкъ хабер алып туралар.

Мына шойле. Шевкъие анай, мерхамет косътергенлерге мерхамет илле къайтаджагъынынъ шааты олып кельмекте.

1992 сенеси Къырымгъа къайткъандан сонъ тек озь догъма коюнде яшамагъа ниет эткен бу алидженап ана озь азиз Къамышлысына къайтып кельди. Бакъса, не коръсин, койден бир шей къалмагъан. Атта адыны биле «Дальняя» деп денъиштиргенлер. О, умиотсизликке урулмады. Аксине, койни гъайрыдан тиклемек ичюн чапып-чапкъалап башлады.

Акъяр шеэрининъ реберлери дженк йылаарында мында джесарет косътерген бу къадыннынъ талапларына къулакъ асмагъа меджбур оддылар. Койнинъ эски адыны кене къайтармагъа, Къамышлы деп адамагъа разы оддылар. Къызы Зарифе ханым да анасынен берабер арекет эте, кой севдасы. Олар танышларындан эки къырымтатар къорантасыны шу койге кочип келип, ерлешмелерине ярдым этилер.

Адамларгъа эв къурмакъ ичюн элли эки участка айырымасына наиль оддылар. Чокъ языкъ ки, бу ерлернинъ саиплери койге келип къуруджылыкъны башламагъанларына ана яныкълай.

— Бир сыра инсанлар къадимий койлеримизни тиклемек керек деп шамата котерелер, амельде, иш беджермеге кельгенде исе, акъсайлар, — деп элем эте анай, — хайырлы ниетнен, бисмилля, деп иш башланса, Алла ярдымджы олур, иншалла. Баба-деделеримизнинъ эбедий тири рухлары бизни догъма койлеримизге чагъыра.

Шевкъие анайнынъ озь коюни гъает севгенини даа бир шей исбат эте. Бу — онынъ чебер эллеринен ясалгъан къокълаларыдыр. Булар тек бала оюнджакълары дегиль, тамырларымызны косътере, акъикъий миллий къыяфетимизни ифаде эте. Меселя, кой молласыны акс эттирген къокъла, я да къуюдан сув ташыгъан келинчек къыяфети. Даа

бир кьокъла кой чобаныны элинде таягъы, белинде пычагъынен акс эттире. Ал-азырда халкъымызнынъ эр тарафтан миллий озыгъонлигини гъайып этиов джеряны вира кенгишленген бир вазиятте бойле аркетлернинъ эмиети пек буюктир. Шевкые анай бу кьокълаларны ве къадимий эшьяларымызны топлап, эвининъ бир ханесини музейге чевирмек ниетинде.

Гъайретингизге машалла, Шевкые анай! Хайырлы ниетлерингиз даима ёлдашынъыз олсун! Догыъан коюнгизде якъкъан чыракъларынъыз энди бир вакъыт сёнмесин!..

Къамышлынынъ ёлларында ишбу сатырларым пейда олдулар:

Къамышлыда чыракъ яна,
Токъунса да серт еллер.
Озь коюне къайтты ана,
Чеке догъмуш темеллер.

Кенди юртнынъ кийик ташы,
Къыйметлидир алтындан.
Дертли къавал эр къамышы,
Инълей кечмиш акъкъында.

Эвлер къайда, къайда мекян,
Ана топракъ не гизлер?
Азиз кою ернен-ексан,
Къалгъан тек бир негизлер!..

Озю кьургъан кьуюлюбеде,
Ана яшай къызынен.
Эр бир дере эр тёпеден
Арай эдждат изини.

Ана якъкъан чырагъына
Нур къошайыкъ, койдешлер.
Койлеримиз кьучагъына
Толушайыкъ, сойдашлар!..

Къамышлыда чыракъ яна,
Токъунса да серт еллер.
Озь коюне къайтты ана,
Чеке догъмуш темеллер!..

2007с. майыс 16

УСТАЗЫМ АКЪКЪЫНДА

Эки кысымдан ибарет бу эсседе севилими устазым, азиз инсан ве улу шир Эшреф Шемъи-заденинъ аятындан айры левхалар, онынъ ватанпервер ве миллетсеверлиги, тувгъан тиль ве эдебиятымызны, умумен медениетимизни яшатув огърундаки федакарлыгъы, устаз ве шегиртлик мунасебетлери хусусында фикир юрсетиле.

I

Ал-азырда Джанкой районындаки Барын (Стальное) коюнинъ Новосадовая сокъагъында саметдешлеримизден бири, Аблязиз агъа Усеин огълу Къасымов яшай. Койде онынъ къорантасыны эр кес сайып-севе. Аблязиз агъа дуа-сеналарда, джемаат арасында, бильгенлерини дигерлерине, хусусан яшларгъа огретмеге тырыша. Омюр аркъадашы Шефикъа анте, берабер яшагъан огълу Энвер, келини Гульнара нек эмек-север, мераметли, мусафирченлер. Джандан севген торунчыкълары Аким, Усеин, Эдиечиклер де, алма терегинден узакъ тюшмез, дегенлери киби эписи кырымтатарджа лаф эте, шаиримизнинъ чокъ шиирлерини эзберден билелер.

Бу сене Аблязиз агъа 80 яшыны толдура. О догъма Алушта районынынъ Къуру-Озен коюнден. Онынъ такъдири де башкъа юрташларымызнынъ мешакъатлы такъдирлерине ошай. Кендисининъ башындан келип кечкен мусибетли, атешли, юреклерни эзген, ифтиралы вакъияларны хатырлар экен, озюнинъ насыл олып да сагъ къалгъанына але даа шаша, инанаджагъы кельмей. Къальбинде зияде терен излер къалдыргъан вакъияларны эске тюшюргенде нек эеджанлана. Махбюсликте

улу шаиримиз Эшреф Шемби-заднен олган корюшювлери онга але даа рух берген киби ола, яшамагга джоштура.

Кеченлерде Аблязиз агъанен корюшюн кьонушмакъ, онынъ хатыр-лаваарыны динълемек манга да кьысмет этти. Иште, бу язылар шу субетте кгайд олунган лафлардыр. О озь кою Къуру-Озен ве янаша кой Кучук-Озен мектеплеринде окъуй. Багъчасарайда агротехника курсыны битире. Озь койлеринде чалышмагга башлай...

Дешетли 1941 сенесининъ июнь 21!. Илык айда шофер чалышкъан агъасы машинасынен берабер дженкке алына. Арасы чокъ кечмеден невбет Аблязизге келе. О окъчылар полкуна тюше. Ор кьапыда душманнынъ шиддетли уджюмине расткеле. Оларнынъ взводунда тек бир тюфек бар эди. Не чаре? Арткъа чекильмеге башлайлар. Бу якъта исе, Акъмесджит атеш ичинде. Бир тарафтан озь аскерлеримиз патлаталар, ашыкъ анбарларына керосин тькип якъалар. Коктен исе токътамадан фашист учакълары бомбалайлар. Къалабалыкъта эсир тюшкенлер арасында Аблязиз де чаресиз къала. Эсирлерни телькъоралар сарымында туталар, аш бермейлер. Ара-сыра оларгга керосин сасыган богъдай сепелер. «Озюнъиз якътынъыз, энди озюнъиз ашанъыз», — дейлер.

Я, олюм, я къалым, деп эсирликтен къачкъан Аблязиз кене озь койлерине келип чыкъа. Амма чокъкъа бармай фашистлер оны ве дигер семетдешлеримизни тутуп гемилерге толдуралар ве чалыштырмагга алып кетелер. Тап Романияга барып чыкъалар. Олар дьрт тарафтан аскерлернен, копеклернен сарылы адда ашыкъ тарлаарында чалышалар. Олардан бир къач юз адамы Венгриягга, Чехословакиягга алып кетелер, чешит агъыр ишлерде ишлеттирелер. Олар юре-юре Шималий Италиягга етип баралар. Шу арада немселернинъ къолундан къачып италиялы партизанларгга къошулалар. Аблязиз де партизан отрядларынен берабер фашистлерге къаршы къаулы дженклерде иштирак эте. 1945 сенесининъ майыс айына къадар Италиянынъ бир чокъ ерлерини душмандан темизлейлер. Аблязиз агга шойле хатырлай:

— Бабам Усеин дин ильминден окъумыш адам эди. Дженкке кететкъан вакътымда артымдан чапып келип: «Балам, бу дуаны сакълап олгъанынъ къадар сакъла, о сени атешлерден къутарыр» — деп дуа язып берген эди. Эм шойле олып чыкъты. Янымызда бомба тюшип,

топракъ астына комюльгенимде биле сагъ къалдым. Эр даим шу дуагъа сыгъынып юрдим. Дженк биткен сонъ, о, дигер юрташларымыз киби Озбекистангъа бара. О вакъытларда гьурбетликте халкъымызнынъ хорлангъаны азлыкъ эткени киби, базы бир хиянет адамларымыз юрташларымызны чакъып къапаттыра эдилер. Аблязиз де шойле чакъувгъа огърай. Оны эсир тюшкени ичюн къабаатлайлар. Махкемеде, партизан отрядларына къошулып, фашистлерге къаршы курешкенини не къадар айтса биле, динълемеге истемейлер. 25 йыл муддетнен къапамагъа укъом этелер.

1951 сенеси Аблязиз Башкъырдыстаннынъ Салават къасабасындаки тюрьмеде Эшреф агъа Шемьи-задeнен корюше. Шаирде бир гунях олмаса да, чешит ифтиралар себебинден шойле узакъ муддетнен къапатылгъан экен. Оларны сиясий махбюслер сырасына къошкъанлар. Андаки юрташларымыз шаирнен таныш олып, оны Аблязиз агъа чалышкъан дюльгерлер бригадасына ишке алалар. Энди яшы 50-ден кечкен шаиримизни йигитлеримиз пек урьмет этип, оны агъыр ишлерде чокъ чалыштырмайлар. Эшреф агъа да оларгъа элинден кельгени къадар ярдымда булына. Яшларнынъ рухларыны котере, умяутнен яшамагъа давет эте. «Балалар, сабыр этингиз, ич биримиз 25 йыл отурмайджакъмыз, чалттан меселемиз чезиледжек», — деп гонъюль бере. Тилимизни, оюнларымызны, тюркиюлеримизни, урфадетлеримизни унутмайкъ, деп эр вакъыт оларны тенбилей.

Кунълерден бир кунъ Эшреф агъа бутюн бригада азалары топлангъан вакъытта: «Айтынъ, кимнинъ эвинде насыл бир чалгъы алети бар эди?» — деп сорады. Бири кемане, бири труба бар, деп джевап берди.

— Айса гузель, — дей шаир, — сиз алетлерингизни эвлерингизден соратып алдырынгыз. Озюмизнинъ гонъюмизни озюмиз котермесек, кимсе гонъюмизни алмаз. Башымызны эгип отурмайыкъ, мында да концертлер къойып эгленейик, дигер юрташларымызны да шенълендирейик.

Акъсакъл шаиримизнинъ бу теклифи эр кеснинъ юрегине пек ятты. Шай этип, бир къач чалгъы алетини эвлеринден алдырдылар. Мугъайышып отургъан махбуслер ойнамагъа, йырламагъа башладылар. Ансамбльнинъ тешкилятчысы Эшреф агъанынъ озю эр шейге баш ола, халкъ йырларыны зияде тесирли йырлай, халкъ йырларынынъ сёзлери ве аэнкини Эшреф агъа айта, Къуру-Озен коюнден Иззет де-

ген трубаджы йигит исе нотагъа чеке. Демирджи коюнден кемане-
джи Энвер, дареджи Эннан деген йигитлер де халкъ аваларынынъ на-
сыл чалынгъаныны, йырларнынъ насыл йырлангъанларыны эринмей
огретелер.

— Яткъан нараларымыз бири-бирине тийип тура эди, — деп
хатырлай Аблязиз агъа. — Бир кунъ онъа: «Эшреф агъа, билген
тюркиюлерингъизни айтсангъыз, мен язып алып эдим, бир хатыра олур
эди», — дедим. О мемнюнликнен разы олды. Бир къач кунъ арасында
ондан 35 тюркию язып алдым. «Мени гъамдан азат эйле», «Зерам»,
«Кузьде япракъ тѣкоуир», «Пенджереси ешилъ боя», «Алтын чеккен
теразе», «Учма да бульбуль», «Къырым», «Кель Рустемим», «Дертли
къавал», «Мавилем» ве иляхрелери булар джумлесиндендир.

Аблязиз агъа бу дефтерни ярым асыргъа якъын вакъыттан берли
азиз инсандан бир хатыра оларакъ сакълап кельмете. Шу дефтерден
«Къырым» йырыны дикъкъатынгъызгъа авале этмек истейим:

Къырым

Тиллерде дестандыр шу ярымада,
Мейвасы мамюрдир багъ-багъчасында.
Алмасы аллыдыр, ярашыр сепет,
Юзюми татлыдыр, шарабы шербет.

Айтмакънен ич битмез макътавнынъ сонъу,
Бир корьген унутмаз ольгендже оны.
Шекер бар сувунда, юректен алып,
Бир ичсень лезети агъзында къалыр.

Яз кельсе сефадыр ялысы онынъ,
Дертлерге шифадыр авасы онынъ.
Баарьде ешерип башлагъан Къырым,
Кене де санъадыр бу макътав йырым.

Савлыкъман къал шу севгили Къырым,
Эял эт акъкъыннынъ эй, тувгъан юртум.
Бельким мен сени бир даа корьмем,
Не олур алынъ, мен оны билмем.

— Шимди терен тюшюниш бакъсам, — дей Аблязиз агъа кокюс кечирип, — о заман эр кеснинъ агъызы къапавлы, юрегиндеки лафларны айтмакънынъ имкяны олмагъан агъыр заман эди. Ватанымыз, миллетимиз, медениетимизни эр шейден зияде севген, оны яшатмакъ огърунда нидже-нидже азапларгъа даянгъан шаир гонъюль дертлерини, халкъымызнынъ такъдирине къайгысыны эм де сёнмейджек умютини шу тюркиюлернен беян эте, бизге ватанперверлик, миллетперверлик нумюнесини косътере. О даа бир лафны чокъ кере текрарлайтургъан: «Лагеръден къайткъан сонъ кимнинъ омюр аркъадашы олмаса, бир шейге бакъмадан тез эвсенингъиз, бала-чагъалы олунгъыз, пек хырпаландыкъ, алаштыкъ, халкъымызнынъ сайысы артмакъ керек! — дей эди.

Джеллят Сталин ольгенге къадар махбюслерге озъ такъдирлери акъкъында юкъарыгъа шикъет язмагъа изин берильмей эди. 1953 сенсинден бу имкянгъа малик олунды. Эшреф агъа бу меселеде юртдашларымызгъа ярдым этти. Аблязиз агъа Эшреф агъанынъ меслеатынен кендисининъ вазиятини анълаткъан шикъет-ариза язып, юкъары тешкиятларгъа ёллай. Онынъ бастырыкътан къуртулып чыкъмасында бу весикъанынъ да файдасы тийгендир, эбет. Келеджекни огден корбиялген шаирнинъ айткъанлары догъру чыкъа. Аблязиз агъа 25 йыл дегиль, 8 йыл отургъан сонъ, гуняхсыз сайылып азатлыккъа чыкъарыла. Шу себебтен де мераметли шаирнинъ нурлу сымасы онынъ козю огюнде тура, айткъан насиатлары, йырагъан тюркиюлери къулакъларда чынълай. Оьмез руху кучъ-къувет багъышлай.

— Нидже-нидже юртдашларымыз ялан ве ифтираларнынъ къурбанлары олдылар. Эшреф агъамыз да гуняхсыз гуняхкярлардан бири эди.

Барын коюнде Эшреф Шемби-задени яхшы бильген даа бир семетдешимиз Хатидже битай Сеитумер къызы да яшай. О да Алушта районындан. 1919 сенеси Корбекуль коюнде догъгъан. Бабасыны акъгвардияджылар аткъанлар. Ильяс Тархан эмджеси ола экен. Эшреф агъанынъ къайнанасы Анифе аптенен онынъ анасы Гульшерфе пек дост олгъанлар. Анифе апте омюр аркъадашы Баданинский къапатылып эляк этильген сонъ, учъ баласынен Корбекульге келип яшай. Буюк къызы Сайде, кучюк къызы Фатиме, огълу Ибраим олгъан. Хатидже

де бу кьорантанынъ дёртюнджи баласы киби олып кьала. Чюнки кьоранталары догьмуш сой-сопларындан да зияде якъынлашалар.

Сайде Москвада окъуй. Эшреф агъанен танышалар, бири-бирлерине гонъюль багълап севешелер. Тойлары ола. Бу вакъытта Анифе апте Акъмесджитте яшай эди. Хатидже де мында келип, оларнынъ эвлеринде яшамагъа башлай. 1938 сенеси Эшреф агъа оны нешрияткъа ишке ерлештире...

Хатидже битай Эшреф агъаны пек мераметли, эдепли, чокъ бильгили инсан сыфатында хатырлай. Эгер Хатидже иштен кеч къайтса Эшреф агъа да, Сайде апте де оны беклеп аш ашамай отура экенлер.

Шу арада Къырым тиджарет тешкилятында машина айдаджы олып чалышкъан Ибраим деген йигит Хатиджеге нишан ёллай. Эшреф агъа бу эки яшнынъ тоюна баш ола. Чалгъы тута, семиз бир кьой алып келе. Тойлары пек шень кече. Чокъ языджы, шаирлер иштирак этип яшларны тебриклеилер.

Хатидже анай Эшреф агъа ве Сайде аптенинъ инсаниетликлерини айрыджа бир мемнюниетликнен хатырлай: «Оларда кычырып лаф этмек ёкъ эди, эр даим йымшакъ муамеледе ола, догьмуш бабам, догьмуш анам киби эдилер. Эшреф агъамнынъ яткъан ери дженнет олсун!» — дей.

Миллетимизнинъ гьуруры олып къалгъан Эшреф Шемьи-задeнен кьонушкъан, онынъ тербиесини алгъан, ондан эбедий миннетдар къалгъан бу азиз инсанларнынъ хатырлавларыны динълер экеним, бир вакъытлар кьоюн дефтериме язып кьойгъан бир фикрим эсиме тюшти: яхшы адам ярамай шаир ола билер, амма яхшы шаир ярамай адам ола бильмез!

Устазымыз Эшреф Шемьи-заде халкъымызнынъ юрегине яткъан шаир эди. О къамусий (энциклопедик) бильгиге саип ола бильди. Онынъ ичюн де белли бестекярымыз Ильяс Бахшыш шаир акъкъында сёз ачылса: «Эшреф Шемьи-задеге суаль берген адамларнынъ эписи текмиль джевап алып, ондан мемнюн кьала эдилер», — деп хатырлай.

Йыллар, асырлар кечер Эшреф Шемьи-заденинъ язгъан шиирлери тиллерде эн янъгырар, япкъан эйилликлери ич бир заман хатыралардан силинмез!

1998 с. июль 25

II

Такъдир манъа Эшреф Шемъи-заде киби буюк шаиримизни расткетиргенинден гъает мемнюним. Онынънен корюшип юректен къонушкъан, меслеатлашкъан ве, атта дертлешкен вакъытларымызны аятымнынъ энъ нурлу, къуванчлы, къыйметли анълери деп эсаплайым. Мен онынъ газеталарда, джыйынтыкъларда чыкъкъан шиирлерини окъуп пек бегене эдим. Онынънен корюшип танышмагъа имкъаниет арай эдим. Ве ниает бу арзума ириштим. Мен яшагъан Джизакътан о къадар узакъ олмагъан Зарбдар къасабасында шаирнинъ догъмуш аптеси Шефикъа анай къорантасынен яшай эди. Онынъ торунынынъ тоюнда Эшреф агъанен ильки сефер корюшмеге насип олды. О, меним «Ленин байрагъы»нда басылмагъа башлагъан шиирий сатырларымны окъутганыны айтып меннен корюшмеге озю де истеп юргенини мемнюниетнен белн этти. Менимнен, гуя, эски танышлар киби, бир аркъадаш киби самимий къонушты.

— Ана тилимизге багъышлангъан шииринъни окъудым, — деди шаир бегенгенини дуйдырып, — оны насыл дердж эттилер, шашыла-джакъ шей...

Тойнынъ сабасына тувгъан-урув, эш-достлар узуринда Эшреф агъам юректен йырлады. Онынъ озьгюн сеси аля даа къулакъларымда янгъырай:

Бир къолумда кемане, биринде даре,
Отуруп-туруп агъалайман, ёктыр бир чаре...

Танышувымыз кечкен асырнынъ 60-нджы йылларнынъ сонъларында олып кечти. Шу-шу буюк иджаткъярнен та онынъ омюрининъ сонъунадже алякъаларымыз узюльмеди. Эшреф агъам Ташкентте, мен исе Джизакъ шеэринде яшай эдик. Не вакъыт Ташкентке кельсем, эвеля, Чиланзаргъа, о яшагъан эвге барып устазымнен бир корюшип, субетлешип кетмесем джаным раатлыкъ тапмаз эди. О да кельгениме пек къувана, миллетимиз, эдебиятымызнынъ бай кечмиши, шимдики аджыныкълы вазияти акъкъында янып-куйип сёйлей эди... Языкъ ки, о вакъытларда мен кунъделик дефтер тутмай эдим. Бу къыйметли субетлернинъ олып кечкен вакъыты-сааты эм де мундериджесини къайд этип къоймагъаныма аля даа пешман этем. Бугуныки яш къа-

лемдешлеримиз бойле эксикликлерге ёл бермесинлер деген макъсатнен озюмнинъ бу къусурымны айтып кечмектем.

Шимди, устазнинъ вефат эткенине 30 йылдан зияде вакъыт кечкен кунълерде ишбу языларымны къагъыт узъре сыраламакътам. Йылар кечтикче, корюшювлеримизнинъ муддети, уфакъ-тюфек тафсилятлары хатырымдан котериле биле, эбет. Лякин онынъ айткъан энъ муим фикирлери омюрбилля акълымдан чыкъмаяджакъ! Онынъ эпимизге ибрет, орънек ола биледжек инсаний чизгилери эр даим козюм огюне келе. Бу халкъпервер инсаннен чокъ кере корюшювлеримизде олып кечкен субетлеримизден шунъа эмин олдым ки, онынъ учъ буюк къайгыысы бар эди. Булар — Ватан, халкъ, эдебият!.. Шаирнинъ язгъан бутюн шиир ве дестанларында, эдебий-тенкъидий макъалелеринде де ватанперверлик, халкъперверлик ве догъмуш эдебиятымызгъа федаийлик акс олуна.

Ал-азырда дюньяджа белли ибаресини ерли-ерсиз нек чокъ къулананып дадыны къачырмакътамыз. Бу келимелерни Эшреф Шемъи-заде киби улу шаиримизге нисбетен акълы тарзда ишлетмеге мумкюн. Онъа озюмизнинъ къырымтатар шаирлеринден гъайры, чешит халкъларнынъ, Къайсын Къулиев, Борис Чичибабин, Эмиль Мадарас киби шаирлери де шиирлер багъышлагъаны тевеккель дегиль. Бу ерде, Къыргъызыстаннынъ пайтахты Фрунзе шеэринде кечирилъген умумиттифакъ терджиманлар кенъешинден сонъ зияфет вакътындаки бир вакъианы шаиримиз хатырлар экен, къонакъбай, мешур языджи Чингиз Айтматов Эшреф агъамызгъа 40-50 эдин арасында айрыджа урьмет-иззет косътере. Табакъ устюндеки къой башыны онъа узатып: «Буюрынъыз, акъсакъл, башлап беринъиз!» деп риджа эте. Бу улу языджынынъ Эшреф агъаны шу ерде булунгъанларнынъ энъ урьметлиси деп сайгъаны эди. Устаз бу мерекени мемнюннетнен анъар экен: «Шерьян, мен Чингизнинъ косътерген бу буюк сайгъысы тек манъа дегиль, джефакеш халкътымызгъа косътерилъген буюк урьмет деп анъладым. Лякин онъа бу итибары ичюн айрыджа бир миннетдарлыкъ бильдирип етиштиралмадым», — деп озюни гунахкъар сайгъан киби языкъсынынъ айтып кечкен эди. Къарардан зияде алчакъгонъюлли Эшреф агъа бу лафны манъа озюнинъ итибарыны котермек ичюн дегиль де, урьметке урьметнен джевап бермеге огретмек ичюн хатырлап кечкенини дуйуп тура эдим.

Бир куню Ташкентке баргъанымда, адеттеки киби, кене устазны зиярет эттим. О, мазаллы бир адамнен субетлешип отура эди. Эшреф агъа, мына яш шаиримиз Шерьян кельди, деп мени онъа таныштырды. Бу адам белли тильджи алимимиз Усеин Куркчи экен. Эбет, субет мевзусы тилимизнинъ зенгинлиги акъкъында эди. Акълымда, «ялын» сёзюнинъ маналары ве теляффози акъкъында къызгъын мунакъаша олмакъта эди. Эшреф агъа бу сёзнинъ озьбек, кьыргъыз ве дигер тюркий тиллерде насыл къулланылгъаны акъкъында делиллернен анълата эди. Бу субетте буюк устазнынъ ана тилимизни айтувлы тильджи алимимизден коп болса коп, аз бильмегенине даа бир кере шаат олдым. Усеин оджа Куркчининъ «Ленин байрагъы» газетасынынъ муарририетинде къырымтатар тилининъ грамматикасы хусусында кечирген субетлери пек файдалы олгъан эди. Эшреф агъанынъ теклифинен бу къонушмаларны мен де динълеген эдим. Эшреф агъамызнынъ эвиндеки корюшювимизде Усеин Куркчи меним насыл тильде бильги алгъанымнен меракъланды. Мектепни де, алий окъув юртуны да озьбек тилинде тамамлагъанымны эшиткенден сонъ: «Пек яхшы, озьбек тили озюмизнинъ тюркий тиль, ана тилимизге пек якъын, бу тильни гүзель бильсенъ ана тилимизни де яхшы менимсемеге ярдым этер», — деп меним гонълумни алгъан эди. Тюркий тиллерни темелинден бильген бу устазларымыз, тиллеримиз бир къоранта азалары киби бири-бирлерине якъын олгъаныны айтып кечтилер. Къырымгъа авдет олгъанымыздан сонъ базы бир къалемдешлеримиз бу озьбек сёзю, бу туркмен сёзю, деп асыл озь къырымтатар сёзлеримизден ятсырап юргенлери эсассыз олгъаныны къач керелер айтып ве язып кечкендирим. Бойле файдасыз давалар къозгъап юргендже озь тилимизни темелинден — Орхун-Енисей таш языларындан башлап, Махмуд Къашгъарийнинъ «Дивану лугъат-ит-тюрк» эсери, узакъ тарихи олгъан классик шиирие-тимизнинъ тилини дикъкъатлы огренсек, тилимизнинъ даиресини даа да кенишлетмеге имкян олур эди.

Шу себептен олса керек, устаз бир чокъ субетлеринде улу классиклеримиз Махмуд Къырымлы, Борагъазы Герай, Бекир Чобан-заде, Адбулла Ляtif-заде, Амди Герайбай, Шевкъий Бекторе эсерлерининъ тиль зенгинлигини къайд этерек, нумуне тарзында оларнынъ эсерлеринден парчаларны эзберден айта эди. Чюнки бу

къалем саиплери ясакъ этильген олып оларнынъ эсерлерини ич бир ерден тапмагъа мумкюн дегиль эди. Онынъ ичюн де Эшреф агъамызнынъ бу къонушмалары биз киби яш иджаткярлар ичюн пек буюк мектеп эм де дарульфунун олгъан эди.

Устазымыз яш иджаткярларны, эгер оларда умют учкъунларыны корьсе, язгъан мектюплеринен де тербиелемеге арекет эте эди. Олсун аят акъыкъаты, олсун бедий акъыкъатны ачыкъ-ачыкътан айтмасы мумкюн олмагъан Шуралар заманында о язгъан мектюплерининъ эмиети озь-озюнден аян ола. Мераметли устазнынъ манъа язгъан бир сыра мектюплери бунынъ айдын мисалидир. 1973 сенесининъ август 9-нда манъа ёллагъан мектюбинен берабер «Деньиштирейик» серлевалы шиирини де йиберген эди. Бу шииринде устаз Шакирнен меним адларымызны да къайд эте. Умумен, шиир сёзюнинъ не къадар ульвийлиги, шиирнинъ иляхийлиги акъкъындадыр:

Шиир — о, тааджджуб, эеджан, окюнч,
Акъылар эрмейджек эрджумердж, ташкъын.
Шиир — о, къайгъынен сырлангъан севинч,
Севгиден, омюрден, олюмден ашкъын.

Юкъарыда анъылгъан мектюп шойле сатырларнен екюнлене эди: *«Бу эсер хусусында минъа озь фикиринъни яз! Бираз киргин олмакъ керек, Шерьян! Индемей отурсакъ, эдебиятымыз олип кетеджек.*

Бугунъ газетида баш макъалени корьдинъми? Партия озь сёздеринде улумсовет эдебиятынынъ талийи акъкъында къайгъыра, махсус къарарлар чыкъара. Биз исе, «эдебиятымыз инкишаф ёлунда» деп къараны акъ этип отурамыз. Мен бир озюм бигъырыкълагъаным ичюн олмай. Тарих огюнде, яхшы билъ, Шерьян, сизлер месулиетли оладжакъсынъыз!

Селямнен Эшреф»

Устазымынынъ бу огютю къарангъы геджени ярыкъландыргъан толгъун ай киби аля даа ёлумны айдынлатып тура. 60-нджы йыларнынъ башында эдебияткъа адым аткъан биз яш къалемлер сёз санатымызны яшатмакъ ичюн месулиетни юректен ис этерек, усталарымыз изинден барып, элимизден кельгени къадар бедий иджатнен огърашып кельмектемиз. Бизден илькинги эдебиятнен бизден сонъ

келеджек эдебият арасыны багълагъан бир алкъа олабильсек омюримиз бошына кетмеди, деп эсаплар эдик.

Устаз мектюплери!.. Оларнынъ тек маналары дегиль, язылары да, хаттат язысы киби, пек дюльбер олгъаны козьлерни къувандыра. Эшреф агъанынъ язысы биле кимсенинъкине бенъземей, озюне хас эди. Онынъ даа бир ачыкъ мектюбини хатырлатмайыш кечил оламайым. Меним «Эй, дагълар!» серлевалы шиirimе буюк бестекярымыз Яя агъа Шерфединов музыка бестелеген эди. Бу йырны биринджи кере яш йырджы Къуртсеит Аширов иджрасында диуледим. Сонъра оны халкъымызнынъ севимли санаткяры Сабрие апте Эреджепова йырлап грампластинкагъа яздыргъан экен. Эшреф агъа бу йырны Сабрие аптенинъ эвинде динълегенден сонъ манъа ёлагъан мектюбинде, йырны пек бегенгенини къайд этерек, мени хайырлап даа да гузель эсерлер язмагъа рухландыргъан эди.

Лаф устаз ве шегиртлик акъкъында баргъанда Эшреф агъанынъ бу саадаки семерели фаалиетини бильгеним къадар бираз ачыкъламагъа истейим. Онынъ яш иджаткярларгъа олгъан мунасебетини, оларнен чалышув усулларыны бенъзери олмагъан бир мектеп демеге де мумкюн. Бу мектепнинъ дерслери озюне хас олып акъыл огретюв эсасында дегиль де, яшайыш ве иджатта нумюне косьтерюв, сёзнен иш бирлиги эсасында кече эди. Шахсен озюм ич бир янъы язгъан шиirimни устазыма окъуп бермеге джесарет этип оламадым. Онынъ юксеклиги, паклиги, онынъ урьмети огюнде озюмни аджиз дуя эдим. Онынъ эр шейден акъыкътны юкъары къойгъаны, эр даим Ватанымыз ве халкъымызнынъ фаджиалы такъдирини къайгъыргъаны, кимсеге баш эгмейип кенди ёлундан къайтмагъаны, эдебиятымызнынъ тарихыны текмиллемек ичюн элинден кельген эр бир шейни япкъаны, адалет огърунда чокъ йылар бастырыкъларда ятса биле, ирадесининъ къавийлиги биз яшлар ичюн ильги, милий курешимизге ёнельткен елькъуван, медеткяр кучъ эди. Чюнки, Эшреф агъа иджаткярлыкъ саде бир зенаат олмайып, илякый нимет экенини гузель анълай эди. Дюльгерликке, я да аякъкъап тикмеге шегиртлерни огретмеге мумкюн, я авескярны шиир язмагъа насыл огретирсинъ, эгер онынъ озюнде олмаса?! Акъыкый иджаткярлыкъ ялынъыз Аллахтан келе!.. Онынъ ичюн де яшлардаки шу семавий учкъунларны озъ вакътында коре билип, олар-

нынъ сёнип къалуварына ёл бермейип, алевлендирмеге токътамай арекет эте эди. Эм бу арекетлернинъ семерели нетиджелерини Риза Фазыл, Шакир Селим, Мамбет Абляимов киби иджаткярларнынъ осип етишювлеринде корьмеге мумкюн.

Устаз нумюнеси шегиртлеринде озь аксини тапа бильсе, демек, онынъ заметлери мейвасыны косьтере. Эшреф Шемьи-задени, бу саада да ниетине наиль олгъан, акъикъий устаз деп билем.

Ери кельгенде даа бир фикирни айтып кечмеге истейим. Устаз да, шегирт де бири-биринс ичтен ынтылувы лязим. Дерсинъ, кунеш осюмликке зия сачкъаны, осюмлик исе зиягъа талпынгъан киби табийй алда. Мен феялчагъа устаз олайым деп арекет этсень де, оладжакъ шегиртинъ сангъа мейиль бермесе, я да, аксине, сен феялчагъа шегирт олмагъа истесень де, феялча исе буны истемесе, бу арекетлер файдасыз олып чыкъар.

Огюнъде къадири зияде юксек олгъан инсан акъкъында бир шей язмасы пек кучь ола экен. Онынъ буюклигини, эписи бир, толусынен косьтерип оламай экенсинъ. Эр алда устазым акъкъында бильгенлеримни озюмдже талиль этип, язып къалдырмагъа лязим деп тюшюндим. Сонъки 3—4 йыл девамында, мерхум шаиримиз Юнус Къандым башлагъап ишни девам эттиререк «Ильхам» эдебий бирлешмесининъ яшларынен бедийй иджат акъкъында мешгъулиетлер алып барыр экеним, козюм огюнде кене устазым пейда ола ве о шимди де мангъа ана тилимизнинъ дюльберлигини хатырлатып тура, Ватан, халкъ, миллетимизге, эдебиятымызгъа олгъан севгимизни амельде тасдыкъламагъа давет эткен киби дуюла. Мен де яшларымызгъа берген озь дерслеримде оджамнынъ опотлеринден файдаланмагъа арекет этем. Шу ульвий дуйгъуларны яшларымызгъа сингъдирмеге истейим.

Устазнен кене де бир корюшювимизни тефсилятыджа беян этмесем олмаз. 1978 сенеси январь айынынъ ильки куньлеринден бири эди. Эшреф агъанынъ досту, миллий арекет ветераны Самаркъандаа яшагъан Бекир агъа Умеров, даа бир достунынъ огълу Эшреф Бекиров ве бу сатырларнынъ муэллифи, биз яшагъан, Джизакъ шеэринде корюшип, хаста Эшреф агъамызнынъ хатрыны сорамакъ ичюн Ташкентке етип кельдик. Шаирнинъ омюр аркъадашты бизни эвинде къаршылар экен: «Эшреф агъангъыз пек хаста, ТашМИде хастахане-

де тедавийлене», — деди. Биз тез арада бу ерге етип келип шаирни зиярет эттик. О яткъан палатагъа киргенимизнен аз-бучукъ еринден къозгъалып ястыккъа даянган алда белини бираз тикледи. Чырайы къачыкъ, нурлу юзю баягъы сарарган эди. Ал-эхвал сораштыкъ. Къавий ирадели шаиримизнинъ агъыр хасталыкънен күрешмекте олгъаны юзюнден дуолып турса да, бакъышларында кене шу самимийлик, сёзлеринде эминлик аян эди.

— Ах, даа бир 4—5 йыл яшасам да халкъымнынъ ёлу ачылып, Ватанымызгъа къавушкъаныны корьсем эди, — деди Эшреф агъа бизлерге бакъып. — Иншалла, халкъымыз ниетине етеджек, лякин манъа бу бахтлы куньлерни корьмеге насип олурмы, ёкъмы, бильмейим.

— Хасталыгъынъыз тюзелир, сиз де, биз де халкъымызнен берабер ана Ватанымызгъа къайтармыз, иншалла, — деп, онъа теселля берди Бекир агъа Умеров.

— Эбет, эбет, — деп, бизлер де онынъ сёзлерини къуветледик.

Эшреф агъанынъ чырайы ачылды. Козълеринде уюют учкъунлары алевленди.

— Шай, шай, — уюютимни кесмейим, — деди о бизлерге мемнюн бакъаркен. Бир тыныш кечкен сонъ шай деди: «Мустафа Джемилев чанъ къакъып йылбашнен хайырлады, телефондан сеси пек янгъыравукъ кельди...»

Бир тыныш субетлешкенден сонъ оны ёрултмайыкъ деген манада самимий сагълыкълашып къайттыкъ. Сонъундан анълагъанымызгъа коре, корюшкенимизден бир афта кечер-кечмез шаирнинъ эвлятлары оны Москвагъа тедавий эттирге алып баргъанлар. Эшреф агъаны ёкълап Москвада булунган достум, тиббият илимлери алими Узеир Ибраимов манъа устазымнынъ селямыны айтты. Эшреф агъам манъа якъында нешир олунган «Халкъ хызметинде» деп адландыргъан китабыны «Истидатлы талеем Шерьяннга» деп язып ёллагъан. Бу эдие мен ичюн энъ къыйметли олып, язы масамнынъ устюнде, устазымны даима хатырлатып тура.

Ах, нейлейджексинъ, къуванчнен кедер алмашып тура экен. Шаирнинъ кендиси язгъаны киби, «къайгъынен сырланган севинч» узакъ сюрмеди. Тамам 21 куньден сонъ, март 11-де устазым Эшреф агъа Шемьи-заде бу ялан дюньядан бакъий дюньягъа авушты. Январининъ

башындаки корюшовимиз сонъки корюшов олганыны къайдан билеим!.. Озюнинъ васиетини ерине кетирип омюр аркъадашы ве эвлятлары оны Москвадан учакънен алып келип ана-Ватан топрагына теслим эттилер. Сагъ экенинде Ватанына къавушып оламагъан шаир, вефатындан сонъ илле онъа къавушты. Юдже Аллахнынъ рахметинде олсун!

Устазым джисмен бизнен олмаса да, рухан даим бизнен! Онынъ шах эсерлери исе эдебиятымыздан, энъ муими, халктымызынынъ къальбинден темели ер алдылар. Онынъ 100 йылыкъ юбилей танта-налары халктымыз сайгысынынъ, шаир эбедийлигининъ ремзи олды.

2009 с. февраль 19

ЭШРЕФ ШЕМЫ-ЗАДЕНИНЪ ШЕРЬЯН АЛИГЕ ЯЗГЪАН МЕКТЮПЛЕРИНДЕН

Шеръан кедерешъе!
 Динъвердакъкъынъ, ёрвса атлуско.
 даскъынъ, тилъведи, эр аладе
 бу мектупни уахътанам ве бу
 мектупниен барабэр соисе, "Денъиш-
 тилъедикъ!", серветъинъ бир махзуменъ
 окъувагъа. динъвердакъкъынъ.
 Охуу в чифесил, дэти ал де.
 аркъа суретте чавъа слайтлар!
 Мен, энди катъан, "Шаир" сётти
 негъ катъанъан. Тукъаните
 Майковелисе, Тардодовани,
 Ражаттазатта "шаир", де-
 сёттиш в илос, сёттиш в де. Шаир,
 динъиш илос рожаттазатта дас

Шир сәйтине сәһмәһири бәддә
дәд рәһим. Мен бунъ "ширәһи"дә?
фәһим.

Мен бу ширәһи бунъ - җүрә
"А.Б." на бәддәһири бәддәһири
дәд мен бәддәһири.

Ширәһи сәһи эһи дүһири дүһири
иһи сәһи, эһи сәһи сәһи сәһи
дүһири сәһи сәһи.

бу эһи дүһири сәһи
дүһири сәһи сәһи сәһи

Биләһи сәһи сәһи сәһи
Ширәһи! Ширәһи бунъ сәһи,
эһи сәһи сәһи сәһи сәһи.
Биләһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи?

Ширәһи сәһи сәһи сәһи
дүһи сәһи эһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи

Мен бунъ сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи

Сәһи сәһи сәһи сәһи
дүһи сәһи сәһи сәһи сәһи

эһи сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи

Мәһи сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи
сәһи сәһи сәһи сәһи сәһи

Шерьян кбардишым!

Джизакъдасынъмы, ёкъси отпускадасынъмы, бильмейим, эр альде бу мектюпни язаятаман ве бу мектюпмен барабар сизъа «Денгъиштирейшк!» серлевхалы бир манзумемни окъумагъа джиберейтаман.

Окъу ве истесенъ, язып ал да, аджеле суретте магъа кбайтар!

Мен, энди чокътан, «Шаир» сёзюне пек кбарышыман. Пушкинге, Маяковскийге, Твардовскийге, Расул Гамзаткъа «Шаир» дегенимиз ичюн, озюмизге де «Шаир» демек ич рева дегиль даа.

Шаир сёзюниъ синонимлери бизде ёкъ дегиль. Мен буны «иширимде» язаман.

Мен бу иширни бугунъ-ярын «А.Б.»ни береджекмен. Басарлар деп пекъишанмайман.

Шакирмен сени энъ умидли яшларымыз сайып, эсерге сизниъ адларынгъызыны да яздым.

Бу эсер хусусында магъа озъ фикринъни яз!

Бираз киргин олмакъ керек, Шерьян! Индемей турсакъ, эдебиятымыз олип кетеджек.

Бугунъки газетада баш макъалени коръдинъми?

Партия озъ съездлеринде умум совет эдебиятыныиъ талийи актъында кбайгъыра, махсус кбарарлар чыкъара. Биз исе «Эдебиятымыз инжишаф ёлунда» деп кбараны актъ этип отурамыз.

Мен бир озюм багъырыкълагъаным ичюн олмай. Тарих огюнде, яхишы биль, Шерьян, сизлер месулистли оладжакъсынъыз!

Селямнен Эиреф.

9.VIII.73.

Эсерни ве джевабынъны беклейим.

Ташкент, Ч 115, I квартал, дом 115, кв. 58. Магъа

Денъиштирейик!
(Мунакъшиа тарзынди)

Не худжур дюнья бу! Чокъ шей онъ кеткенде,
Бакъасынъ, базысы терсине кете.
Къаргъагъа — бульбуль, къарагъа — акъ дейлер,
Тонкъагъа — истидат, эчкиге — теке...

Ай-ай, тек бу олса... Буларгъа тете де,
Хайыргъа — шер, шерге — эп хайыр дейлер.
Къафие чифтлеген биз кибилерге де
Мен биле-бийгенден, тек шаир дейлер.

Беллерсинъ, бу юдже унвандан озъге,
Бизлерге ёкъ ляйыкъ, мунасиб намлар.
Беллерсинъ, бу коръкем, шаане сёзге,
Бизим тилимизде ёкъ озъдеш адлар.

Дерсинъ биз, джианда, миллионда бир догъгъан,
Алемден бам-башкъа ольмез къуллармыз.
Дерсинъ биз, башында, чифт гулю олгъан
Надир истидатлы ек махлюкълармыз.

Гизли арзусына, догъмаздан эрген
Деалар багърында сакълымыз, санки.
Шиир алиэси ляйыкълы корьген
Бу адкъа, бизлер де акълымыз санки.

Ёкъ! Ич бир кимседен ёкъ арткъачлыгъымыз:
Джемиий совет хаалкъы — тамырымыз бир.
Ашлыкъмы, металлмы, памукъмы, китапмы,
Не эльде этсек де, — хамырымыз бир.

«Шаирим мен!» деген — «дюльберим мен!» — деп,
Озь-озюн бегенип юрьгенге бенъзер.
Бизлер де «шаирмиз» — деп юрьсек эгер,
Дикъкъатлы окъурлар, бизге сонъ не дер?..

Яшлыгъымда, анъсыз, бу ульвий сёзнинъ
 Аслына, мен де сталмагъаным.
 Шаирнен — бейтчининъ, атешнен — бузнынъ
 Фаркъларыны айырд эталмагъаным.

«Шаирим мен!» демек, биз кибилерине,
 Сизлерни бильмейим, менимдже уят.
 «Чын шаир» дегенде, козюмнинъ огюне,
 Ольмез шуаралар келелер факъат.

Бу адкъа шаян тек: Фирдевси, Дантелер,
 Хайям, Шиллер, Байрон, Пушкинлер, Боралар.
 Ве бир де асырдаш Чобан-заделер,
 Маяковский, Есенин, Токъайдай сималар.

Шаир ады дегиль, бу устазларгъа
 Анълы окъуйыджы оалсакъ эгер,
 Бу да етер эди анълагъанларгъа,
 Керчектай къыйметли, омюрдай дегер.

Бу да етер эди. Оларнынъ нурыны,
 Огресек кунъ нуры киби эммеге...
 Улу Фирдевсиден сонъ, Умер Хайям
 Утангъан озюне шаир демеге.

Хайям ред эткен сонъ, бу алий адны,
 Биз насыл ташыйыкъ бойле унванны?
 Арбий рутбе киби, не ичюн аслы,
 Рутбеге больмейлер бейт язгъанларны?

Барсын, эндиден сонъ, биз эслилерге —
 «Манзумеджи» я да «назым» денильсин.
 Шакирдай, Шерьяндай авеслилерге —
 Шимдилик «Яш назым» ады берильсин.

Шахсен мен шаир де, эдип де дегилим,
Бу адлар мен ичюн иляий бир ад.
Мен, ялынъыз, озь тувгъан халкъымдан векилим,
Адий бир языджы, садыкъ бир солдат.

Мен факъат табият, санъат ве шиирге,
Юректен урулгъан мадайларданым.
Бельки де коп йылыкъ шу ашкънен бирге.
Шиириет эсири кедайларданым.

Шаир биз дегильмиз, догърусын айтсам,
Чокъ сатыр язсакъ да мердликке даир.
Башкъасы сынайджакъ учкъучны учурып,
Коклерде махв олгъан Аметхан — шаир...

Шиир бир адамнынъ махсулы. Амма,
Шиирнинъ саиби — шаир ве бизлер.
Бизлер — къуллар исек, шаирлер — Алла,
Бизлерсиз шаир ёкъ, шаирсиз бизлер.

Айтынъыз, нефасет, музика, шиирден
Зевкъ алмай яшайыш — яшайышмы о?
Курешсиз, теляшсыз, янмадан, кюймеден,
Джошмадан асайыш — асайышмы о?

«Восстанъ, пророк, и виждь, и внемли,
Исполнись волею моею,
И обходя моря и земли,
Глаголом жги сердца людей» —

Деп асов, буйра сач, Африка огълудай,
Къальбинъни бир сёзнен кюйдирсе талант;
Такъдири келеджек кунълерге багълыдай,
Парлакъ келеджекни билъдирсе талант;

«Думанлар ойнаса, яшынарлар тувар,
 Азгана джыласа, тавларны джувар,
 Ким бильсин, не кую, кьаерге джавар.
 Бир джавса, дюньялар девирир думан» —

Деп бир кьач сатырнен, Одаман киби,
 Рухунънынъ теллерин сызлатса бирден;
 Шириет токлары, кьар боран киби,
 Этинъни, тенинъни бузлатса бир дем;

Айт, насыл тэзерсинъ, акъыкый шиирни,
 Саф, темиз авадай ичинъе тартмай?
 Айт насыл кечерсинъ шу кыскъа омюрни,
 Озь рухий омрюнъе шириет кьатмай?

Шиир — тек бейт дегиль, о эр бир анъда:
 Илямлы несирде, музика, фенде.
 «Озен боюндаки индже думанда»
 Джошмагъа бильсек, сенде ве менде..

Шиир — о, сабийдай талабкяр ве октем,
 Аналар кьальбидай муляим, кениш..
 Шиир — о, анъсызын ортадан ве тюптен
 Къабарып, сонъ бирден ятышкъан денъиз..

Шиир — о, тааджджуб, эеджан, окюнч,
 Акъылаар эрмейджек эрджумердж, ташкъын.
 Шиир — о, кьайгынен сырлангъан севинч,
 Севгиден, омюрден, олюмден ашкъын.

Шунынъчюн, кьафие чифтлеген достлаарым,
 Келинъиз, унванны денъиштирейик.
 Бири-биримизге «Шаа-ир!» дегиль де,
 «Манзумеджи»,

«Назым»,

«языджы» дейик!

Эирсф Шемъи-заде

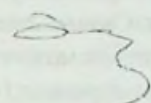
Ихтар:

корькем — великолепный
шаане — величественный
озьдеш — синоним
ек — единый
деа — гений
алиэ — богиня
окъур — читатель
ульвий — возвышенный
шаян — достойный
назым — стихотворец
иялий — божественный
мадай — простолюдин

кедай — стихотворец-певец
махв олмакъ — погибнуть
нефасет — прекрасное, изящество
асайыш — покой, спокойствие
асав — необузданный
ань — мгновение, миг
ильамлы — вдохновенный
октем — властный
эеджан — волнение
окюнч — сожаление, раскаяние
эраджумердж — хаос

«Страницы светлой памяти Шерьян
Эллаган посетили алдан. Не
клар севитеними тудур эхосе
аунимен. Сов бол шерьян, сов бол!»
13 аялде селудисе татиле сева
Келерексинтур, тей. Келесен,
бу ресилин Эурар Телурин ёккен
этонин, ёккен ташкравн кутудин,
Кертискенн ватудин. Довсе
Каридан рус архедашлар, «В-
тан хадими», ташкрав редакция-
сынъкъ хадимдеринин 1908 сенен
Эхосе-Келерек Нек узелс фотосын.

Динишхондар, Ортида Медиев
 Отура Кельсент корерсини
 13 апрел куню сайт 3-ке
 Топпашувга етишай кельсент
 яхши олу эди.

Селяхонен

9.IV.72

Догру адресим:

700115, Тошкент, Ч-115
 1 кватал, дом 58, кв. 5

* * *

Озюминин севимли кўардашим Шерьян! Ёллагдан накепинини алдым. Не кўадар севингенимини тариф этмизге аджизмен. Сав бол Шерьян, сав бол! 13 апрельде оладжак топпашувга келеджексингидир, эбет. Кельсент, бу ресимини Эшреф Бекирни ёкёса озюнгли, ёкёса баикёасы кетирдим, корюшкенде айтарсинг. Магъа Къырымдан рус аркёадашлар, «Ватан хадими» газетасы редакциясынын хадимлерининг 1908 сенеси чыкёкан нек гузель фотосыны джибердилер. Ортида Медиев отура. Кельсент корерсинг.

13 апрель куню сайт 3-ке топпашувга етишай кельсент яхши олу эди.

Селяхонен (имзасы)

9.IV.72

Догру адресим:

700115, Тошкент, Ч-115

1 кватал, дом 58, кв. 5

ЮРЕК ТИЛИНИ ЮРЕК АНЪЛАЙ

Онынъ арамыздан кеткенине бир йыл толды. Бу айрылыкъ атенин ала бугунъ юреклерилизни куйдюре. Бугунъки пирилер сафында Юнус Къандымнынъ ери бошاپ къалгъан олса да, эдебиятымызда о озю сагъ экендеки киби озъ ерини тутта, йыллар кечкен сайын даа да зияде темеллешеджеги аян. Онынъ язып къалдыргъан аятий саифелери бир вакъыт тозланмаз, ипранмаз.

Къалемдеиш буюк шаиримиз, чокъ языкъ ки, бу дюньяны пек эрте терк этти. Бу олюм адджысындан шахсен кендим ала даа озюм келип, вефат эткенине, инанып, кёнип оламайым. О, тасаввурымди шимди де тири киби. Кулюмсирап тургъан, богъдай ренкли, сыджакъ череси козюм огюнде тура. Онынъ ичюн де манъа, Юнус акъкъында, язмакъ пек агъыр. Джумлелер арасында «эди» фиилини къуланмагъа тилим айланмай, къолум бармай. Не чаре!..

Ишбу, сатырларым къальбимде онъа олгъан дюнья къаадар сайгъы ве урметимнинъ тек тамчыларыдыр. Эбет, иджаткар акъкъында онынъ эсерлери сёйлей. Лякин мен Юнус акъкъында базы бир хатырлавларым, онынъ инсаний чизгилери, шу мунасебетнен инсан ве иджаткар, шаир ве заман, шаир омюринде миллет ве Ватан такъдир, эдебиятымызнынъ девалийлиги ве биикъа мевзулар хусусында озюмнинъ базы бир къайдларым ве тююнужелеримнен пайлашмагъа истейим.

Аньлернинъ къадрине етип

Вакъыт эр шейден паалы. Аятымда Юнус киби вакъытнынъ къадрине зияде еткен, аньлернинъ къыйметини тапа билъген инсанны даа расткетирмедим. Шу себептен олмалы, шаир аз яшаса да, чокъ эсер язып етиштирди. Эгер де онынъ ширий, несрий публицистик ве дигер эсерлери, макъалелери, терджимелери топланып нешир эттирилсе 8—10 джылт китап оладжакъ. Бельки де, даа зияде олур...

Махсулдар иджат сыры шу дакъкъаларнынъ къадрине етюдде, деп беллейим. Биз чокъ юкълап аз чалышамыз, Юнус исе аз юкълап чокъ чалыша эди. Тек озъ ишине федакяр инсан бойле иш коре биле.

Юнуснен чокъ керелер юректен къонушкъан къалемдешлеринден бири олгъаным ичюн, онынъ иджадий иш джерьяны акъкъында бир чокъ делиллер мангъа малом. Меселя, Аллахнынъ берген эр куню, о эсасен саба саат 4-те тура, къавесини ичил, саат 10-гъа къадар эсер устюнде чалыша эди. Эр ким татлы танъ юкъусыны болип, бойле чалышып оламаз. Амма Юнус Къандымнынъ къавий ирадеси бунгъа имкъан бере эди. Шу себептен шаирнинъ «Юкъу ёкътыр козьлерде, козьлерге юкъу тансыкъ» деп язгъан самимий сатырлары тесадюфен пейда олмадылар.

Бу фикирлерни къалемге алып экеним, белли озъбек шаири Гъафур Гъуламнынъ ишбу мысралары хатрыма тюшти:

Азиз асрымызнынъ азиз анълери,
Азиз инсанлардан беклейлер къадрин.
Фурсат гъаниметтир шах сатырларнен
Яраштырмакъ чагъы омюр дефтерин.

Хаялымда мен де Юнуснынъ нефасетнен ярашыкъ омюр дефтерини саифелер экеним, о язып къалдыргъан силинмейджек, озъгюн сатырларны окъуп, эеджанланам, онынъ къабилиети Аллах тарафындан берильгенине даа текрар-текрар къаний олам. Кене тюшюнем: ал-азырда бизим къырымтатар языджыларымызнынъ сайысы, шукюр, аз дегиль. Эгер шимдики авдет девринде эр биримиз Юнус киби дакъкъаларны айбетлеп семерели чалышкъан олсакъ, эдебиятымыз нидже-нидже гузель, салмакълы, бедий эсерлернен байыгъан олур эди. Лякин Юнус бизим бу акъсакълыгъымызны дуйдурмайып, гедже-кундюз раатлыкъ бильмей чалыша ве эдебиятымызнынъ илерилемесине озъ иссесини къоша эди.

Юнус тек бир шейге — юрегине якъын достаарынен къонушмагъа вакътыны къызгъанмай, аджымай эди. Акъмесджитке кельгенде, ара-сыра Юнуснынъ эвинде мусафир ола, омюр аркъадашы Сабрие ханым пиширген къокъулы къаведен сонъ геджелеринен Ватанымыз, миллетимиз, эдебиятымызнынъ фаджиалы такъдири, бунынъ киби

де келеджеги хусусында кѳонуша тургъанмыз. О, эдебиятымызнынъ алкъалары узюльмейджегине, артымыздан яш къалемлер буюк иджадий кучьнен келип кѳошуладжагына пек инана эди. Онынъ кабинет, деп адланмыш тардан-тар иджадий ханечигинде тютюн думанлатып, танълар аттыргъанымызны ич бир заман унутмайджагъым.

Вакъытсыз олом бизни джисмен айыргъан олса да, рухан кѳонушмаларымыз девам эте ве аятымнынъ сонъунадже девам этеджегине эминим.

О акъикъий шаир эди

Масамнынъ устюнде даимий тургъан, эр кунъ элиме алгъан китаплардан бири Юнус Къандымнынъ «Умют йипи» шиирлер ве дестанлар джыйынтыгыдыр. Бу надир, эдебиятымызда вакъиа олгъан китапны ачып саифелер экеним, онынъ дюнья юзю корювинен багълы базы бир хатыралар бугунъ олып кечкен киби джанланалар.

Бундан 6—7 сене эвель, кунълернинъ биринде Юнус Къандым ве белли украин шаири Микола Мирошниченко мусафир олып кельдилер. Юнуснынъ кѳолтугында буюк бир папка бар эди.

Лаф сырасы, Юнус макъсаткъа кочти:

— Шерьян агъа, — деди о, — мына бу папкада меним янъы нешир этиледжек назм эсерлеримнинъ эльязмалары. Шуны окъуп бакъып, фикирлерингизни манъа айтырсынъыз, язылы тарзда олса, даа да гузель.

Эльязманы алып къалып, бир афта девамында дикъкъатнен окъуп чыкътым, гъает тесирлендим. Земаневий шиириетимизде Юнус огде корюнди. Эбет, вакъытлы миллий матбуатымызда онынъ шиирлерини бегенип окъуп тургъан эдим. Лякин бир ерге топлангъан бу эсерлер бир муджизе киби корюнди.

Къалемдешлерим арасында, атта языджыларымызнынъ ресмий топлашуварында биле Юнуснынъ базы шиирлери яхшы анълашылмай дегенлер тапыла эди. Догъру, онынъ шиирлерини бир кереден анъламасы кучь, эр кеснинъ «тиши отьмеген» айры бир шиирлери де расткеле эди. Буннынъ себеби шаир ислер ташкыныны устюнлик этип акъыл аджиз къалгъан фурсатта юрек къанунлары эсасында аза,

юрекнен анълай ве анълата эди. Чюнки акъыкът ёлу юректен кече, юрек тили юрекнен анълана. Шаирнинъ бу китаби не къадар самимийлик, ис-эеджан махсулы!.. Эм мундеридже, эм бедий, эм шекиль тарафтан озьгюнлер. Бу эльязмадан ильхамланып, бу муашшахны яздым. Юнускъа бу багъышлавым китанларгъа кирген олса да, бу ерде кене текрарламагъа лыйыкъ сайдым.

Анълар сени (муашшах)

Юдже Аллах эмиринен алсанъ къалем,
Нагъмелеринъ хош еллердай кезер алем.
Ульвий дуйгъу далгъаланыр, сыгъмаз къальнке,
Сёзлеринъ чыкъ тамчысыдай нурланыр эм.
Къатмер гуллер япракълары олур дефтер,
Ашкъ козьяшынь яр бойнуна инджи этер.
Нефасетнинъ чечегине севда бульбуль,
Догъма йырлар макъамыны шай динълетир.
Ышыгъынъа перванедай ынтылыр джан,
Муджизелер мамюр гонълюнъ этер мекян.
Гъайрет, кучюнъ джошкъуналыгъы шеляледай,
Анълар сени анъламагъа къадир инсан!..

«Умют йиши» акъкъында ички такъриз де язып бердим, нешир олунгъандан сонъ да такъриз язып, фикираеримни озь вакътында джемааткъа къыскъадан олса да, бильдирген эдим. Инанам ки, бу китап, умумен, Юнус Къандымнынъ озьгюн шириети акъкъында даа чокъ керелер язылыр, бу эсерлер келеджек несиллеримизнинъ де дикъкъатыны чекерлер. Чюнки бу шиирлерде инсан къальбининъ тёрюне къадар етип барыджы нурлу арарет бар. Себеби Юнуснынъ къальби Алла берген ильхам нурунен толу эди.

Дюнъяда, тек дюнъяда дегиль, бутюн къиянатта эр шей бири-биринен узвий багълыдыр. Атта биз козьге ильмеген бир кучюк ташчыкъ биле къиянатнынъ бир парчачыгъы. Онынъ да озь ери, къыяфети ве тили бар. Юнус Къандым да кендисини шу сынъырсыз алемлернинъ бир зерреси киби дуя эди. Бир тамчы сува кунеш акс эткени киби

шаир озь багърына бутюн кяинатны сыгъдырып ола эди. Онынъ шиирлерини дикъкъатнен окъусангыз, буны ис этмейип къалмазсынгыз. Иджадында эр шей табиий, эр шей джанлы: еллер де, ёллар да, дагълар да, ташлар да. Оларгъа шаир тири киби мураджаат эте, тирилерни динъ-леген киби динълей, козете. Денъизнинъ тебессюмине бакъынгыз:

Не де сакин, не де мискин шу денъизим,
Кимсе бильмей нелер гизлей багъырында.
Козюн юммай, сарсылмайджакъ теренлигим,
Тебессюмлер парылдайлар далгъасында.
(«Ялыдан бир бакъыш»)

Бизим бу къайдаларымызны биревлер, бельким зияде макътав деп анъларлар. Юнуснынъ шиирлери акъкъында сёз юрсетильгенде, оларны макътамагъа, яни къабартып айтмагъа аджет ёкъ. Тек оларны дуябильмек керек. Эдебиятымызнынъ якъын кечмишине назар быракъсакъ, авдет деври — уянув деври, яни земаневий эдебиятымызнен кечкен XX асырнынъ башында юксек басамакъкъа котерильген эдебиятымыз арасында, хусусан, мундеридже джеэтинден уйгъунлыкълар коремиз. Номан Челебиджихан, Бекир Чобанзаде, Амди Герайбай, Шевкъий Бекторе, Абдулла Лятиф-заде, Эшреф Шемъи-заде киби буюк шаирлеримизнинъ иджадында миллий ватан-перверлик дуйгъусы зияде устюн эди. Ватан, миллет такъдири шимди де эдиплеримизнинъ дикъкъат меркезинде булуна. Сюрюнлик фаджиасы бу мевзуны даа да актуаль дереджеге котерди.

Ватан, миллет дерди Юнус Къандымнынъ иджадында да эсас ерни тутта эди десек, янълыш олмаз. «Умют йипи» китабынынъ «Меним тувгъан чал Къырымым» боллогине кирген шиирлерини окъуп бакъсакъ, фикиримни тасдикълай биле. «Ватан» серлевалы шииринде:

Сорамасанъ биле менден ич бир шей,
Сенькидир меним эр уджейрем, —

деп юрткъа севгисини изхар эте шаир.

Танылгъан бестякяр ве йырджы Эдип Асанов музыка язгъан «Селям санъа, Къара денъиз» шиири халкъ йырына чевирильгени де, онынъ эсерлери халкъ къальбинден терен ер алгъанларыны косътере:

Селям санъа, Къара денъиз,
 Йыллар кечип корюштик.
 Меним алым фена дегиль,
 Тек башыма чал тюшти.
 Я сен, денъиз, нелер корьдинъ?
 Нечюн козюнъ яшлана?
 Агълама сен, бузлар кочъти,
 Янъы омюр башлана.

Акъмечит (Черномор) къасабасында яызджыларнен олып кечкен бир корюшювде окъуйыджылардан бири:

— «Селям санъа, Къара денъиз» йырыны язгъан шаир аранъызда бармы? — деп сорады.

— Бар! — дедик ве онъа Юнусны таныш эттик. О, шаирни багърына басып, чокътан-чокъ миннетдарлыкъ бильдирди. Биз де Юнусны хайырлап, онъа авеснен бакъкъан эдик. Бизим язгъан эсерлеримиз де халкъкъа бойле якъын олгъаныны арзу эте эдик.

Юнус Къандым бутюн омюр озюни-озю араштырды, озюни-озю енъип олды ве кендисини будды. Нетиджеде, озюни анълады ве акъибетте адамларгъа дюньяны анълатмагъа давранды. Мензумелеринде аят ве куреш фельсефеси, табиат левхалары джанлана ве эбедий тири олып къала.

Миллетимизге сынъырсыз севгисини шаир юректен, гъурурнен ифаде эте:

Эй, миллетим, меним джесюр,
 асыл миллетим,
 Сюрюнсе де йыкълса да
 адиль миллетим,
 Атешлери куленмеген
 факъыр миллетим,
 Элемини элемеген надир миллетим.
 («Миллетке»)

Шаирнинъ къыз къардашы Зоре ханымнен субетлешир экеним, о козьлеринде алкъа-алкъа яш тамчыларынен шойле деди: «Агъам, дерсинъ, бу аяттан эрте козь юмаджагъыны дуйгъан киби, язгъан бир сыра шиирлеринде гуя, бу акъта хатырлата:

Ярын танъда уянмасам, тувгъанлар,
Денъизиме айтынъ, козьаш тѣкмесин.
Кяинаткъа бильдирмесин тазие,
Айтынъ онъа,
Мен къайтарым.
Беклесин!»

Эм акъикъатен, шаир къайтты, о бизимнен. Онынъ акъкъында не къадар язсакъ да аз. Онынъ иджады айры-айры бир чокъ тедкъикъатларгъа лыйкътыр.

Тиллерден-тиллерге, иллерден-иллерге

Эгер де Юнус Къандымнынъ иджадыны бир эльмаз ташына бенъзетсек, онынъ чокъ кошли (тарафлы) олгъаныны коремиз. Олардан бири эдипнинъ терджиме саасындаки фаалиетидир. О чокъ тиллерден назм ве несир эсерлерини къырымтатар тилине чевирди. Озь невбетинде къырымтатар эдебиятынынъ нумюселерини де дигер тиллерге терджиме япылмасына тешеббюс косътерди ве ярдымда булунды. Хусусан, онынъ тюрк ве украин тилинден япкъан терджимелери акъкъында айрыджа лаф ачмагъа мумкюн.

Земаневий къырымтатар несрини буюк языджымыз, такъдирнинъ укюми иле гъурбетте яшагъан Джынъгъыз Дагъджынынъ эсерлерисиз тасавур этмек мумкюн дегиль. Биринджи олып онынъ романларыны терджиме япып, къырымтатар окъуйыджыларына таныш эткен, эсасен, кене Юнус Къандым эди. Джынъгъыз Дагъджынынъ романларыны меракънен озь тилимизде окъур экеним, языджы оларны озюмизнинъ татлы ана тилимизде язгъан киби манъа келе. Джандан азиз тилимизнинъ байлыгъы, мергинлиги, шырныкълыгъыны ис этем. Эсерлернинъ бизге бойле такъдим олувында языджынен берабер терджиман Юнус Къандымнынъ эмеги де аз дегиль. Чюнки о насыл бир ишни тутса, онъа юректен берилип беджере эди.

Юнус Къандым бизим миллий эдебиятымызнынъ энъ надир эсерлерини украин тилине ве озь невбетинде украин эдебиятынынъ классик эсерлерини де ана тилимизге терджиме олунмасына джиддий дикъкъат айыра эди.

Юнус Къандымны халкълар арасында бир копюр демеге де мумкюн. Эм бу муим ишке бир сыра кырымтатар ве украин эдиплерини де джелъп этмеге тешеббюсчи ола эди. Бу якъынлыкъ тюневин башлангъан дегиль. Украин ве кырымтатар халкъларынынъ озъара алякъалары асырлар теренлигинден келе. Пек чокъ кырымтатар сёзлери украин тилине киргени буну тасдыкълай. Меселя: мейдан, серник, къаве, тютюн, цостал, фильджан ве иляхре.

Айтувалы украин шаири, терджиман Микола Мирошниченко бир сыра чыктышларында:

«Украинада эки тамыр миллет бар, булар украин ве кырымтатарлардыр», — деп тевекель айтмай. Бу эки асыл халкънынъ нидже-нидже асырлар девамында бири-бирилерине къолтутып кельгенлери акъта чокътан-чокъ тарихий ве эдебий менбалар шаат. Бир мисаль. Кырымлы хаджи Мехмет Сенайининъ «Учюнджи ислам Герайхан тарихы» вакъианамесинде миллий азатлыкъ ичюн куреш башлагъан украин халкъына Кырым ханлыгъы ярдым этип, Сарысув боюнда иришилген гъалебе нетиджесинде Украина мустакъиликке иришкени тафсилляты беян этиле.

Медений алякъаларымызнынъ да тарихы узун. Тюрк, украин ве дигер тарихчылар ве эдиплернинъ кырымтатарлар акъкъында ве кырымтатар эдиплерининъ украинлер акъкъында язгъан эсерлери бу эки халкънынъ да тарихта буюк ер туткъанларыны, терен излер къалдыргъанларыны исбат этелер.

Кечмиште иллерден-иллерге, тиллерден-тиллерге дестан олгъан девлетимиз ве халкъымызнынъ шурети ве шан-шерефини унутмагъа акъкъымыз ёкъ. Манкъуртлашув беясы миллетимизининъ башы тёпесинде къара булут киби саркъкъан шимдики девирде Юнус Къандым да бу дешетли фаджианы къальптен ис эте эди ве буюктен-буюк медений мирасымызнен дигер халкъларны да таныш этюв, джиан микъясына алып чыкъув огърунда семерели амелий ишлер япа эди. Улу шаирлер Тарас Шевченко, Леся Украинканынъ шиирлер ве поэмалар китапларыны терджиме ве дердж эттирюв саасында талмай чалышты.

Микола Мирошниченконен берабер «Кунештен бир парча» адлы кырымтатар шиирлети антологиясыны кырымтатар ве украин тиллеринде нешир эттирди. Кене Миколанен эки китаптан ибарет

«Къарылгъачлар дуасы» деп адландырылган къырымтатар несри анталогиясыны азырлады. Бу йылнынъ башында Киевде эки тильде шу анталогиянынъ биринджи къысмы басылып чыкты. Языкъ ки, оны Юнуснынъ озю корип оламады.

Бундан гъайры, Юнус Къандым медениетимиз акъкъында бир чокъ халкъара джыйынларда марузаларнен чыкышта булунды. Украиндже-къырымтатарджа лугъат да азырлай эди. Вакъытсыз олом бу колемли ишни сонъуна еткизмеге имкян бермеди.

Яш къалемлер устасы

Бедий ве ильмий публицистик рухнен язылган, Номан Челебиджиханга багъышланган «Куреш мейданыны от басмаз» китабы ве дигер публицистик эсерлери, эдебиятымызга даир макъалелери, ильмий ишлери хусусында кениш токъталмагъа имкянымыз ёкъ.

Шаирнинъ яш къалемлернен чалышмагъа чокъ дикъкъат айыргъаныны хатырламай, кечип оламаймыз. Денъиз тюбюне далыджы инсан инджиси олган садефлерни насыл араштырса, Юнус да яш къалемлернинъ къадрыне етип, ойле араштыра эди.

Белли ки, эдебияты гъайып олган миллет озю де гъайып ола. Бу телюкени эр кестен зияде ис эткен Юнус Къандым, къырымтатар языджылары кенъешинде яш эдиплерни тербиелемек меселеси котерильгенде, бу ишке джан-гонъюльден къолтутты. Исмаил Гаспринский адына джумхуриет китапханесинде яш къалемлернинъ «Ильхам» эдебий бирлешмесини тешкиль этти. Онъа китапхане хадимлеринден Лиля ве Гульнара ханымлар ярдымда булундылар. Онынъ мешгъулиетлеринде бир къач кере иштирак этип, мемнюн къалгъанымны хатырлайым.

Эдебият — сырлы алем. Иджаткъарлыкъ, дерсинъ, бир хасталыкъ. Бири яз, деп сени меджбур этмей. Язмайып туралмагъанындан язсынъ, иште. Чюнки, мевлядан берильген истидат чокъракъ киби илле атылып чыкъа, козь ача. Юрек эмринен иш корьген Юнус Къандым яшларнен чалышкъанда чокъча оларнынъ табиятларындаки мусбет тарафларны корьмеге, шиир ве икяслериндеки учкъунны сёндюрмей сакъламагъа арекет эте эди. Йымшакъ гонъюлли Юнуснынъ яш къа-

лемлернинъ къальплерине ёл тапа бильгени нетиджесинде яш иджаткярларнынъ шиирлери матбуатта корюне башладылар. Юнус «Маарифчи» бирлешмесинен якъын багъ тутуп, бир чокъ мектеплерде, окъув юрталарында булунып, яш къалемлерни къыдырды. Джумхуриет маариф назирлиги вастасынен эр сене баарьде мектеплера «Къырым — меним Ватаным» иджадий конкурсыны тешкиятландырды. Аталыкъ тешкиятларыны араштырып тапып, гъалиплерни рагъбетлендирмеге унутмай эди. Юнуснынъ эки талебеси — Таир Керим ве Сейран Сулейман исе Бутюнукраин яш иджаткярлар конкурсында гъалип чыкътылар. Оларнынъ ильк китаплары къырымтатар ве украин тиллеринде Киевде нешир олунды.

Яш къалемлернен чалышув бугунъ де пек зарур. Бу саада Юнус Къандым эринмей якъан амелий ишлерни энди тек хатырламакъ дегиль де, девам эттирмек керекмиз.

Айтып кечкенимиз киби, бу иште Юнус киби гъает мукъайт олмалымыз. Иджадий иш ич бир тюрлю къалыпкъа тюшмей.

Басиретген бакъиетке

Иджадий ишни де бир ибадет, деп эсаплагъан Юнус Къандым зияде алчакъгонъюмми, маневияты юксек иджаткяр эди. Узакъны коре бильген — басиретли шаир озюне сарай къурмады, къалеминен шиириет сарайыны къурды. Онынъ ичюн де шаирнинъ къысмети бакъиет оладжагъына инанамыз. Шиирлери джиан эдебияты юксеклигинде экенине де шубемиз ёкъ. Онынъ къальби саф, ниети халис эди. О, тек озюни тюшюнмеди. Эдебиятымызны дюнъягъа танытмагъа ынтылып кельди. Эдебиятта тек озюм олайым деген фикир онынъ хаялына биле кельмей эди. Эдебиятымыз огюнде озюни месуль эсаплай, иришилген мусбет нетиджелернен сынъыраланып къалмай, иджатта янъы юксекликлерни запт эте эди.

Шаирнинъ джисмен арамызда олмагъаны эр адымда сезильмекте. Лякин о рухан бизнен. Эсерлерини окъуп, озюнен сёйлешкен киби оламыз, бир теселли буламыз. Озюме де, сойдашларыма да бир элемимни айтмасам, олмайджакъ. Биз, инсан сагъ экенинде, онынъ къадрине керекли дереджеде етмеймиз. Дертастерини динълеп, лязим

олгъанда, онъа ярдым элини узатмаймыз. Буюк шаиримиз Юнус Къандымны да къорчалап оламадыкъ. Юрегине билип-бильмейип не къадар азар бердик. Бу фикирлер тек меним фикирим дегиль, чокъ юрдашларымызнынъ да фикридир. Меселя, Джанкой районндаки Калиновка коюнде яшагъан адий окъуйджы Аман Умаров «Къырым» газетасында мына нелер язды: «Шаиримиз, «Ильхам» тегерегининъ ребери Юнус Къандым яш олгъанда арамыздан кетти (Аллах рахмет эйлесин). Юнус Къандым яшларымызгъа ана тилимизге, миллий эдебиятымызгъа, ана-Ватанымызгъа севги ашлагъан ве онынъ къалеми астындан даа не къадар гузель эсерлер чыкъаджакъ бир инсан эди. Эдебиятымыз ве халкъымыз ичюн бу насыл буюк гъайып».

Догъру, гъайыбымыз, кедеримиз буюк. Лякин бизге онынъ эбедий тири руху, язып къалдыргъан къыйметли эсерлери имдат берелер. Даветкяр ве ойчан, денъиздай джошкъун ве дагълардай ирадели, чёллеремиз киби багъры кенъ шиирлери имдат берелер.

Юнус Къандымнынъ руху айдын, иджады нурлудыр. Нур исе бир вакъыт зульметлер арасында къалмаз.

О, сёнмеди!

Ял алмагъа коньмеди о, коньмей о,
Яшындайын яшнап тура, сёнмей о,
Байракъ киби тутып нурлу къалемин,
Толгъун айдай шавле сача, энмей, о!..

Темеш, 2006 с. март

ТЮНЬЮЛЬМЕНЪИЗ, МАНСУР АГЪА!

Биз ичюн инфаркт тек инфарктмы?

Бу иклем Мансур агъа Асан огълу Селяметов акъкъында. Я Мансур агъа дегенимиз ким? О, Багъчасарайда догъгъан адий къырымтатар эвлады. Маневieti къарулаы инсан. Халкъ устасы. Юрдашларымыз арасында чокъ расткельген дертке — инфаркткъа 1977 сенеси о

да чалынды... Кишини апансыздан йыкъкъан бу мараз тесадюфен илишеми? Зенаатым эким олмаса да, эр даим халкъымыз арасында булунгъаным, ярым асырлыкъ сюргонлик ве ана-Ватанымыз — Къырымгъа авдет мешакъятларыны оларнен бераберликте чеккеним ичюн де, бу акъта озь тюшюнджелерим бар. Миллетимизнинъ дамарындаки къан тазыйгъынынъ не дереджеде олгъаныны дуйгъан кишим.

Бир чокъ ватандашларымыз къырджыман яшларында олгъанларына бакъмадан, юрек хасталыгъындан бу дюньяны терк этеткъанлары эпимизни пек кедерлендире. Чюнки дигер халкъларгъа нисбетен бизим джефакеш халкъымызнынъ гонъюли зияде къырыла, таптала. Дерьяларнынъ, денъизлернинъ сынтырлары бар, лякин къырымтатарлар чеккен зулумларнынъ, азапларнынъ исе уджу-буджагъы ёкътыр. Хаинане сюргонлик, къабаатсыз хорланувлар, акъ-укъукъсызлыкъ, озь Ватанында мусафир киби яшамакъ!.. Бойле баскъыларгъа юрек челиктен олса да, даяналмаз, ипраныр.

Миллетимизге нисбетен адалетсизлик, хусусан, мунафыкъ коммунистлер укюм сюрген заманларда нидже-нидже юреклерни тельчеледи, Ватанымызгъа къайтмакъ огърунда джесюране куреш алып баргъан не къадар мерд йигит-къызларымыз бастырыкъларгъа атылдылар, татлы джанларыны феда этип, шейт кеттилер. Бойле къаршы турувларгъа бакъмадан, Ватанымыз, миллетимиз, медениетимиз ичюн мукъаддес курешимиз эписи бир токътамады. Юреклеримизни искенджеге алгъан бу акъсызлыкълар озь излерини быракъмайып къалмадылар да!.. Я Къара денъизимизни «Къара денъиз» деп айтмагъа биле бизге ясакъ эди де!.. Бу яныкълы сатырларны язар экеним, бир вакъиа эсиме тюшти. «Эй, далгъалар!» шиirimнинъ сёзлерини бакъып чыкъкъан буюк бестеярымыз Яя Шерфединов манъа: «Балам, Къара денъиз ерине, мавы денъиз деп язып турмасанъ, йырынны кечирмезлер, Ватанымызгъа къайткъандан сонъ Къара денъиз, деп тюзетирсинъ», — деген эди кедернен. Бойле денъишме меним де, бестеярымызнынъ да юреклеримизге не къадар агъыр баткъаныны язып отурмагъа аджет олмаса керек.

Бакъынъыз, Мансур агъанынъ инфарктындан башлангъан лафымыз къайдаларгъа барып чыкъа. Бинъ бир мешакъятларнен Ватанымызгъа

къайткъан сонъ да нелер олаятыр!.. Адалетсизликнинъ сонъу корюльмей де!.. Баба-деде топрагъымыздан озюмизге эв къурмагъа биле ер бермегенлерини айтайыкъмы? Душманларымыз семетдешлеримизни къорантасынен атып ёкъ эткенлерини язайыкъмы? Ифтира ве акъаретлер, эр адымда аякъ чалувар бизни юртумыздан тамырымызнен сюрип чыкъаргъан джеллат Сталинге эйкель тиклемеге арекетлерни беян этейикми?.. Бу къылынуварнынъ эписи юреклеримизни яраламайлармы? Мына бизим инфарктаарнынъ озюне хаслыгъы. Бизим юрек хасталыкъларымыз адий юрек маразлары дегиль, онъа Ватан дерди ачкъан яралар да къошулалар. Оны тедавийлемеге адалет огърунда бирлешип арекет этмесек, ялынъыз экимлернинъ кучълери етмез беллейим.

Тек бирлик-бераберликнен курешимиз нетиджесинде дертлеримизге дерман буладжакъмыз, арзу эткен макъсадымызгъа иришеджекмиз. Бу курешке эр кес элинден кельген иссесини къошмааы. Мансур агъанен япкъан субетлеримизде де мен бунъа эмин олдым.

Дегирмен ташы астында

Джиан дженки йыларында бала олып сюртюнликке огърап, ярым асыр гъурбетликте азапланып, Ватанымызгъа къайтув огърунда курешип, авдет мешакъатларыны чекип, юртумызгъа къавушкъан несильни дегирмен ташы астындан тири чыкъкъанлар демеге мумкион. Эм олар бугунъ де фааллер, шовинистлер олардан зияде сакъыналар. Оларны къорчаламакъ, айбетлемек, оларгъа къолтутмакъ керекмиз. Миллетимиз ичюн олар элеринден кельген эр шейни яптылар ве але даа япалар.

Семетдешимиз Мансур агъа Асан огълу да шойле «дженк балалары»ндан. Шу пишкин тавабадан. О да 50 яшына барыр-бармаз, инфаркт олып, шифаханеге тюшкен эди. Тедавийленип, бираз озюне кельгенден сонъ, яткъан еринде хаялларгъа дала, басып кечкен омюр ёлундан гъайрыдан юрген киби ола эди. Эх-хе, нелерни коръмеди онынъ башы!..

Бабасы Асан дженкке кетти. Сюртюнликте Озбекистаннынъ Сырдарья районына тюштилер. Батакълыкъ, къамышлыкъта ерлешкен

олмайджакъ бир колхоз эди. Айше битасы, кельгенлеринен вефат эте. Анасы Асене исе шу сененинъ чатлама аязында кечинди. Экиси де исал хасталыгындан тюзельмедилер. Чюнки бизим халкъымыз къайнагъан сув ичмеге алышмагъан эди. Бунунъ устюне, халкъымызгъа къыргъынлыкъ кетирген ачылыкъ да башланды. Бу колхозгъа семетдешлеримизден 36 къоранта тюшкен олса, къышкъадже 6 къоранта сагъ къалды. Олюм о къадар чокълаштыки, мезар къазмагъа адам тапылмай эди. Укюмет тарафындан айырылгъан аз-бучукъ ярдым — ашлыкъны да комендантлар хырсызлай эдилер. Ачыккъан адамларымыз бир дукат (алтын)ны бир пияла къатыккъа, я да бир мысырбогъдай питесине денъише эдилер. Ерли эали де Сырдарья бойларына якъында кочип кельген экенлер. Оларнынъ озълери де ач эдилер.

Мансур 14 яшында, къардашы ондан даа кучюк алында оксюз къалдылар. Къышны бир сувукъ аранда сылакъ къамыш якъып кечирдилер. Кене яхшы, 1945 сенесининъ бааринде бабасы оларны тапып келе. О, балаларыны Къазахыстаннынъ Пахтаарал районуна кочюрип алып кете. Лякин чокъкъа бармайып, озю де кечине. Етим къалгъан балаларны бир къазах адамы эвине алып барып, одун ташыттыра.

Эким алыны сорап, палатагъа киргенде, хаялы болонген Мансур агъа, о илядж тайин этип, чыккып кеткенинен, кене тюшюнджелерге далды. Селямет эмджеси оларны араштырып тапып, Самаркъандгъа алып кетмеген олса аллары не олур эди? Мансур анда окъуп электрик зенаатына малик олды. Бир муддет кечкен сонъ о, Шахрихангъа, аласынынъ эвине кельди. Зенааты боюнджа памукъ заводына чалышмагъа кирди. 1952 сенеси Зера деген къыз иле танышып, шу йылы къоранта къурдылар. Онынъ акълындан чыкмайджакъ даа бир муим сене — 1969 сенесидир. Дёрт балаалы олгъан Мансур агъа вербовканен Къырымгъа, Тапылды-Ас (Медведево) коюне кочип кельди.

Уста не демек истей?

Олар юртумызгъа асретликнен кельдилер, амма кельмешеклер юртдашларымызгъа эр тарафтан аякъ чалмагъа башладылар. Ерлештирилген койлеринден дигер якъкъа кочъмеси ясакъ эди. Халкъымызны койлерге бешер-бешер къорантадан болип ташладылар.

Мектеплерни битирген балаларымызны алий окъув юртларына алмай эдилер. Къырымтатарлар саткъынлар деп, тешвикъат алынып барыла эди. Балаларымыз бу акъаретлевлерге даянып оламай, мектептен агълап къайта эдилер. Тапылды-Аскъа ерлешкен 5 къорантадан бири даянып оламай, кене Озбекистангъа къайтып кетти. Мансур агъа ве онынъ къорантасы арткъа чекильмедилер. Курештилер. Гъурбетликте ве Ватангъа къайткъан сонъ да рухий азаплар озюни косътермей къалмады. Юрек хасталыгъына огърады. Инфаркттан бир йыл кечкен сонъ, Мансур агъа деваланувны девам эттирмек ичюн Ливадиягъа ёлланма ала.

Тюзелип чыкъкъан Мансур агъа эр ерде тек кильселер къалгъаныны, бизимджамилеримиз, текие, дюръбелеримиз сюрюлинёкъэтильгенини коре. Озюнде, я бизимкилер гъайып олып кетебереджеклерми, деп тюшюне. Бу мукъаддес абиделеримизни насыл этип тиклемели? Тарихымыз унутылса, миллетимиз гъайып олзмазы? Бу суаллер онъа раатлыкъ бермей башладылар.

Юрек эмиринен

Миллий медениетимизни сакъламагъа ярдым этмек ичюн, элимден не келе биле деп, чокъ тюшюне башлады. О, бу къадимий абиделеримизнинъ макетлерини япып, адамларгъа косътермеге къарар берди. Буны онъа тыштан ич бир кимсе сымарламады, тевсие этмеди. Бу кенди юрегининъ эмири эди. Юрек эмирини насыл эда этмесинъ? Юрек эмиринен, халкъыны тюшюнип япылгъан иш, хайырлы олатургъан. Эпимизнинъ юреклеримиз тек эйи ишлерни эмир эткейди!..

Гъайрыдан къурув еллери эсип, ашкярлыкъ заманы башлангъанынен чокъ асырлы бизим миллий тарихымызнынъ гизли саифелери де ачылмагъа башлады. Бундан гъает рухлангъан Мансур агъа тарихымыз ве медениетимизге даир бир чокъ фактлар, эски харита, фотосурет, хатырлавларны топлап огренип, олар эсасында темелли чалышмагъа киришти.

Ишни Хансарайдан башлады. Тарихта терен из къалдыргъан, миллий девлетимизнинъ юреги олып кельген Багъчасарай, эр бир къы-

рымтатар ичюн азиздир. Ханджами, Тузбазар джамиси, Хансарай биналарынынъ миниатюра макетлерини япты. Эр бир миллет озюне хас олгъан чизгиси, хусусиетинен дигерлеринден айырды этильгени киби, бизим миллетимизнинъ де озьгюнлигини назик ис эткен уста, юрек араретинен чалышып, озю япкъан макетлерде онынъ яшайыш тарзыны, буюклигини, текрарланмаз дюльберлигини косьтере бильди. Миллетимизге, Ватанымызга олгъан сынъырсыз садыкълыгъы, севгиси онъа кучь, ильхам бере. Хансарай абиделерининъ макетлери Диляра бикеч дюрбеси, кьырымтатар эвининъ ички ве тышкы корьунишлери, кьавеханени, чиберекчи кьияфетини козь этсенъиз, бунъа шаат ола билирсинъиз. Махсус окъув юртунда бу саада бильги алмагъан алда бойле кемалатнен чалышкъанына айретте кьалырсынъыз. Эр бир мимарий миниатюрадан устанынъ кьалып сыджагъы юреклерге токъуна, эеджанландыра. Бу хайырлы ишлерни япып кельмекте олгъан Мансур агъа озь иджадыннен не демек истей? Дюнъяджа белли маневий байлыкъларымызны имае этмек ве гъайрыдан тиклемек ичюн юрдашларымызны, дерсинъ, амелий ишке чагъыра. Чюнки онынъ озю геджекунъдюз миллетимизнинъ такъдирини, келеджегини тюшюне. Онынъ яшамасы ичюн элинден кельген бутюн ишни япа. Я биз бойле миллетпервер инсанларымыздан нумионе аламызмы? Бу саада кучюмиз етеджек ишлерни япамызмы? Атта аилемизде озь ана тилимизде лаф этмеге биле дикъкъатымызны айырмаймыз. Кендимиз ана тилимизде лакъырды этмесек, бала ве торунларымыз тилимизни насыл огрениджеклер? Ана тилини эр бир миллет тек кендиси яшата.

Белли земаневий франсыз эдиби Доминик Фернандес якъында Русиеге япкъан зияретинде анда бозулмайып кьалгъан кильселернинъ дюльберлигине айретленип, оларда рус руху, рус характерини корьген киби олгъаныны яза. Я кьырымтатарларнынъ миллий рухуны, характерини косьтеребиледжек медениетимиз, абиделерини кьорчаламасакъ, гъайрыдан тиклемесек ана тилимизде бульбуль киби отьмесек бизни дигер миллетлерден насыл айырды этерлер? Башкъаларына кьатылып кетюв фаджиасынынъ огюни тек озюмиз ала билемиз.

Мансур агъанынъ юкъусыны кьачыргъан, эмекке джоштургъан мына бойле тюшюнджелердир. О, базы бирлеримиз киби, гъайыпларымызга тек янып-куймекнен сынъырланмай, амелий иш япа, кучюк

колемде олса да, оларны джанландырып, бизге хатырлата. Козюнъизни ачынъыз, сонъ кеч олып, деген киби ола...

Къырым ханлыгы девринде Ор-Къапунынъ эмиети нек буюк олганы белли. Девлетимиз йыкългъан сонъ исе, бу озюне хас къале бозулып, виран этильген. Тарихий ресимлер, делимлер ве хатыралар эсасында Мансур ага Ор-Къапунынъ макетини япты. Булардан гъайры уста Мекке, Багдад ве Япониядаки бир сыра абиделернинъ де макетлерини ясады.

Юксек къыймет

Бу алидженап ишлер, тек бизим халкъны дегиль, бутюн дюнъяны маневий фукъарелик беласы саргъан айны заманда, не къадар буюк эмиетке малик олганыны Мансур ага Селяметовнынъ иджадына багъышлангъан сергилер де тасдыкъладылар. Онынъ биринджи сергиси Акъмесджит (Черномор) къасабасында тешкиль этилип, чокъ эйи теэсуратлар къалдыргъан эди.

Бу сийрек расткельген истидат саиби япкъан ишлернинъ миллети-миз ичюн гъает муимлигини къальптен ис эткен миллий арекет ветераны Амди ага Усеинов ве Джумхуриет этнография музейининъ хадими Алие Муртазаеванынъ (экиси де мерхум) тешеббюси ве гъайретлери саесинде 2001 сенесининъ декабрь 19 куню М. Селяметовнынъ иджадынынъ буюк сергиси ачылып, анда устанынъ 56 макети къоюлды. «Къырым 2000» фонду, «Мараканд» бирлешмеси, «Шень» тюкяны, «Мирас» джемиети киби фонд ве тешкилятлар онъа къолтуттылар. Бу сергилердеки макетлерни ве устанынъ эвиндеки ишлерни келин бакъкъан нек чокъ инсанлар самимий сёзлерини беян эттилер, язып къалдырдылар. Теэсуратлар дефтеринде Санкт-Петербургли алим В. Егоров «Селяметов Мансур яраткъан бу шейлернинъ эписи улу медениетни акс эттирелер», — деп буюк къыймет кести. Я да белли украин шаиреси Галина Хмелевская: «Бу серги улу инсаннынъ юрек эдие-сидир», — дей. Санъатшынас Эльмира Черкезова исе Мансур устанынъ иджадыны яшларымыз даа да терендже девам этселер, эйи олур эди, деп истек бильдире.

Эбет, багъымыз узюльмей, несиллер несиллерни девам этселер, не гузел!..

Алидженаплыкъ

Эссемизнинъ къараманы яшагъан Тапылды-Ас коюне барсанъыз, онынъ эвини сорамасанъыз да, тапмасы кучъ дегиль. О эвини де абиделеримизнинъ макетлеринен толдургъан. Тарихымызны, медениетимизни тиклемек, косътермекни омирюнинъ эсас макъсадына чевирген, та сюрдюнюлик девринде миллий арекетимизге фаалъ къошулып кельген Мансур агъа, Москвагъа бир къач кере халкъымызны Ватанымызгъа къайтарув акъкъында язылгъан весикъаларны алып барды. Бир къач кересинде мешур Аметхан Султанымызнен де корюшип, акъыл танышкъаныны буюк эеджаннен хатырлады.

Мансур агъанынъ шимдики япаяткъан алидженап ишлерини де о курешнинъ узвий девамы демерге мумкюн. Чокътан-чокъ сабыр, кучъ, ильхам талап эткен бу иш юрегине къувет бере, миллетиме бираз олса да, файдам тие деген тюшюндеже мельэм ола. О адий ДВП, пенопласт, тенеке, бала оюнджакълары, туткъал, боя, картон, къгъыт киби шейлерден усталыкънен файдаланып, акъыл-идрак ве хаял кучюне таянып, иненен къую къазгъан киби чалышып, муджизелер ярата, тарихымызны, буюк ислям медениетини косътере. «Мен бу макетлерге бутюн къальбимни багъышлайым», — дей о.

Уста озю кучъсюнмей, буюк сабырнен япкъан эмегининъ нетиджелерини адамларгъа чокъча нумайыш этмеге истей. Шу ниетнен о япкъан макетлеринден бир къач данесини Берёзовка къасабасындаки орта мектепке эдие этти. Бутюн япкъан макетлери азбарындаки гараж ичинде бири-бирининъ устюне ерлештирилип сакълана. Олар серс чекип, озьлерининъ асыл къыяфетлерини гъайып эте башлагъанларындан мугъая. Оларны бир тамам сакълап, керети киби ерлештирмек меселеси оны раатсызлай. Устанынъ джаныны агъырткъан энъ муим шей лякъайдлыкъ. Кимсеге бир шей керскмей, гъалиба, деп кедерлене о.

Ёкъ, Мансур агъа, кедерленменъиз! Сиз пек буюк иш япасынъыз. Эвинъизге дюньянынъ бир сыра мемлекетлеринден келип, сизинъ алтын къолларынызынен япылгъан макетлерни корьген инсанларнынъ къалып сёзлери язылы дефтерлерни окъур экеним, бунгъа бир кере даа къани олдым. Иншалла, ич олмагъанда, озюнъиз яшагъан Акъмечит (Черномор) районы меркезиндеки тарих-улькешыналыкъ музейинде

сизинъ иджадий ишлеринъиз ичюн бир хане айырмагъа мумкюн олур. Сизинъ макетлеринъиз анда къоюлып, даимий серги тешкиль этильсе пек эйи, савап иш япылгъан олур эди. Мен беллесем, бу фикир ве теклифлеримизнен меракъланаджакъ ве оны амельге кечиреджек миллетпервер инсанлар тапылырлар.

Юрек эмиринен акъылгъа таянып япылгъан, юрек арарети синъген иджат махсулы бир заман изсиз къалмаз!..

Сиз бу севимли иджадынъизнен кенди юрегинъизге де шифа буласынъыз. Бизим къальплеримизни де даа янъы-янъы иджадий ишлеринъизнен къувандыраджагъынъызгъа ишанчымыз къамиль.

2005 с. март 12

БИЗИМ КЪАЛПАКЪЛАР

Бизим къалпакълар! Къырымтатар къалпакълары!.. Оларны корьгенде нидже ойларгъа далам. Кеткен сайын къалпакъ кийген бизим акъайларны сийрек расткестирип баиладыкъ. Къалпакълы балаларны исе тек дженктен эвель чыктарылгъан сараргъан ресимлерде ве шимдики оюн ве йыр ансамбллеринде ойнагъан балаларымызынъ башында корьмеге мумкюн. Языкъ! Чокъ языкъ!.. Акъай къалпакъы бу Акъай къалпакъы! Бу, садедже, адий баш кийими дегиль де. Къырымтатар къалпакъы — несиллеримизнинъ багъы! Бизге къалдыргъан эманети, тюсю. Миллий чизгилеримизден бири, миллетимизнинъ тюсю. Эбет, тек миллий урбалар кийгенинънен, эгер юрегинъде юдже Алла берген Ватан, миллет севгиси олмаса, миллетпервер олып къалмазсынъ. Онынъ ичюн де севимли пейгъамберимиз Мухаммед алейхисселям «Ватанны севмек имандандыр», деп анълаткъан.

Бугунъ миллетимизни сакъламакъ, кельмешеклер чокълугъы арасында синъип кетмемек огюмиздеки баш вазифемиз олып къалмакъта. Бойле буюк фаджиа огюнде бир чокъсумыз гъафлет юкълусундан уянып оламаймыз. Базы бирлеримиз исе, оладжакъ шей энди олды деп, умютсизликке къапыламыз.

Бизим миллий кялпагымызны ятлар бегенмеселер де, башымыздан тартып алмайлар. Кимсе кялпакъ кийменъиз, деп огюмизге чыкъмай. Оны озюмиз аякъларымыз астына быракъып, хор этемиз. Я, бу миллий рух ташыгъан баш кийимини деделеримиз насыл кядрине ете эдилер, анда-мында быракъмай, юксекке илип, мукъайтлыкънен сакълагъанлар. «Баш азиз — кялпакъ да азиз», — дей эдилер аталарымыз.

Эр бир зенаатнынъ устасы олгъаны киби, халкъымыз арасында кялпакъ тиккен усталар да олгъан. Оларнынъ тавабасына кялпакъчылар дегенлери эр кеске белли. Шойле усталардан бири кялпакъчы Асан агъадыр. О, догъма багъчасарайлы. Табана мааллесинден. Шимди Тавбадракъ коюнде яшай. Себеби къартбабасы Муртаза акъай аслы Тавбадракътан экен. Сюрюнликтен онынъ торуны Асан агъа да къардашынынъ янына, мында кочип келе, иште.

— Багъчасарайда эр кеснинъ лагъабы ола тургъан эди, дей Асан агъа, — бирев — Кыйма тахта, бирев — Панти, бирев — Шаталакъ, бирев — Дюльгер, биз исе — Кялпакъчылармыз. Кялпакъчылыкъ Асан агъада баба зенааты. Рахметли бабасына Кялпакъчы Мустафа дей тургъан эдилер. Онынъ кялпакъ тиккен «Зингер» тикиш машинасыны шимди Асан агъа къуллана. Бу машинанынъ чыкъкъанына юз йылдан да зияде олгъандыр. Озюни биле-бийгенинден бабасы чешит-тюрю кялпакълар тике эди. Адамлар о тиккен кялпакъларны бегенип, бир чокъ сымарышлар бере экенлер. Асан агъа да бу зенаатнынъ инджеликлерини бабасындан огренип, та мектепте окъуп юргенде кялпакъ тикмеге авес ола. Сюрюнликте оларнынъ къорантасы Бухаранынъ Нарпай районына тюше. Сонъ Самаркъандгъа авушалар. Рахметли бабасы Мустафа агъа омюрининъ сонъуна кядар кялпакъчылыкънен огърашты.

Асан агъа да баба унерини ерде къалдырмады. Гүзель кялпакъ устасы олып етишти. Тиккен кялпакъы кесим, башынгъа уюп тура. Лякин онынъ эсас зенааты оджалыкъ эди. О, орта мектепни 1941 сенеси Багъчасарайда эр бир фенден аля ишаретинен битирди. Шу арада дженк башланып эр шей аст-устъ олды, къарышты: омюр де, такъдир де! Сюрюнликнинъ ильки йылларындаки мешакъятаар, олом панджасында чапалангъан джанлар... язгъанынынънен битеджек шейми? Памукъ да

чапалады, трактор да кочюрди, артельде кяалпакъ да тикти. Яшайышнынъ бутюн кыйыналыкъларына даянып, эи окъувыны девам этти. Самаркъанд девлет университетининъ физика-математика факультетини битирип, 30 йыл Самаркъанд шеэр мектеплеринде оджалыкъ этти. Озьбекистан халкъ маарифи аляджысы нишаныны кязанды. Ишчи-койлю мухбирлери университетини де битирип, джумхуриет ве виляет газеталарына чешит хаберлер ёллап турды. Илык макталелерини та Кырымда мектеп талесеси чагъында о, «Яш кзувет» газетасына язып башлагъан эди. Сюрюнликте «Ленин байрагъы» газетасы чыкъкъанынен, онынъ фаалъ штатсыз хаберджиси ола.

Бу ишлернен берабер Асан агъа яшлыкътан севген кяалпакъчылыкъ зенаатыны бир вакъыт быракъмай. Эш-дост, таныш-билишлерине ёкъ демей, гузель-гузель кяалпакълар тикип бере. Онынъ тиккен кяалпакълары дигерлери тиккен кяалпакълардан айырылып туралар. Чюнки уста бир ишке кириштими, оны джан-юректен беджере.

— Асан агъанъыз озю тиккен кяалпакъларны биревлернинъ башында коръсе, деръал таный, нек кзувана, — деп лафкъа кюшула омюр аркъадашы Шефикъа апте. О, да багъчасарайлы. Олар Асан агъанен бундан 58 сене эвель кюранта кзуралар. Эки огълан бир кыыз тербиелеп осьтюрдилер. Эписи эвли-баркълы. Секиз торуны бар.

Шефикъа апте де чокъ шейлерни хатырлай. Кыраманларымыздан бири Абдуреим Решидов онынъ эмджеси ола экен. О, мектюплеринден биринде бала экенде кырым кяалпакъы кийип юргенини хатырлап, кене кяалпакъ киймеге истегенини яза. Асан агъадан онынъ ичюн кяалпакъ тикмесини риджа эте. Асан агъа да бу алидженап инсаннынъ риджасыны ерине кетиргенини мемнюниетнен эске ала, кыраманнынъ о тиккен кяалпакънен чыкъарткъан фоторесимини косътере. «Бакъынъыз, Абдуреим агъагъа кяалпакъымыз насыл ярашкъан!..»

Белли инсанлар шаир Шакир Селим, эким Иса Джемилев ве дигерлери де Асан агъагъа кяалпакъ сымарлай тургъанлар. Уста, мерхум шаиримиз, Шакир Селимнен та Самаркъандда яшагъанда таныш экенлер. Кырымгъа кяйткъандан сонъра да шаир Асан агъаны унутмай. Хаста алында Тавбадракъкъа келип, озюнинъ «Кырымнаме» китабыны «Кыйметли кяалпакъчы Асан агъама буюк урьмет иле багъышлайым»,

деген языларнен онъа эдие эте. Шаирнинъ ишбу китапкъа кирген, Багъ-часарайлы Асан агъа Мустафа огълуна багъышлагъан «Къалпакъчы Асан агъагъа» серлевалы шииринде шойле сатырлар бар:

Манъа къалпакъ ярашкъанын сиз пек яхшы билесиз,
— Сенинъ бетинъ не узун, не джалпакъ, — деп кулесиз.
Ялама филиз теринъиз къатып тура башымда,
Бир къуванчым олса, шудыр артыкъ эсли яшымда.

Мен бизим къалпакъчыларымыз акъкъында тюшюнджелерге да-лып, бугунъки вазиятимизни корип къасеветлер ичинде къалыр экеним, чешит халкълар озъ миллий урбаларыны не къадар айбетлеп кийгенлерини, оларнен насыл гъурурлангъанларыны козюмнинъ огъуне кетирем. Меселя, озъбеклер бадем нагъышлы доппу-такъиелерини башларындан тюшюрмей, атта тыш мемлекетлерде де къуванчнен кийип юрелер де!.. Къазахларнынъ, къыргъызларнынъ озъгюн къалпакълары да озълерине насыл яраша.

Я, биз не ичюн джаным-джаным дюльбер къалпагъымызнынъ къадрине етмеймиз? Айса, айтынъыз, къалпагъымызны ким яшатаджакъ, ким яшартаджакъ? Джевабы бир сёзнен: Озюмиз. Агъзымызда, эбет, киймек керек деймиз, амельде ялынбашмыз. Киййсек де, башкъа бир шейлер киемиз. Биз эждатларымызнынъ къалпакъларыны унутсакъ, оларнынъ рухлары ынджынмазлармы? Оларнынъ бу мирасыны келеджек несиллеримизге еткизмек бизге эманеттир. Биз оны гъайып этсек, эманетке хиянет эткен олурмыз!..

Къалпакъчыларымызгъа тек тыш мемлекетлерден кельген мусафирлерге эдие этмек ичюн къалпакъ сымарламайыкъ. Эбет, бу да муим. Амма энъ муими, озюмиз ве балаларымызнынъ кийип юрмеси ичюн де сымарлайыкъ. Багъчасарайлы Асан агъа киби къолу алтын инсанларымызны унутмайыкъ. Оларгъа элимизден кельгени къадар медет, ярдым берейик. Шегиртлер азырламалары ичюн зарур шараитлерни яратайыкъ.

Азиз юртдашым, баба-деделеримизнинъ тюзю — къалпагъыны унутма!

Бу эссеми шиирий сатырларымнен екюнлемеге истейим:

Къырымтатар къалпагъы насыл кесим, э,
Къалпагъынъы унутма, кесмесин сума.
Къумрал къалпакъ, кок къалпакъ, къара къалпакълар,
Намус ве гъурур эди несиль-неслиме.

Акъайсынъ да, къалпакъ кий, сен де бир тюзель,
Халкъымыз къалпакъ севген эвельден-эзель.
Кечмишлернинъ тюсю бу, халкъымыз тюсю,
Къалпакълы йигитлернинъ турушы гузель!

Къалпагъынъы басып кий, тюшюрме баштан,
Къалпакълы башлар къоркъмаз борандан, таштан.
Къалпагъынъа мукъайт ол, къалмасын ерде,
Къалпагъынънен аман чыкъ, сельден, атештен!.

УНУТМАНЪЫЗ, ЭВЛЯТЛАР!

Къарт сёзю — китабий
Аталар сёзю

Февзие апте Насибулла кызынен къомшу яшаймыз. Аслы Ислям-Терек районунынъ Кой-Асан коюнден. 1933-нинъ баласы. Бу аятта чокъ фаджиалар корьгенине бакъмадан, руху тендюрист, шакъа-къората севген, адамларнен къонушмагъа авес, самимий анай. Къоранта азалары — кызы Весие, киеви Риза Шевкет огълу, торунлары Лиля, Ленера, Руслан да шай, селям-келямны, сайгъы-севгини бильген эвлятлар. Бу къоранта шимди Сакъ шеэрининъ дживарында, Лесновка коюнде яшай.

Анайнен субетлеримизнинъ биринде лаф кене сюрпюник мевзу-сына бурулды. Эбет, джефакеш халкъымызнынъ такъдири белялар, афатлар, фаджиаларнен толу. Бир бакъкъанда, эр бир къырымтатар къорантасынынъ такъдири бири-бирине бенъзей. Лякин олар чеккен джефалар бири-биринден ашкъын, бири-биринден фаджиалы!.

Хусусан, 1944-нинъ баариндеки майыс 18 куню халкымыз ичюн фуртуналы къара сель олып кельди, тюбю-тамырымыздан къопарып, таныш олмагъан узакъ мекянарлгъа сюрип ташлады. Кимлер Орта Асиянынъ яндырыджы сыджагъына, кимлер Уралнынъ чатлама сувугъына келип тюштилер...

Февзиелер къорантада секиз джан эдилер, бабасы Насибулла агъа, анасы Менгуль апте, 6 бала. Уйкенлери Абдураимни сюрпонликтен бир муддет эвель, бир чокъ юрташларымызнен берабер, эмек ордусына алалар. Оларны Куйбышев шеэринде агъыр ишлерде чалыштырып, телькъоралар ичинде эсирлер киби туталар. Анда чокъ адамларымыз эялкъ ола. Бу ерден хасталанып чыкъкъан Абдураим агъасы бир марушкеге эвлене, эки баласы ола. Бир къач йыладан сонъ о, шу ят улькеде вефат эте.

Февзие апте тамырларымызгъа балта олып урулгъан дешетли майыс 18 тангъыны мына насыл хатырлай:

—... Татлы юкъуда эдик. Анам кирип: «Турунъыз, балалар, кийини-нъиз!» — деди. Биз шашмалап агълашамыз, урбаларымызны тапып ола-маймыз. Бабам озюмизнинъ ве къомшуларымызнынъ богъдайларыны алып шу акъшам сув дегирменине барып ун чектирип кельген эди. Анам ун аладжакъ олса, бабам халкъынки деп, ун алдырмай. Бир кунъ эвель солдатлар къырнынъ якъасында эндек къызгъан эдилер. Бабам эпимизни шу эндекке алып барып атаджакълар, дей. Башымыз уджунда автоматлы солдатлар да тез олунъыз, деп зыкъарлайлар...

Мына шай этип къоранта деерли бир шей алмай, эвден енгиль-ельпи чыкъты. Олар юкленген мал ташыгъан вагон нарларнен болонген, пенджереге арматуралар хачланып тартылгъан эди. Тренлер къач кунъ ёл юргенинден сонъ пенджерелерден бакъмагъа имкъян олды. Тосат-тосат ёл боюнда яткъан адамларны корелер. Сонъ бильселер, олар раатланып яткъан адамлар дегиль де, олюлер экен! Огдс кечкен эшелонларда олгъен юрташларымызны шай этип ёл четине ташлап кете экенлер. Февзиелер минген вагонда да бир къач олюм олды. Койдешлери, ихтияр Аджигельди акъай ве бир де бала вефат эттилер. Оларны да трен бираз токътагъан маальде шай этип, ёл четинде къаадырып кеткен эдилер.

Аш деген аш къайда? Базы эшелонларда къонкъанен ювундыкъкъа бенъзеген шорба бере эдилер, деп айталар, аякин оларнынъ вагонында

бойле шейни кимсе корьмеди. Кене де олса, койдешлери сагь олсунлар, бирисинде ашагъандай бир шейлери олса, дигерлеринен пайлаша эдилер. Бир ай ёлда ювунмакънынъ чареси олмады. Адамларнынъ сачларыны къакъсанъ, бит къуола эди.

Ниает Кострома виляетининъ 135-инджи орман ходжаалыгына алып кельдилер. Кягъыт чувалга ёсун толдурылган «тёшек» бердилер. «Ястыгы» да шай. Ханелер серс, сувукъ эди. Олар ерлешкен ат араны киби узун бир эвде къыркъ къоранта мына шай яшап башлады.

Февзие апте «Ах, бу зулумлыкъларнынъ къайсы бирини айтайым», деп кокюс кечире. Незаретчилер ач-чыплакъ адамларны ишке къува-лап чыкъаралар. Чалышма не десенъиз — тав кесюв. Дженктен сонъ, шимдикиси киби, электрик пычкылар ёкъ. Тереклерни къол пычкысынен пыча эдилер. Электрик пычкылар исе элинджи йылардан келип башлай. Унджа озенинде агъач акъызув иши де гъает телюкели эди. Кучьяю сувукътан агъачлар бузлап, топланып къала, бузларны сындырып оларны юрюштирмек ичюн арекет эткен нидже-нидже юртдашларымыз агъачлар тюбюнде къалып, сувга батып эляк олдылар. Татасы Незире де бу ерде агъач юклеиджи олып чалыша эди. Оны бу къарсанбаларны енъип чыкъмагъа Алла сакълады.

Бабасы Насибулла агъаны, баягъы яшта олгъанына бакъмадан, кельген йылындан терек кесмеге къойдылар. О, арадан чокъ вакъыт кечмеден, терек астында къалып, эляк олды. Бойле къазаланып, я да сувукътан бузлап ольгенлер, ачлыкътан кечингенлер пек чокълашты. Башкъа ерге барып чалышмагъа исе кимсеге изин берильмей эди. Энъ дешетлиси ачлыкъ эди. Къоранта-къорантасынен ольгенлер олды. Анасы чаресизликтен Менсеит агъасы ве Ферузе къардашыны балалар эвине бере. 1946 сенеси севимли анасы Менгуль ачлыкътан азып-тозып вефат эте. Оны олюлер къоюлган ханеге алып ташладылар. Эр кунъ комендантнынъ бир къач адамы сувукътан къатып къалган олюлерни джыйыштырып вагонеткаларга агъачлар киби, бири-бирининъ устюне ерлештирип, сюйреклеп, барып къар астына комип къайта эдилер. Гедже шакал ве къашкъырлар оларны кемирип ашап, тек сюеклерини къалдыргъанлар. Бу дешетли шейлерни хатырламакънынъ озю де яра-лы юреклеримизнинъ савушмагъан яраларыны кене де тазерте. Амма хатырлап турмакъ керек. Бир халкъны тамырындан узип махсус бойле къыргъын этюв геноцид олмаса, геноцид даа насыл олмакъ керек?!

Ах, меним, атешлерде яна-яна, сувларгъа чёке-чёке, не къадар хыр-паланса да ёкъ олып кетмеген, даяныкълы, ирадеси, не энъ къавий олса, ондан да къавий, джесюр, мерд миллетим! О вакъытларда бала олсам да, бир чокъ мешакъятларны озъ козюмнен корип башымдан кечиргеним ичюн, булар мени зияде эзиедлей. Чокъ адамлардан бу киби фаджиаларны динълей-динълей юрегимде берчленип синъип къалгъанлар. Халкъым, о мушкъюль девирлердеки къальп нидаларынъны йырларгъа чевирдинъ.

Ишбу ашагъыдаки сатырларда да сюрдюнликте хор олып вефат эткен кечмишлеримизнинъ, Ватанымызгъа асрет кеткенлернинъ дуйгъулары, эпимизнинъ дуйгъуларымыз акс олунгъан, деп тюшюнем:

Къыркъ дёртте кельген бааръ,
Къара шертинен кельди.
Узюльди, ах, тамырлар,
Яра, дердинен кельди.

Мал вагонлары олды
Эм эвимиз, эм мекян
Ах, Къырым къайда къалды.
Тенден узюльди де джан!..

Кострома орманы
Толды къырымтатаргъа.
Топракъ къайда, мевтаны
Къаргъа комъдилер, къаргъа!

Ашады бирер-бирер
Къашкъырлар оломизни.
Танърым, озюнь медет бер,
Косьтер акъ ёлумызны.

Унутманъыз, эвлятлар,
Биз корьген беляларны.
Эрте сёнген аятлар,
Козълери эяларны.

Къайтып догъмуш дияргъа
Ниетлерге стинъиз.
Къошунъыз дуаларгъа,
Бизни де шад этинъиз!.

Февзие анай балалар эвинде кечирген о агъыр кунълерини ич де унутып оламай. Къарынлары тойып аш ашамагъанларыны къоютурайыкъ. Балаларымызгъа тербиеджилер «Сизинъ ана-бабаларынъыз Къырымны саткъанлар», — деп козь ачтырмай тургъан эдилер. Огреткен оюнлары да тек дженк оюнлары эди. Бу ерде де балалар нек чокъ оле эдилер. Асан деген он эки яш къарарындаки бир бала:

Эминем кетти базара,
Отъмек алмагъа.
Отъмегин алалмады,
Огърады къазагъа.

— деп окюр-окюр агълап юре экен. Чокъ кечмеден, бу бала да вефат эте. Семетдеш балаларымыз онъа да нек янып куйдилер.

Бу арада Февзиенинъ агъасыны ФЗОгъа авуштыралар. Озюни исе аптеси детдомдан чыкъарып ала. Бала олгъанына бакъмадан, махсус комедант Дурагин деген мерхаметсиз оны агъач кесмеге меджбур эте.

1955 сенеси Абдураим деген кефели бир йигитнен танышып эвлелер. Эки йыддан сонъ исе Озбекистангъа тувгъан-урувларынынъ янына кочип келелер.

Февзие апте 30 йыл тиджарет саасында чалыша. Омюр аркъадашынынъ зенааты исе электрик эди. Эки къыз: Весие ве Эльвираны тербие-леп осьтюрип окъуталар, эвли-ерли этелер. Абдураим агъа кечкен сене бу фаний дюньяны терк этип, эбедий дюньягъа авушты.

Къоранта Къырымгъа 1991 сенеси къайта. Ислям-Терек къасабасына кочип келелер. Не къадар зорлукъларнен язылмагъа наиль олалар. Догъмуш койлерининъ адыны силип Фронтовое деп, янгы аднен атагъанлар. Дерсинъ, бу ерде Кой-Асан олмагъан. Хиянетлик! Койнинъ эки мезарлыгъы бар эди. Экисини де сюрип тегизлеп сув анбары яшкъанлар. Мында бакъабаш балыкъларыны къойып чокълаштырып, башлагъанлар... Койнинъ эвельки къыяфетинден бир шей къалмагъан.

Бу юрекни якъыджы сатырларны язмасы, эбет, къолай дегиль. Бу

язылар Февзие анайнынъ къорантасына япылган акъсызлыкънынъ, джинаетнинъ, бир сёзнен айтаджакъ олсакъ, геноциднинъ базы бир мисаллери. Лякин эписини несиллерге анълатмакъ, язып къалдырмакъ керекмиз. О девирге аит ич бир шей, ич бир весикъа гъайып олмамасы лязим. Вакъыт бизни зыкъарлай. Бу вакъиаларнынъ шаатлары — ихти-ярларымыз йыл-йылдан эксилелер. Февзие анайнынъ къорантасы киби къоранталар бизде он бинълернен де!

Эр бирини язсакъ, бирер китап оладжакъ, айры бир китапханени тешкиль этеджек. Эхмаллыкъ этмейик. Эр бир къорантанынъ сюрдю-нлик тарихыны язып алайыкъ, келеджек несиллеримизге дерслик ола-ракъ къалдырайыкъ.

Былыт декабрьде олып кечкен къырымтатар халкы V Къурул-тайынынъ II сессиясында да бу меселе джиддий котерильди. «Унутма!» акциясына эр кес къатылмасы лязим олгъаны айрыджа косътерильди. Козюмизнинъ огюнде эски мезарлыкъларымыз вирап этилип, экин ерлерине, чешит эглендже мейданларына чевириле, абиделеримиз йы-кътырыла.

XX асыр — фаджиалар асыры олды! Бу асырда къырымтатар фа-джиасы къадар дешетли фаджиа олмагъандыр. Бу джинает милле-тимизни ер юзюнден ёкъ этмек ниетинен япылган энъ вахший джинаеттир! Бу джинаетнинъ манасыны башта бир озюмиз етерли дереджеде анълап, дюньягъа косътермек керекмиз. Бу ишни кендимиз япмасакъ, бизим ичюн кимсе япмаз!

Сюрдюнликнинъ азиз иштиракчилери! Кунъ-кунъден сафымыз эп сийреклеше. Ашыктынъыз! Бу мисильсиз акъсызлыкъларны сизнен биз корип башымыздан кечирдик.

Бу вакъиаларнынъ эписини язып къалдырмакъ боюн-борджу-мыздыр. Язмасакъ, келеджек несиллеримиз огюнде гуняхкъар ола-джакъмыз. Бу — 2010-нджы сенени «сюрдюнлик тарихымызны язув йылы» деп илян этейик!

Сюрдюнлик тарихымызны тарихчыларымызнен ян-янаша бутюн халкъымыз язмакъ керек.

Иншалла, ойле де олур!

2010 с. январь 24

ПУБЛИЦИСТИКА

ИРАДЕ

Такъдирнинъ укюминен бу сененинъ башларында Кырымнынъ хастаханелеринден бирине тюштим. Бу ерде меним киби тедавийлен-мекте олгъан бир къартанайнен таныштыкъ. Бет сымасы бизим халкъ-къа бенъзей эди. Эм керчектен де юрдашымыз экен. «Арув эдим, ноябрь айында олып кечкен аязларда сувукъландым», деди о. Лаф сы-расында аңлашылдыки, о Улу Ватан дженкинде душмангъа къаршы куреште джесаретлик косътерген халкъымызнынъ севимли кызла-рындан бири Зоре Небиева экен. Шимдики сойады Феттаева.

Олып кечкен субетлер, дертлешювлер менде терен теэссуратлар къалдырдылар. Эеджанлы лафларымыздан айры левхаларны, малю-матларны къоюн дефтериме язып алгъан эдим. Онынъ бинъ бир олюмни енъип кечкен аят ёлу халкъымызнынъ такъдирине гъаетте бенъзей, аэнкъеш. О себептен бу къайдларым сайгъылы окъуйдыжыларны да меракъландырыр деген умуоттем.

Оларнынъ койлери Ялатанынъ тюбюндеки койлерден бири — Къу-вуш кою эди. Онынъ этрафындан озен акъа. Бу ерлер баарь айларында даа да дюльберлеше. Чайырларгъа чешит зираат экинлери, бостан сача эдилер. Къарпызлар тыгъырып къалатургъан. Шефтаилер ачкъан маалъде багъларны корьмелисинъ!..

Зоре шу койде догъып осьти. Бабасы Неби ве анасы Мелек оны пек севе эдилер. Сонъра къардашлары Асан ве Зера да дюнъягъа кельдилер.

Зеранынъ адыны бабасы къойды. Зореге уйгъун олур, армутнынъ эйиси берадыр, къызларнынъ эйиси Зерадыр, деди о.

Зоре кой мектебинде тасиль алып, Багъчасарайдаки медицина техникумына окъумагъа кире. 3-нджи курскъа кечкен сонъ оны Ялтагъа авуштырдылар. Анда техникумнынъ фельдшер-акушерлик бoлогини битирди.

Ялтада окъуп юрген талeбeлик йыллaрында юртумызнынъ азиз эвлaды Аметхан Султаннен насыл расткелишкенлери акъкъында Зоре анай шойле хатырлай:

Бир кунъ дёрт къыз олып киногъа бардыкъ. Опиумизде учуджы формасыны кийген бир къая йигит кете эди. Къызларгъа дедим:

— Мен эп бир учуджы оладжам.

Шай дер экеч, огъланлардан бири токътан артына айланды да, ялт этип биз тарафкъа къарады ве бойле суаль берди:

— Йылдызларны севген къыз ким экен!

— Меним, — дедим яваштан.

— Я йылдызларны севсенъ, недай окъуйсынъ, айса тежаран огте кетейик, я къайда окъуйсынъ?

— Медицина бильги юртунда.

Адымны, къайсы курста экенимни сорады.

— Айды йылдызларны бу гедже тюшюнъде корерсинъ, — деди о менимнен сагълыкълашып.

Сонъ бильсем, олар Къачыда окъуй, Ялтагъа раатланмагъа кельген экенлер. Аметхан сабасына медицина бильги юртуна сюриш келе. Директорнен расткелишип башта Зоренинъ низамыны сорап. Физкультура оджасындан тефтишлей. Журналдан Зореге къоюлгъан бутюн ишаретлерни язып ала. Директор узурунда кене Аметханнен корюшелер.

— Сен яш экенсинъ, учуджылыкъкъа окъумагъа алмазлар, — деди о Зореге бакъып. Лякин сен умуотсизленме, тек бир ёлу бар. Он айлыкъ парашютчилер тегерегине кире билесинъ. Ялтадан Къачыгъа къатнамакъ керек оладжакъ.

Зоре ойле де янты... бу ерде онъа парашютни огретелер. Оны насыл идаре этмек, ондан насыл секирмек керек. Авесли къыз менпгулиетлер девамында парашюттен 7 кере секирди.

Бекленильмегенде, апансыздан дженк башланды. Аметхан къавгъа вакъытында да онъа мектюплер язып турды. Къарсанбалы муаребе чыкъкъанда Зоре Одессада амелият кече, талим ала эди. Оны дос-догъру 6-нджы ордунынъ 807-нджи топчулар полкына алдылар. Джебэ ёлагъы аралары 150-200 метр къарарында ола, яралыларгъа биринджи ярдым косътере, оларнынъ медальонларыны алып, ким экенлерини сече эдилер. Ярдым не къадар аджеле олса, яралылар чокъча тири къала эдилер. 50 дереджеден зияде сувукълар ола тургъан эди. Бузлап тюшкенлер де олдылар. О дженклешкен дивизияда ватадашларымыздан баягъы адам бар эди. Меселя, медицина санитария хызмети лейтенанты фельдшер Сейяре Юнусова, шимди Орел шеэринде яшай. Я да 984-нджи полк полковниги Билял Зиядинов. О Багъчасарай районынынъ Теберти коюнде догъгъан. Дженктен эвель Массандра кой ходжалыгъы техникумынынъ директоры олып чалыша экен. Даа дигерлерини де сайып кечмек мумкюн.

Зоре анайнынъ хатырлавларындан шу шейге эмин олдым ки, о озю акъкъында чокъ сёйлемектен коре сафдашлары акъкъында меракънен лакъырды этмекни эйи сая экен.

Бир сефер яралыларны арабанен госпитальге алып келеяткъанларында оглеринден душман автоматчылары чыкъа. Бизимкилернен олар арасында дешетли дженк башлай. Яш экенде юректе къоркъу олмай, олжумни тюшюнмей экенсинъ. О да бакъып отурмай душманнен куреше. О вакъытта къашынынъ устю яралангъан. Аля даа онынъ тамгъасы тура.

Зоре булунгъан артполкта бизим халкътан эки командир бар эди. Полковник Османов Рефат дженкке кетмезден эвель Алуштада орта мектеп директоры экен. Штаб батареясынынъ командири Бодаров Якъуб исе Ялта районынынъ Кикинеиз коюнден. О да оджа. Дереккой мектебинде арбий фенден дерс кечкен. Якъуб Михайловка коюнде яраланып оле ве анда джыйыла.

Рефат Османов исе Ватан дженки орденининъ толу кавалери ола. Онынъ эки къыз къардашы, эмшире Зоре ве телефонистка Сафие эялк олалар. Рефат Османовнынъ озю дженктен сонъ чокъ вакъыт Тбилиси университетинде арбий талим дерси кече.

Зоре яралыларгъа дерман олып, дженклешип юрген маалъде фа-

шистлер онынъ къорантасына къылыналар. Оларнынъ эвлери тав башында эди. Флот аскерлери анасындан отъмек сорайлар. Анасы мераметли къадын озюмизинъкилер деп оларгъа учъ дане отъмек чыкъарып бере. Бу вакъианы немселер коре къалалар. Сабасында кой джемааты бакъсалар не коръсинлер — Мелек анайны эвлери янындаки къарагъач терегине асып салгъанлар!.. Бу фаджианы Зоре Къырымгъа десант тюшкен сонъ эшите. Яна-куе, душмангъа нефрети даа къат-къат арта. Фашистлерге къаршы курешмеге даа зияде кирише.

Зоре Донбасс мудафаасында бузлап госпитальге тюше. Аягъыны кеседжек оалар. Разы олмай. Потти шеэринде тюзелюв батальонында булуна. Аякъкъа тургъан сонъ исе Краснодаргъа, андан Къырым партизанлары сафына ёлламагъа къарар берелер.

Бу вакъытта партизанларнынъ алы пек мушкюль эди. Кунъде облава, кунъде дагъны тарайлар. Зоре Лариса деген рус къызынен Къарадагъ тюбюне тюшип партизанларгъа къошулмакъ керек эди. Лариса радистка эди. О бираз кеч секирген гъалиба, фашистлер оны туталар. Зоре Топлау деген койнынъ фындыкълыгъына тюше. Партизанлар немсе формасында чыкъып оны къаршылап алалар. Къыз фашистлерге къолгъа тюштим беллеп сескене. О 7-нджи партизан бригадасында разведгруппада булуна. Бутюн вакъыт Къара денъиз кенарларыны козь этелер. Душманнынъ недай янъы гемилери, янъы силалары бар, олар не ерлерде тура — булар киби муим малюматлар топлай. Буннынъ ичюн исе не къадар мешакъатларны енъмеге догъру келе. Базида къара сачыны без этип къартанай къияфетине кире, ошонден фашистлер чыкъып къалгъан вакъытлары да ола эди. Акъяргъа чокъ баралар. Немселернен партизанларнынъ чарпышмаларында иштирак эте. Улу-Сала, Стиля, Къувуш койлеринде яшагъан 67 къырымтатарны фашистлер тирилейин якъкъан эдилер. Бу акъта Зоре анай зияде яныкънен хатырлай.

Декабрь айында немселер койлерни якъаджакъ экенлер, деген хабар даркъала. Партизанлар эалини тавгъа чыкъмагъа давет этелер. Чокълары келип партизанларгъа къошулалар. Немселер не этер эдилер, деп къалгъан да ола.

Джинаетнинъ эртеси куню, Зоре Небиева олгъан партизан отряды, Улу-Сала коюне етип келелер. Коръселер не коръсинлер, адамлар

бири-бирине багълангъан алда. Къудалчесининъ джеседи къызарып янып къалгъанлар. Энгъ устте Зоренинъ къудалчеси Аджире анай. Зоре оны тартып аладжакъ ола, даа сувумагъан, Зоренинъ къоллары пише!.. Партизанлар бунынъ элемине фашистлернен эзан маалинде дженклешелер, оларнынъ этмишлерине коре джезасыны берелер.

Зоре Небиева 12-нджи партизан отрядында бизим семетдешлеримизден пек чокъ адам иштирак эткенини гъурурнен хатырлай. Джумледен Ибраимов Юнус, шимди Грушевка коюнде яшай. Отрядада аш пиширген къадын Азизова Фатиме, шимди Акъмесджитте яшай. Албат районындаки Ени-Сала коюнден Ибраимов Зеки, Махюльдюр коюнден Ибраимова Сафие, шимди Москвада яшай, Къувуш коюнден Мамбетов Тохтар, даа шу койден Халилов Шакир шимди Ферганада яшай. Тохтар бутюн дженкни Акъярда кечире. Яраланып эвине келе. Тюзельген сонъ оны да ботен ерде Акъярда эсир тюшкенсинъ, деп къабаатлап бастырыкъкъа ташлайлар. Норильскте не къадар чекише. Муртазев Нури де ойле къабаатлана. Албу исе, Сталинградда эсир тюшкенлер эсир сайылмасынлар, деген эмир бар эди. Чюнки бу эсирлер меджбурый тюшкен эдилер.

Фашистлер тавны партизанлардан темизлемеге бутюн кучьлерини къойып башлайлар. Душмангъа къаршы куреште партизанлар джесаретликнен, акъыл-ферасетнен иш коре эдилер. Душманнынъ джанлы кучю, ниетлери акъкъында малюмат топламакъ муимден-муим вазифе эди. Тавны темизлемеге кеткен полк командирини алдатып тавгъа алып чыкъмакъ шойле вазифелерден бири эди. Командир булунгъан штаб Зоренинъ коюнде экен. Онынъ ичюн де бу вазифе Зореге авеле олуна. О гузель къыз кыяфетинде, озюнинъ асыл сымасында койлерине келе. Командир оны корип дюльберлигине шашып къала. Къызгъа сёз къатып лафкъа тутта. Зоре оны тавда кезинмеге теклиф эте. О да, Зоре де бирер аткъа минелер. Зоре атыны зияде чаптыра. Бир кертме терекнинъ янына кельгенде къыз сызгырып ала. «Сызгырмагъа да биле экенсинъиз» дей фашист айретленип. Шу арада партизанларымыз оны алкъагъа алалар. Джанлы «малюмат» къолгъа тюше.

Зорени даа бир муим ишнен озъ койлерине ёллайлар. О бир эвимизге кирип чыкъайым, дей. Къапулары ачыкъ, эвде кимсе ёкъ эди. Оданынъ ичи там-такъыр. Зоре башыны ювып аладжакъ ола. Чюнки ким де-ким ис къокъуса фашистлер оны партизан сая эдилер.

Зоре эвлерине келип киргенини кѳомшуларынынъ огълу Муса коре. Олар ал-эхвал сорашмагъа тутундылар. Къыз бу кѳомшу йигит онъа душманлыкъ япар деп асла акълынынъ четине биле кетирмеди. Эвель-эзельден баба-деделери кѳомшу отургъанлар. Пек муаббет яшагъанлар. Ана-бабалары дженк чыкъмаздан эвель оларны нишанлагъан эдилер. Амма Зоре бу йигитни бегенмей, нишангъа разы олмай. Пий богъчаны къайтара.

Муса онъа ачувланса керек, Зорени чакъа. Ноябрь айы дегильми санъа, авасы сувукъ. Сеитабла деген бир танышлары чапын келип фашистлер къызны якъаладжакълаарыны айта. Зоре сачынынъ экинджи тарафыны даа ювып етиштирмеген эди. Шу арада душман аскерлери бастырып кирдилер ве къызны къолгъа алдылар, учъ кунъ койде туттылар. Кой душманнен саруваы. Къачмакътынъ имкяны ёкъ. Зорени пек азаплап соргъу эттилер. Наганнен башына урдылар. «Сен яшларны партизанлыкъкъа джелъп этесинъ», дедилер. Зоре «Ялан!», дей. Оны беш балалы Медине анайнынъ эвине къаппайлар. Заваллы къызгъа аджынып анай малайнен къошаф кетире, къурсагъыны тойдура. Дертюнджи куню къызны Багъчасарайгъа алып кеттилер. Козълери багълы алында ер тюбюндеки бир ханеге артындан урып кирсеттилер. Зифт къарангъы. О, кунъдюз текяранчыкъ ярыкъ коре. Ханеге бир къанлы антер бар эди. Стол устюне къаннен «Босе Мустафанынъ татасы бугунъ атылды» деп язылгъан эди. Зорени Багъчасарайда геджелемеге къалдырмадылар, Акъмесджитке алып кеттилер. Оны 27 кунъ дегенде бастырыкъкъа авуштырдылар. Тинтиов вакътында бойнундаки дуvasыны алалар. Оны арап язысыны бильген адамгъа окъутып керчектен де дува олгъаныны тасдикълайлар.

Зоре халкъымызнынъ джесюр огълу Абдулла Дагъджынынъ къыз къардашы Зеранен бир олом камерасында ята. Гъарип Зераны мыхлар устюнде юрсеткенлер. Аякълары ильме тешик!.. Насыл даянгъан экен бу азапкъа?! О да азлыкъ эткени киби аякъларыны къайнагъан сувгъа батыргъанлар. Зера бойле чекишмелер эскенджесинде сандыракълап, чокъ кечмеден джаныны теслим этти!.. Дагъджынынъ озюни не къадар азаплап аталар. Анасы, балалары ве къадыныны да аталар.

Зоренинъ соргъусы кене девам эте, ахирет азапларына ая даа огърай эди. Кевшерайджы чыракънен козюне къаршы юрелер. Кир-

пиклери, кыашлары яна. Сыджакътан козьлери атылып чыккыкъан киби ола. Бир кыач дане тишини кельпеденнен тартып чыктыралар. «Башта тишинъни чыктырайыкъ, сонъ агъзынъны ачарсынъ», дейлер.

Сонъки соргъунынъ биринде Зоренинъ кьолуна учъ дане кыгъыт туттыралар. Оларда язылы теклифлернинъ бирисине разы олса олюмден сагъ къаладжакъ экен.

Бириси — Алманиягъа эсирликке кетмеге, экинджиси — орос-пуханеге кирмеге, учонджиси — фашистлерге гонъюлли языламагъа.

— Учъ ай мухлет беринъиз, тюшюнип бакъайым, — дей Зоре.

— Учъ ай чокъ, учъ кунъ демейсинъми? — дейлер онъа.

— Мен бирисине де разы дегилим, — кесен-кес джевап бере кыыз.

— Айса, алынъыз, — деди соргъуджы, — атып ольдюринъиз, юварлансын!..

1943 сенеси декабрь айынынъ сонълары. Кыара кыыш. Яры гедже. Оларны атмагъа алып кетелер. Олюмге махкюм этильген 427 адам... Араларында 26 къадын ве бир де кыыз балачыкъ. Эр кес ялынаякъ, ялынбаш. Оларны «Красный» совхозына алып келелер. Дженктен эвель бу ерлерге мис азырламакъ ичюн ал гуллер сачылгъан. Я онынъ кьокъусы! Этраф кыып-кыырмызы ола тургъан. Фашистлер кельген сонъ да бу ерлер кызарып башлады, тек гуллернен дегиль де къанлардан кызарды! Анда кучюк-кучюк кьулочыкълар бар экен. Ай ярыгъында къар йылтырай, сувукътан адамлар кьалтырай эди. Джеллятларнынъ оглеринде автоматлар, кьолларында наганлар.

— Йигирмишер-йигирмишер олып сафкъа тизилинъиз! — деген серт эмир берильди. Зоре эр кестен эвель олейим, дигерлернинъ насыл азаплангъанларыны коръмейим, деп тюшюне ве огге чыкъта. Ким яш, ким кьарт айырды этмеси кучъ эди. Шу вакъыт бир атеш чыккыты. Зийчув, кыямет. Бойле вазиятте тири кьалмакъны муджизе деп саймакъ мумкюн эди. Чюнки баш кесерлер эр бир олюни ханджернен бель кемигине яндырып тешкери чыкъа эдилер. Лякин бу кересинде о шейни не ичюндир ялмадылар, лбдырадылар. Партизанлардан урктилер бесе-белли, машиналаргъа отуруп аджеле джёнедилер.

Зоре яраланынъ байгъын ята эди. Къулагъына «сагъ кьалгъанлар бармы?» деген талгъын сес келе. Яраланса да тири кьалгъанлар алты акъай ве бир де Зоре экен. Олар топлашып Сары Къыят деген ерге

барып чыкчалар. Тангыга яктын бир кѳапуны кѳакчалар. Ичерицен бир кѳартанай чыкѳа. «Вай, меним эвим немсе толу, мен сизни бир уругѳа (чукѳургѳа) кѳояйым, амма оксюрментѳиз, сактын», деп тенбиелей. Малайнен бир бардакѳ кѳошаф кетире. Суткада бир кере ашата, эки афта оларны бакѳа. Зоре бу мераметли анайнынѳ адыны Маѳузеси, Афизеси — хатырлап оламай.

Олюм панджасындан бу кере де тири кѳалѳан Зоре кене малюматлар топлай, чокѳ дженклерде иштирак эте. Улу Ватан дженки орденлерининѳ, бир чокѳ дженкявер медаллерининѳ саиби ола.

Олар Ватаным деп фашистлернен дженклешип юргенде, халкѳымызны Кѳырымдан бир тамам сюргенлерини шу ерде анѳлайлар.

Акѳаретлевлер башлана. Оларнынѳ группасыны да Ташкентке алып кетелер. Андан озбек диярынынѳ чешит тараѳларына болошти-релер. Зоре Ферѳгѳанаѳа тѳоше. Не кѳадар араштырса да кѳартанасыны тапып оламай. Не ерге барса иш бермейлер. Ферѳгѳана КГБсининѳ башы Бабаян оны озюнинѳ эвине хызметке ѳллай. Эгер бу ишке разы олмаса кѳайда барса анда иштен чыкѳартаджаѳыны тенбийлей. Эшиткенине коре бабасыны да ишке кирсетирмиз, деп алып кетип, сонѳ ѳкѳ эткенлер, кѳыйнап ольдюргенлер. Кадяларыны зар-зорнен балалар эвинден тапа.

Омюр арѳадашы Фетѳаев Ахтемнен Ферѳгѳанада таныша. Олар кѳоранта кѳуралар. Ахтем де онынѳ киби дженкнинѳ башындан сонѳунадже иштирак этип белѳа-кѳазалардан аман чыкѳкѳан эди.

Зорени бутюн дженк девамында унутмаѳан Аметхан Султан араштырып Ферѳгѳанаѳа келе. Эвлерини танып бара. Зоре эвде ѳкѳ экен. Сонѳ комендатурада корюшкенлер. «Шекер сувѳа далдымы, не ичюн ашыкѳып акѳайѳа чыкѳтынѳ, беклесенѳ олмизмы эди?» дей онѳа Аметхан. «Такѳдир ойле экен», деп джеваплана Зоре. Субетлерни чокѳ сюрмей, саѳлыкѳлашалар, кѳарамаан Москваѳа кѳайтып кете.

Омюрнинѳ учурумлы ѳллары Зорени даа бир янѳы курешке етек-леди. Бу куреш халкѳымызны кобек кѳаны тамѳан юртуна, Кѳырымѳа кѳайтармакѳ ичюн башланѳан адалет курешни эди. Халкѳ арекетине биринджи-лерден олып кѳошула. Омюр арѳадашы да онѳа бу иште медет бере. О эвде олмаѳганда балаларны озю бакѳып тура. Бу арекет башында дженк ветеранлары Дженшар Акимов, Мустаѳа

Халилов, Бекир Османов, Кямилев ве дигерлери тура эдилер. Иш имза топлавдан башланды. Адамларнынъ козю къайтып къалгъан вакъытлар эди. Бир сойлары къоркъа, инанмайлар.

Халкъымызнынъ озеги Москвагъа бара эди, деп хатырлай Зоре анай: халкъ талабыны пайтахткъа алып баргъанлар сырасында чокъ керелер о да булунды. Митинглерде, топлашувларда сёзге чыктын, халкъымызнынъ ниетини баян этти, адамларымызгъа юрек берди. Бир къач кере шу меселенен Москвада Аметханнен де расткелишелер. Аметхан тешевбюсчилерге къол тутта.

Зоре 1986 сенеси кызы Саименен Кырымгъа келе. Эв аладжакъ ола, эв алдыртмайлар. Не ерге барса, КГБ хадимлери оларны къувалар. Албу исе КПСС Меркезий Комитетининъ онъа берген разылыгъы бар эди. Ерли мемурлар бу весикъаны да бир капикке алмайлар. Бу арада Фергъанада орган хадимлери Зорени халкъ аркетининъ фааль иштиракчиси, деп эвини тинтелер. Кызы Ремзие къоркъкъанындан юрек хасталыгъына огърай, экинджи группа инвалиди олып къала. Зоре анай кызы хасталангъаныны эшиткенинен Саименен берабер кене Фергъанагъа къайтмагъа меджбур ола.

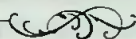
1992 сенеси халкъымызнынъ Киевде отъкереджек чыктышына Фергъаналылар оны да ёллайлар. Къартлыгъына бакъмадан о бу ерде кечирилъген бутюн тедебирлерде иштирак эте. Сагъ экеним — бу ишимден вазгечем, дей о.

Кимерде юрегим агълай, дей Зоре анай. Лякин кечкен о омюрине ич де пешман этмей. Халкъымызнынъ озъ Ватанымызда шимдики агъыр вазиятини корип лек тарсыкъа. Онынъ да Саиме кызы ве торунлары Кырымда яшайлар. Озю ве дигер балалары аял даа сюргюнликте — Озбекистанда булуналар.

Сагъ олунъыз, бар олунъыз, Зоре анай! Сиз ираденинъ темсилсинъиз. Сиз киби адамларымыз бар экен, авдет ёллары отаймазлар.

Темеш, 1994 с. майыс 6

КЪАРА КҮНЮМИЗДЕКИ АЙДЫН УМҮЮТЛЕР

Къурултай алдындан базы тюшонджелерим

Ортумызга кене баарь кельди!.. Узакъкъа сюрген аязлы къыштан сонъ кунеш кульмекте. Къадифе ешиллик, тазе къокъулы чечеклер, торгъайларнынъ шенъ нагъмелери куськюн къальплеримизни охшай. Азиз Ватанымизнынъ ташына-топрагына асрет олып сюргонликте яшагъан йылаарымызда онъа къавушмакъ чарелерини тюшуне, озь илимизде яшаматга къысмет эт, я Раббим, деп тилеклер тилей эдик. Шукюрлер олсун, бугунъ биз кене де озь Ватанымызда яшаймыз. Онынъ шифалы авасындан джигерлеримизни толдуруп нефес аламыз, аягъымыз тубюндеки топракъ къавий экенини юректен дуямыз.

Майыс чечеклери арасында шимди алланып тургъан ляле манъа чокъ шейлерни анъдыра, хатырлата... бундан 52 сене эвель къырлар этрафында ерлешкен коюмизден сюргон олунгъан вакътымызда да лялелер ачкъан мааль эди. Майыс 18! О дешетли гедже, о дешетли кунъ бала къальбимде омюрлик мууръленип къалды. Эр кес агълай, туварлар мунъреше, копеклер афыра, дерсинъ, къыямет къопкъан. Эр кеснинъ агъызында бир лаф: «Эпимизни атаджакълар, гъалиба!» Гуняхлары не, кимсе бир шей билъмей.

Койдешлеримиз юкленген машиналар кочип ерлеринден къыбырдагъанынен агълав-сызлав бир кереден къуветаенди. Эр кеснинъ козю артта къалайткъан эвлеринде. Кимнинъдир копеги машинамыз артындан чапты. Бизни алып кетмекте олгъан аскер онъа автоматыны догърулатып атеш ачты. Гъарип копек вайыдан юварланды. Янашамда таягына таянып отургъан бир къарт «Ах, джеллят!», деп кенди юрегине япышты. Санки, къуршунлардан бириси онъа келип санчыады. Озиумизнинъ къызыл йылдызлы адамымыздан бойле мераметсизликини ким беклеген? Аскер исе козълерини тегереклетип къарткъа чевирильди. Ве сыясыны онъа догърулатып «сус!» деп багъырды. Шу куню эв-баркъымыз, эждатларымызнынъ кобек къанлары тамгъан мукъаддес топрагъымыз бир кереден чекип алынды. Қанлы дженклернинъ дешетини юткъан, шукюр энди душмандан къуртудыкъ, деп къувангъан къальплеримиз кене тапталды...

Ийлар кечер, асырлар кечер, чокъ шейлер унутылыр, лякин майыс 18 фаджиасы силянмез, тышы ялтыравукъ, ичи пис шуралар укюметине лянет тамгъасы олып тарихте эбедий къалыр! «Къуран-ы Керим!»-нинъ аетлеринден биринде гуняхкярларны озъ яшагъан ерлеринден сюргюн этмек олом джезасынен берабер таныла. Я гуняхсыз халкъымызны бойле джезагъа ничюн огъраттылар? Чюнки сталинджи джел-лятларнынъ асыл ниетлери де халкъымызны ольдюрмек, бир тамам гъайып этмек, Къырымдан излеримизни сильмек эди. Эм ниетлерине иришмелерине аз къалды. Ана Ватанымыз ичюн фашистлерге къаршы куруште эляк олгъан он бинълернен юрташларымыздан гъайры сюргонликнинъ ильки йыларында халкъымызнынъ 46 файыздан зиядеси гъурбетте козь юмгъаны фикиримизнинъ шаатыдыр. Алланынъ ярдымы иле тири къалгъанларымыз, вакъытсыз эляк олгъан ватандашларымыз огюнде омюрбилля борджлумыз. Майыс 18 халкъымыз ичюн къара кунъ, матем куню!

Хатыралар, хатыралар!.. Козълеримизде кене де яш. Лякин инсан тек агълав-сыкътавнен яшамай. Инсан ярыныны да тюшюне, келеджек несиллернинъ бахтлы такъдири ичюн куруше. Адалетли, эйи ишлеринен ольгенлернинъ рухларыны къузандыра. Эшелонлар артындан эшелонлар халкъымызны гъурбетликке алып кеткенде бир тарафта къартлар, хасталар кечине, дигер якъта исе янъы эвлятлар догъа эди. Янъы догъгъан сабийлернинъ сеслери халкъымызнынъ яшайджакъгына умуот догъура эди. Омюр аркъадашым Замира ханым да майыс 18 куню поездда догъгъан. Эр сене оны догъгъан кунюнен хайырлар экеним, халкъымызнынъ буюк фаджиасы козюм огюнде джанлана, ичимден агълайым.

Ярымадамызны Ватанымыз, деп дава эткен кельмешеклер Къырымда тамыр халкъ ёкъ, мында эр кес кельмешек. Биз де Къырымда догъдыкъ. Инсан не ерде догъса о ер онынъ Ватаны ола, дейлер. Ёкъ, инсаннынъ Ватаны тек догъгъан еринен бельгиленмей. Ватан — бу баба-деде топрагъы, халкъ-халкъ, миллет-миллет олып яратылгъан мукъаддес земин. Эр бир халкънынъ Ватаны бир дане ола. Къырымтатарларнынъ да Къырымдан гъайры Ватаны ёкъ! Эшитинъ буны сиясий оюнджылар, чешит басамакъдаки депутатлар!

Онынъ ичюн не къадар мушкюлликлерге расткельсе де халкъымыз,

авдет ёлларыны токътатмай. Эйи куньлер келеджегине умятнен яшай, огте ынтыла. Эр кес якъын куньлерде отъкериледжек Къурултайымызны сабырсызлыкънен беклей, онъа буюк умятлернен бакъа. Къурултай арфесинде мен де пек чокъ тюшонджелерге далам. Озюмнинъ базы бир ояларымны юрташларыма да бильдирмеге истедим. Кимсеге акъыл огретмек ниетим ёкъ. Тилимнинъ уджуна кельген фикирлеримнен пайлашмакъ истейим, иште.

Улу фельсеефеджи Сократтан:

— Энъ энгиль шей недир? — деп сорагъанлар.

— Башкъааларына акъыл огретмек, — деп джевап берген о.

— Я энъ агъыр шей не?

— Озюнь озюньи анъламакъ — деген о.

Чюнки озю озюни анълагъан адам башта бир Алланы таний, акъикъятны сёйлей, гъафлет юкъуда яткъанларны уянта, онынъ сёзюнен иш туткъанлар янълышмайлар. Аллагъа шукюр, халкъымыз арасында бойле сыналгъан, етекчи адамлар ёкъ дегиллер. Къурултайымызны джиан джемаатчылыгъы огюнде халкъымызнынъ юзюни косътереджек кузьпюге бенъзетем.

Онынъ ичюн бу юксек минберден айтыладжакъ эр бир сёз, эр бир фикир акъыл теразесинен ольченилип айтыламалы. Эльбет де, тактика деген шей бар, фикирлер чешит ола биле. Бу табийий ал. Лякин эсас макъсадымыз, буюк ёлумыз бир олмалы. Эсас макъсад огърунда эр кес бирлешмели. Тек ойлас олгъан заманда догъру къарарлар къабул этип куреш ёлумызны айдыналадырмыз.

Джемаат акълы — къурултайымыз авдет олгъан халкъымызнынъ озъ еримизде тездже тамыр атмасына, сюрдюналикте булунгъанларны да къайтуваларына келишиклик тедебирлер тизерлер. Озь девлетчилигимизни тиклемек огърунда куреш усулларыны буларлар. Эр бир адым акъыл-ферасетке, джесаретке базанып атылса, илле мензилге етермиз. Байрагъымыздаки къантар-теразе тамгъасы — мувазенет ремзи олгъаныны ич бир вакъыт унутмайыкъ!

Шимдики икътисадий къытлыкъ девринде авдетимизге маддий ярдым пек керек. Украина тарафындан айырылгъан сермия исе денъизден тамчы. О да вакътында келип тюшмей. Меджлисимиз меселемизни дюнья юзюне алып чыкъуву нетиджесинде бир сыра

мемлекетлер халкымызга маддий тарафтан ярдым косьтермеге азыр олгъанларыны билдирелер. Эр тарафтан кельген ярдымлар мер-кезлештирилип пайлаштырылса эвлер, къасабалар къуруджылыгъы боюнджа, мектеп, маариф, медениет сааларында козьге корюнген ишлер яшмагъа имкян олур эди.

Мустакъиль девлетимиз басып алынгъандан сонъ пек чокъ шей-ни гъайып эттик, ая даа гъайып этмектемиз. Бугунъ де бугунъ милле-тимизиниъ озю гъайып олув телюкеси алтында. Чюнки даа чокъла-рымыз гъафлет юкъусындан уянгъанымыз ёкъ. Улу Исмаилбей Гасп-ралы маариф ве медениетимизни юксельтювнен джаиллернинъ козю-ни ачмагъа омюр бою чалышты. Бутюн тюркий халкъларнен, мусуль-манларнен бирлешип арекетленмеге давет этти. Онынъ васиетлерини ерине кетирмек ичюн чалышмакъ, чалышмакъ, кене де чалышмакъ керекмиз!

Буюк-кучюгимиз динимизге гъайрыдан сарылмасакъ, баба-деделе-римизнинъ урф-адетлерине риает этмесек, хырпалангъан медениети-мизни котермесек, тилимизни козь бебегимиз киби къорчаламасакъ кенди юртумызда гъайып олып кете билемиз. Чюнки чокълукъ миллет арасында, шекер сувгъа далгъан киби, ирип кетмек бир шей дегиль.

Ватанымызга кочип кельгенден сонъ бир чокъларымыз не ер-дендир ярдым беклемеге, шикъятленмеге огренип къалмакътамыз. Я озюмизнинъ элимизден келеджек ишлерни де япмаймыз! Сагъ олсунлар, тюрк дин къардашларымыз, джамилер къурмагъа ярдым этелер, балаларымызга дин окъуварлы огретелер, маддий ярдымлар берелер. Мубарек ислям дини халкымызны бирлештиреджек екя-не къудретли кучътир. Койлеримизнинъ чокъусында джамилеримиз ачыкъ. Лякин теэссюф ки, оларга къатнагъанларнынъ сайысы пек аз. Я джума кунълери джамилеримизни зиярет этип, сегдаге бармакъ ичюн де пара керекми?! Я бу мукъаддес ерлеримизде эдеп-ахлакъ акъкъында ваазлар айтмакъ, инсанларны тербиелемек мумкюн де!

Бу саадаки эксикликлеримиз себебинден яш йигитлеримиз дигер миллет къызларына эвленивлери, къызларымызнынъ исе къоджагъа барувлары кеткен сайын сыкълаша. Эр бир миллетнинъ озюне хас хусусиетлери бар. Урф-адетлеримиз бири-бирисине догъру кельмей. Биз озь миллий хусусиетлеримизни гъайып этмейик! Эр бир шейнинъ

бир кыарары, сынъыры олатурган. Дигер миллетлернен достлукъ, якъынылыкъ алякбаларымыз никяхтан кечюв дереджесине барып етmemеси керек. Мында кельгенден сонъ кыасаларымыз баягы чокълашты. Айды гузель. Я оларнынъ бир талайы домуз эти сатмагъа ничюн утанмайлар? Пара кыазанмактынъ башкъа усулы ёкмы? Пара кыазанам деп имандан вазгечилюрми? Джематтынъ тесири, джемааттынъ тазири кыйда? Бу ишни якъан кимселернинъ баба-деделерининъ рухлары ынджынмазлармы?! Бойле кетсе, миллетимизнинъ алы не олур?

Я тилимиз насыл вазиятте? Яшларымыз четте кыалсын, эли-башлы адамларымыз да джаным-джаным озъ тилимиз турганда эджнебий тильде лакъырды этелер де! Бир такъым адамлар исе кыарышыкъ тильде сёйлешелер. Бир кыач мектеплеримизде ана тилимизни терен окъутмагъа джиддий киришилъгени макътавгъа алайыкъ. Лякин бу эйи тешеббюс кенъ кыулач яймай. Чюнки чокъ ана-бабалар бу муимден-муим ишке кыолтутмайлар. Яшамакъта олган муитимиз исе эп озъ тесирини косьтере. Зарарлы адетлер юкюнчылы ола экен. Атта ойле адамларымыз бар ки, эджнебий тильде лакъырды эткенлеринден гъайры, эр бир лафларынынъ арасында «б» арифинен башланып «д» арифинен биткен чиркин сёзни агъыз яваугъы киби кыуланалар. Я бойле чиркин шейлерден утанмаймызмы?!

Тюркиеде чыкъкъан «Заман» газетасынынъ мухбири интервью алгъанда манъа шойле суаль берди: «Бир чокъ тешкиятчыларынынъыз бизлернен кыонушсалар кыырымтатарджа лакъырды этелер, озъ аралары исе русча сёйлешелер. Себеби не?» Бир тыныш тюшонджеге даалгъанымдан сонъ, бу бизим эксикализмиз, деп джевап бермеге меджбур олдым. Догърусы, бу эксикалик де дегиль, месулиетсизлик!

Сакъ шеэринде Кырултайымызгъа делегатаар сайламагъа багъышланган толашувгъа реислик эткен адам лафны эджнебий тильде башлады. Ал бу исе, толангъанлар арасында дигер миллетлерден бир кимсе ёкъ эди. Бир де олсун! Бир кыач адам кыатты туруп алгъанымыздан сонъ мушавере кыырымтатарджа отъкерилюди. Семетденлеримиз тонау чалышкъан чокъ тешкиятларда да иш эджнебий тильде юрютиле, озъара лакъырды кене «агъаларымыз» тилинде бара. Я да оларнынъ тилсиз яшап оламаймызмы?

Бизим тилимиз де девлет тили, не ичюн чалыштырылмай, деген итиразларгъа чокъ расткелемиз. Я озъ ана тилимизге озюмизнинъ мунасебетимиз бойле олгъандан сонъ башкъаларындан не беклемек мумкюн? Базы биревлеримиз исе мот беллеп русча къонушамыз. Не, озъ тилимизде лакъырды этмек ичюн де пара керекми, аджеба?

Озюмиз озюмизни анъламагъанымыздан, маневьетимиз гъаетте фукъарелешкенинден ана тилимизни гъайып этмектемиз. Бу фаджианынъ фаджиасы! Эдебий тилимизнинъ черчивеси де пек тарайды. Озбек халкъынынъ улу шаири Алишер Навоий «Иль насыл булар мени, мен озюмни булмасам» деп язгъан эди. Онынъ эсерлери лугъатындаки сёз байлыгъы шашыладжакъ къадар чокъ. Бизим тилимиздеки чокъусы сёзлерни онынъ эсерлеринде расткетирмек мумкюн. Бизлер исе текяран эксик къулланылгъан сёзлерден озъ эсерлеримизде файдалансакъ, бу сёз къайдан чыкъкъан, деп итираз бильдирмеге азыр туралар. Газеталарымыз, журналымыз, китапларымызнынъ мушкюль алда зар-зорнен, онда чалышкъан зиялыларымызнынъ къавий ирадели заметлери саесинде дердж этильгени белли. Абунеджилер сайысы исе эп эксиле. Тильни анъламаймыз, вакътымыз ёкъ, парамыз етишмей (акъча бир вакъыт етишмез), алымыз фена деген маначыкълар кимге керек? Бойле япсакъ кендимиз кендимизни алдаткъан, бильгиден марум къалгъан миллетимизнинъ инкишафына аякъ чалгъан олурмыз. Чюнкимиллет эрбир къорантадан, эрбир адамдан тешкиль олуна. Ишимиз бойле кетсе, келеджек песиллер бизлерни асла багъышламазлар.

«Илим талап этмек эр бир муслим ве муслиме ичюн фарздыр» деген эди хадиси шерифлеринде севимли пейгъамберимиз Мухаммед алейхиселам. «Ашыкъ ойнагъан азар, топ ойнагъан тозар, чокъ окъугъан озар», — деген аталар сёзю де маневьетимизни котермек ниетинен айтылгъан акъылы фикирдир. Эбет, анълаймыз. Ал-азырда вазият ойле пытракълашты ки, икътисадий сыкъынтылар ойле чокълашты ки, замет чекип окъугъан адамларымызнынъ эксериети озъ зенаатлары боюнджа чалышмагъа кирип оламайлар. Бунынъ вакътынджалыкъ уйгъунсызлыкъ экенини анълагъанлар шимди сандыкъларда, джеме-данларда серсленип яткъан дипломлары ишке тюшеджегине ишанчнен дигер сааларда олса да чалышып туралар. Эбет, уютоттен тюшмек, йиберилямек керекмей. Алтын тотланмаз, илимми, акъылы адам ич бир вакъыт хор олмаз!

Ватанымызга саип олайыкъ, миллетимизниъ такъдири чезильсин десек, яшларымызны окъутмакъ, зенаат огретмек керекмиз. Бутюн кучъ-къуветимизни яшларымызныъ тербиесине багъышлайыкъ. Икътидарлы, истидатлы балаларымызныъ тербиесине айрыджа эмиет бермелимиз, оларныъ тыш мемлекетлердеки дарульфунуларда тасиль алмаларына иришмек лязим. Бу саада Меджлисимизниъ тешеббюси келеджегимизге умуот багъышлай. Лякин оларныъ сайысыны даа да арттырмакъ зарур оладжакъ.

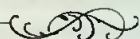
Биз анги ерден чыктып ве анги ерге бараяткъанымызны, эдждатларымыз ким олгъаныны бильмесек, эр адымда янълышырмыз. Оныъ ичюн душманларымыз тарафындан силинген тарихымызны гъайрыдан тиклеп, яшларымызга огретюв меселеси муимден-муимдир. Алимлеримиз къырымтатар миллий девлетчилиги тарыхыны шимдилик къыскъадан олса да язып, мектеплеримизде айры фен оларакъ кечильмесине иришмек керекмиз. Бу ишни шимди япмасаъ кеч олур.

Эпимиз агъызда дегиль де, амельде миллетимизни аякъкъа турсатмакъ ичюн элимизден кельгениндже озъ иссемизни къошайыкъ. Кельмешеклер огюнде бир-биримизге чиркеф сачратмайыкъ. Хаталарымыз, эксикликлеримизни озъара къонушып озъ тилимизде айтышып анълашайыкъ. Бири-бирилеримизниъ эйи сёзлернен гонъюллеримизни алайыкъ. Бу элимизден келеджек шейлер. Я бунга пара керекмей де! Халкъымызныъ такъдири туюмлерини чезювде ачыладжакъ Къурултайымызныъ эмиетли оладжакъына шубе ёкъ. Ондан умуотимиз буюктир. Исмаил бей Гаспралы ве Номан Челебиджихан киби улу юрташларымызныъ эбедий тири рухлары эпимизге кучъ-къувет берсин.

Ана топрагъымыз кокюсини кене мис къокъулы, чешит ренкли бааръ чечеклери яраштырсыналар. Табиат ойле, бу бааръ да кечин кетер, чечеклер соларлар. Тек къалыплеримизде ачкъан умуот чечеклеримиз солмасын. Ипшамла, ирадели халкъымыз бутюн мунюкюлликлерни ентий кечер, озъ пиетине етер!..

Темеш, 1996 с. майыс 18

БАТАН ДУЙГЪУСЫ

Кене де ёдджумыз... Лякин бу ёл Ватангъа алып баргъан ёл, отгъураы ёл. Семетдешлеримиз озь кучюнен сюрдюонликте яшагъан ерлеринден озь Ватанымыз — джандан азий Къырымгъа къайталаар. Оларнынъ анги бирисинен субетлешсень, Ватан ёлунда не къадар маниаалар, кечитлер олса биле, эписи бир ана топраккъа къавушмакъ ниетинде олгъанларыны айталаар. Олар ерли эш-достлаарнен сагълыкълашкъанда базы бир адамлар тааджилленип, «я сизлер не ичюн кетесингъиз, бу ерде яхшы яшай эдингъиз де, эр шейингъиз етерлик эди де..» деп суаль бергенлерине шашып къалалаар, джевап къайтараджакъта эджанла-налар.

Бу суальни бергенлер яхшы ниетнен, достчасына сорагъанлары бел-ли. Лякин бу суаль юреклернинъ энъ назик теллерине токъуна, эски яраларны тырнап кече.

Бу суальге насыл этип джевап бермели де, эджанланмайып мера-мынгъны насыл анылатмалы? Эбет, бойле бакъкъанда сюрдюонликте яшагъан еримизде эр шейимиз етерлик, аталаар сёзюнен айтаджакъ олсакъ, «Янтайын кирмеге эвимиз бар, ятып ашамагъа ашымыз бар», Аллагъа шукюр. Оны бизге кимсе эдие эткени ёкъ. Халкъымыз ишкир халкъ, баскъан изинден чечеклер оськен халкъ. Халкъымыз келип тюшкен диярына эмектен кучьсюнмейип чалышты, бельсенип чалышты. Нетиджеде кимсеге, бир шейге мухтаджы олгъаны ёкъ. Лафнынъ догърусы ерли халкъ кокрегимизден итемеди, дост олдыкъ, агъа-къардаш киби олдыкъ, керек вакъытта ярдым да эттилер. Сагъ олсунлар!

Бизим такъдиримизге устген бакъкъанлар бир эксиклигимиз ёкъ деп тюшюнелер. Я ойлеми? Бар! Бизим тек бир эксиклигимиз, ич тол-магъан кемлигимиз бар. Бу эксиклик — Ватан! Аман-аман ярым асыр-дан берли Ватанымызгъа асретмиз, тек онъа къайтмагъа тырышамыз. Къальблеримиздеки бутюн дуйгъулар Ватан дуйгъусы... Догъру, Ватан дуйгъусы тек бизим хаалкъта дегиль эр бир хаалкъта бар, лякин бизим хаалкъта бу дуйгъу зиядедир, беллейим. Чюнки «табип табип дегиль,

дерт чеккен табип» дениле аталар сёзюнде. Ватан асретлигини чекмеген адамгъа бизим дердимизни, дуйгъумызны там манада анъламакъ кучъ, анълатмасы да кучъ.

Инсанлыкъ пейда олгъанындан берли адамлар озъ тувгъан ерлерине севги беслеп, оны козь бебеги киби къорчалап, айбетлеп кельгенлер. Дюньяда не къадар шаир, эдип, иджаткяр яшап кечкен олса, эписи озъ Ватаныны шерефлеген, йырларыны онъа багъышлагъан. Чюнки Ватан, халкъ онынъ къолуна саз берген, иджадына къанат такъкъан, кучъ-къувет багъышлагъан. Тек онъа дегиль, Ватан эр кеске таянч нокътасыдыр. Лякин даа ич бир къалем саиби озъ Ватаныны не ичюн севгенини, Ватан дуйгъусыны толусынен беян этип бергени ёкъ. Бу дуйгъу келсджекте де тылсым олып къалыр. Мен беллесем, Ватан дуйгъусы саде дуйгъу дегиль, Алла тарафындан эндирилип къальблеримизге ерлештирилген олмалы. Шунынъ ичюн де адам баласы оны ифаде этмеге аджиздир.

Оны гъайып этмекнинъ чареси де ёкътыр. Тюшюнип бакъынъыз, бизим къырымтатар халкъынынъ такъдирине насыл къылындылар ве аля даа къылынып келелер. Сонъки эки асыр зарфында олып кечкен айын-оюнлар, междбурый иджретлер, асып-кесювлернинъ эписи шу Ватангъа олгъан севги дуйгъусыны аякъ астына алып таптап, ёкъ этмек макъсадынен япылды.

Чар Русиеи мемурларынынъ къырымтатарларны ана юртундан насыл сюргюн эткенлери акъкъында улу рус демократы А.И. Герцен Лондонда нешир эткен «Колокол»нынъ 1861 сенеси декабрь 22 санында тафсилятлы язгъан эди. «Къыскъа вакъыт ичинде Къырымдан 100 бинъ адамны кетмеге междбур этив акъкъында укюмет эмирлерининъ джинает экенини анъламакъ керек» дениле макъалеле. Екюнлейиджи абзацта исе шойле сатырлар бар: «Татарлар Къырымнен сагълыкълашкъанда баба-деделерининъ мезарларындан бирер авуч топракъ алып агълай эдилер».

Бу бир авуч топракъ Ватан дуйгъусынынъ темсали эди. Халкълар «бабасы» Сталиннинъ явузыгъы эписини бастырды. Онынъ ниети халкъны Ватанындан тюбю-тамырынен сувурып атып ёкъ этмек эди. Халкъ не къадар хорлукъ чексе де, гонъало къырылса да, гъайып олып кетмеди, озю сюргюникте чекишсе де, кене гонъало Къырымда эди, кене Ватан севгиси оны белялардан къорчалады, тири къалдырды.

Озюм шаат олгъан бир мисальни айтып кечмекни ерли саям. Халкъымыз Къырымдан сюргюн этильгенде 7-8 яшында бала эдим. Джизакъкъа келип тюштик. Бир вакъиа ич бир вакъыт акълымдан чыкъмай. Келип ерлешкенимизден сонъ бир афта кечер-кечмез эвдекилернен базаргъа бардыкъ. Койдешлеримизден бир къач адамы расткетирдик. Олар улу къуванчта эдилер. Гуя бизлерни озгъарып кельген солдатлар даа къайтмагъанлар, бизлерни артымызгъа, Къырымгъа къайтараджакъ экенлер, деген хош хаберни айттылар. Адамлар къуванып, богъчалары ве тююмчиклерини чокъ вакъытларгъа къадар бошатмай отурдылар. Не бермеген Алла, умиот дюньясы, дей эди олар. Энди анълагъаныма коре, бунъа да Ватан дуйгъусы себеп экен.

Халкъымызнынъ миллий къараманлары Аметхан я да Алименинъ джесюрликлерини, мердликлерини алып бакъайыкъ. Олар не ичюн курештилер? Ватанымызны аякъ асты этмек ичюн, халкъымызнынъ озъ юртунда сербест яшамасы ичюн атта азиз джанларыны биле къурбан эттилер.

Я да дженкте буюк къараманлыкълар косътерген халкъымызнынъ намлы огълу Узеир Абдурамановнынъ къальби аз къырыадымы? Онынънен къонушмакъ, дертлешмек ниетинен узурьна баргъан эдим. Бинъ теэсюф ки, о хастаджан, лаф этип оламай эди. Козълерине бакъып сююнетте къалдым. Къальбиндеки Ватан дуйгъусынынъ къарувы манъа арарет берген киби олды, дерсинъ бутюн тенимни атеш сарды. Архивини къарыштырып, мемлекетимизнинъ реберлери адына халкъымызны Къырымгъа къайтарувны талап этип язгъан мектюплерининъ нухаларыны окъудым. Эвалла халкъымызнынъ бойле огъул-къызларына!

Бу корюшювден тесирленип ашагъыдаки сатырларны къаралагъан эдим:

Юрт дегенде — юртунъ , ешилъ аданъ бар,
Къараманлар анъылгъанда адынъ бар.
Бинъ эвалла санъа джесюр, Узеир,
Сени йырлар юртны севген адамлар!
Мерданемиз, Узеир,
Айтылмагъан сёзюнъ йыр,
Мерданемиз, Узеир,
Озюнъ йырсынъ, озюнъ йыр!

Амансыз, мешакъатлы иджрет ёлларында халкъымыз чокъ шей гъайып этти. Чюнки мемлекетимизде инсан укъукълары тек агъызда эди. Амелъде исе инсан демир эскенджеке эди. Эр кес тек юкъарыдан берильген косътеришнен арекет этмеси — язылмагъан къанун эди. Озьлерининъ мустакъиль фикирлерини айткъанлар, халкъымызнынъ Къырымгъа къайтув арекетине къолтуткъанлар якъаландылар, бастырыкъларгъа ташландылар. Оларгъа экстремист деген ифтира тамгъасы япыштырылды. Лякин мерд отъул-къызларымыз озь ёлларындан четке тайпынмадылар. Кене яхшы гъайрыдан къурув еллери эсип, адамлар кокюс толдуруп, нефес алып башладылар.

Къырым ёлларынынъ туманы ачылып башлады. О ерде яшагъан чешит халкълар бизим халкъымызнынъ озь тувгъан Ватанына къайтмасына къолтутсалар да, ульке мемурлары аля дда бу адалетли ишке аякъ чалалар. Бу меселе боюндаж меркезий укюмет къабул эткен къарарлар къагъыт устюнде къала. Догърусы, берильген ярдым зерре къадар. Комиссиялар исе сувгъа атылгъан таш киби батып кетелер.

Я бойле вазиятте не япмалы, деп мен де чокъ тюшюнем. Бизге ким имдат береджек? Эбет, биз укюметтен халкъымызны Къырымгъа къайтарув боюндаж талап этиювни токътатмамакъ керекмиз. Къурултайда сайлангъан меджлисимиз бу саада эйи ишлер япа. Меселемизни джиангъа ашкъяр эте. Мен бу ерде Къурултайда къабул олунгъан тарихий весикъаларны козь огюнде тутам.

Шимди ойле бир вазият кельди ки, вакъытны къачырмайып бутюн мушкъюликлерге даянып Къырымгъа къайтмакъ огюмиздеки биринджи меселе олун тура.

Миллий девлетчилигимизни тиклев зарурагъыны айтып, кунъ тертибиндеки дигер меселелерни инкъяр этмейим. Бу ёдаки кюрешимизни де алып барайыкъ. Лякин, халкъымызнынъ тездже Ватангъа къайтмасыны энимиз къайгъырмакъ керекмиз. Энъ буюк имдат озюмизден озюмизге олмалы, бири-биримизге медет, таянч олмалымыз. Къырымтатарларнынъ Къырымгъа къайтув фондуну ачайыкъ. «Сен халкъымызнынъ Къырымгъа къайтмасына не ярдым эттинъ?» деген суаль эр бир семетденимизининъ огюнде турмалы. Мен беллесем, бу меселеде эр кес ярдымыны аямаз. Бойле ярдымсыз къайтып оламаджакъ къартларымыз аз дегиль. Чюнки къайтувны тезлештирмесек

вазиет денъише биле. Ватангъа алып баргъан ёл пытракълаша биле. Мисаль ичюн узакъкъа бармакъ керекмей. ГКЧП укъом сюрген учъ кунъ ичинде нелер олып кечмеди? Молодёжное къасабасыны хатырласакъ да етерликтир. Даа тюневин мында къара кучълер семетдешлеримизнинъ 100-ден зияде эви эм де къурулмакъта олгъан мубарек джамини ернен ексан эттилер. Бу ашалакътынъ опони алгъан ребер тапылмады да! Кене халкъымыз къаяларымыз киби пек сабырлы. Бахтымызгъа кене демократия тантана япып, адалет душманларнынъ огюне сед чекти.

Даа якъыналарда буюк Ватан, кучюк Ватан тюшюнджелери укъом сюре эди. Буюк Ватанымыз — СССР козюмиз огюнде парчаланып кетти. Шимди эр бир халкъ озюнинъ кучюк Ватаны, несиль-эдждатлары яшагъан догъма улькесине сарыла. Я биз алемден башкъамызмы? Бизим Ватанымызны джанаварджасына чекип алгъан эдилер. Шимди бу шей хата олгъан эди, деп агъызда айталар. Лякин къайтарып бермеге истемейлер.

Тарихтан билемиз ки, эвель-эзельден бир улькеде тек бир миллет яшамагъан. Чешит миллетлер берабер яшагъанлар. Лякин мемлекетте этник джеэттен шекиленген ерли миллет олгъан. Къырымтатарлар да Къырымнынъ тамыр халкъы олгъаны алемге белли. Тарихий адалет тикленип олар озъ баба-деде топрагъына къайтып кельгенлерининъ неси яман? Мында яшагъан дигер миллетлернен дост олып яшай берирлер. Даа бир шейни эсапкъа алмалы. Къырымда яшагъан пек чокъ халкъларнынъ дигер ерлерде озъ догъма ватанлары бар, анда оларнынъ тили, медениети инкишаф эте, чечеклене.

Къырымтатарларнынъ исе башкъа Ватаны ёкъ, екаяне Ватаны бар. Бу Ватан — Къырым. Эгер халкъымыз Ватанына къайтып келип топу тарзда яшамаса, миллий девлетчилиги тикленмесе, тили, медениети, урф-адетлери ёкъ ола биле. Тили, медениети олмагъан миллет исе миллет дегиль. Биз Ор къаныдан кирер экенмиз, акъыл-ферасетке базанып иш тутмакъ керекмиз. Къаш якъаджакъ олып козь чыкъармайыкъ. Бу тарафтан бизге Балтыкъбою джумхуриетлерининъ туткъан иши, эр шейни адалетке базанып изченликнен янкъанлары нумюне ола биле.

Халкъымыз ертолелерде, чадырларда яшан эв къурмакъ ичюн топракъ участкалары талан эткенде, ерли мемурлар оларгъа къоштутмадылар, ер айырып бермедилер, берселер де бинъ бир мешакъатнен пек аз

адамгъа бердилер. Сабыры тюкенген адамлар озълери ер алып эвлер къурып башладылар. Бу шейни «самозахват» деп биз адландырмадыкъ. Бу янъы ибарени бизни Къырымгъа къайткъанымызны истемеген, тышындан кульген, ичтен зеэрленген экиюзлюлер тюшюнип чыкъардылар. Бизимджесине бу ибарени «къайтарып алу» деп дентиштирилсе догъру олур.

Эм биз биревнинъ ерине барып сокъулмаймыз, озюмизнинъ тувгъан юртумызны къайтарып аламыз, сагъынгъан Ватанымызгъа къавушамыз. Бу иште яшларымыз тешеббюсчи олалар. Къавгъа-шамата къопармайып озь ишлерини билип япалар. Олар къуруджылыкъ мейданларында гедже-куньдюз чалышалар, мескен къуралар. Къартларымыз акъыллы меслеатларынен оларны рухландыралар. Тилимнинъ уджуна бойле сатырлар келе:

Юртумызда мескен къура бизим яшлар,
Озь сёзюнде эмин тура бизим яшлар.
Ана топракъ къувет бере пельванларгъа,
Бар алемни сукъландыра бизим яшлар!..

Эльбет де, аль этиледжек меселелер пек чокъ. Кимер юрдашларымыз оларнынъ эписини бир кeredен чезмек истейлер. Я буны ким истемез? Ойле олса онъа етери бармы? Лякин шимдилик эр тарафкъа фикримиз ве кучюмизни дагъытмакъ керекмей, беллейим. Миллетимизнинъ адыны къырымтатар дегиль де, къырымлы деп дентиштирюв ал-азырда макъсадгъа уйгъун дегиль, деп тюшюнем. Керчек, татар ады бизге сонъундан не макъсаднен такъылгъаны белли. Деветчилигимиз тикленген сонъ эр шей озь ерине къоюлыр. Ана о вакъытта бу меселеге къайтмакъ мумкюн олур.

Текрар олса да кене де айтайым, халкъымызны Къырымгъа къайтармакъ, бу улу ишке къолтутмакъ эпимизнинъ биринджи дереджели боюн борджумыздыр.

Огъурлы ёллар сизге, ватандашлар!

Эпимизге мукъаддес Ватан дуйгъусы медет берсин!

1991 с. ноябрь 20

БАТАН ФАДЖИАСЫ, МИЛЛЕТ ФАДЖИАСЫ, ТОПРАГЪЫМЫЗ ФАДЖИАСЫНДАН БАШЛАНДЫ

Языджынынъ джеп дефтеринден

Йылбаши арфесинде кырымтатар языджыларынынъ эсабет топлашувы олып кечкен эди. Шу меджлисининъ кьарарында халккымызнынъ Ана-Ватанына авдети киби агъырдан-агъыр девирде языджыларымыз озь сёзлеринен, Алла-Таала эллерине туттыргъан кьалемлеринен тувгъан халккыны эял хызметлерини кьуветлендирмек зарурлыгъы талап этиле.

«Эр бир языджы айры-айры мевзулар, озьлерини меракъландыргъан саалары боюнджа публицистик чыкышлар азырлап, оларны матбуатта дердж этмелери язым, миллетиимизнен фаиль чалышмалары керек», — дениле шу топлашувнынъ кьарарында.

Кеченлерде муарриристимизге Сакъти яшагъан шаиримиз Шерьян Али бир эльязма кетирип кьолума туттураркен: «Мына, достум, топлашувымызга джевап оларакъ кьошкъан биринджи иссем, будыр», — деди.

Иште, бу публицистик эсернен редакциямыз янбъ «Языджынынъ джеп дефтеринден», деген рубриканы ача. Языджыларымыз, шаирлеримиз, бутюн иджадий хадимлеримизни бу рубрикага фаиль чалышмага давет этемиз.

Шевкет Рамазан

Бу мевзу ойле терен, ойле эеджанлы ки, бу акъта язмага джесарет этип оламай эдим. Кьоюн дефтеримде бу хусуста кьайдларым да баягъы чокълаштылар ве ниает бу мевзуда лакъырды ачмага ниетлендим.

Туркистаннынъ улу шаири Ахмад Яссавий «Башым топракъ, озюм топракъ, джысмым топракъ» деп язгъан эди икметлеринден биринде. Я да белли шаир Мухаммед Салихнинъ шойле сатырлары бар:

Сёзледигим келе — сёзлерим топракъ,
Ёкъ, топракъ сёзленмей. О анълайышылы.

Ана топракъ!.. Инсан ичюн не къадар азиз, не къадар мукъаддес!..

Не ичюн биз топракъны ананен къыяс этемиз? Чюнки Адем атамыз топракътан яратылган экен. Ер юзюндеки бутюн тири джанны топракъ беслей. Къысметимиз, такъдиримиз шу топракънен багълы. Кобек къанымиз топракъкъа тама, омюримиз сонъуна етип эбедий мекянымызгъа баргъанда да топракъ бизни озъ багърына ала! Чюнки ана екяне. Топракъ, догъган ер — Ватандыр. Ватан исе ана киби екянедир. Ана баласы ичюн эр шейге азыр. Ана баласыны тез анълай, оны джанындан да зияде севе, бутюн барлыгъыны онъа эдие эте. Балалар исе ананынъ гонълюни базада анълап оламайлар. Шунынъ ичюн исе ана баласыны севгени киби биз де топрагъымызны севмек керекмиз.

Дюнъя къурулгъанындан берли олып кечкен къавгъа-давалар эписи шу топракъны эльге кечирмек ичюн олып кечти ве олып кельмекте. Топрагъы тартып алынган не къадар халкълар ер юзюнден гъайып олып кеттилер. Чюнки Геракл топракътан къувет алгъаны киби эр бир инсан, эр бир халкъ да ана земининден, ана-топрагъындан кучъ-къувет ала. Топракъсыз адам, топракъсыз халкъ — темельсиз, таянчсыз олып къала.

Мисаль кетирмеге чокъ узакъкъа бармайып, озюмизнинъ фаджиамыз акъкъында кене бир даа тюшюнип бакъайыкъ. 1783 сенеси Русие Къырым ханлыгъыны басып алгъанындан сонъ мукъаддес топрагъымызны таламагъа киришти. Койлюлеримизнинъ элеринден оларнынъ эсас байлыгъы — топракълары чекип алынып кельмешеклерге бедава болунип берильди. Озюнинъ кечинюв менбасы, юрегининъ ягъы — топрагъындан айырылган юртдашларымыз дигер мемлекетлерге кочъмеге меджбур олдылар. Бу аджыныкълы ал чокътан-чокъ иджрет йырларында да ифаде олуна эди:

*Айланып чыкъты бир гелин Кокбурундан,
Котерильди къысметлер иу Къырымдан!..*

Екатерина II эждатларымызнынъ элеринден топракъларыны зорлукънен я да айнеджиликнен чекип алдырган джинаеткяране аркетлери нетиджесинде юзлернен койлер бошап къалдылар. Къыс-къа вакъыт ичинде 100 бинълердже къырымтатарлар Къырымны

терк этип кетмеге межджбур этильдилер. Эбет, Ватанны ташлап чыктып кетмеси кьолай дегиль эди. Ватандашларымыз ана юртнен сагълыкълашкъанда баба-деделерининъ мезарлаарындан бир авучтан топракъ алып, оны опе де агълай экенлер. Мына бойделикнен, топракъ фаджиасы Ватан фаджиасына, милмет фаджиасына чевирильди.

Хатырлайыкъ. Сюрдюнликте, гьурбет иллерде булунгъан вакътымызда эр бир шейимиз етерли, яшайышымыз гүзель эди. Лякин недир етишмей, бир кемлигимиз бар эди. Мусафир олгъан юртумыздаки земин озюмизнинъки олмагъаны ичюн кокрек керип юрип оламай эдик. Темелимиз къавий дегиль эди. Къырымгъа келип кери къайткъанымызда эвельде яшагъан койлеримизден явлукъларымызгъа бир авуч топракъ туюип къайта тургъан эдик.

Чексиз шукюрлер олсун ки, бугунъ озь ана-Ватанымызда яшаймыз. Авдет ёлларында не къадар мешакъатларгъа расткельсек де, аякъ баскъан еримиз къавий, адымларымыз эмин. Баба-деделеримиз эвель-эвельден «Къара ернинъ бергенини къартбабанъ бермез», дегенлер. Ана топрагъымызны севсек, оны айбетлесек, онъа манълай теримизни тексек, о да бизден кенди джумерталигини аджымаз, софрамызнынъ берекетини арттырыр.

Хаалкъымыз арасында топракъкъа урьмет беслеген, оны айбетлеген адамларымыз аз дегиллер. Сакъ районындаки Темеш коюнде бир йигит яшай. Ады Сервер. Сойады Папийджи. Баба-деделери аслы Багъчасарайлы. Мен Серверни эр даим озюнинъ тарласында чалышып тургъан вакътында расткетире, субетлеше эдим. Лафымыз эр вакъыт топракъ акъкъында ола эди.

«Ерге олгъан севги манъа баба-деделеримизден кечкен гъалиба», — дей Сервер. Къартбабасы Эмирасан, бабасы Субхи де зираатчылыкънен огърашкъанлар, ашыкъ, тютюн сачкъанлар. Сюрдюнликте Къойташ къасабасында яшагъан вакъытларында да бош ерлерни менимсен багъ-багъча осьтюргенлер. Къартоп, помидор, хыяр ве дигер махсулатлар етиштирип бол берекет ала эдилер. Сервер де балалыгъындан эмекке огренип эм окъуй, эм оларгъа ярдым эте тургъан эди.

О Самаркъандаки гидромелиорация техникумыны битириуен сынъырланып къалмадан, 1987 сенеси Ташкент ирригация ве кой ходжалыгъыны механизмештириу инженерлери институтыны да

битире. Арадан бир йыл кечер-кечмез, къорантасынен Къырымгъа кочип келе. Сагъынып кельген ана юртунда да оларны къучакъ ачып къаршылап алмайлар. Язылмакъ ичюн афтааларнен пикетлерде тура. Лякин ирадеси къавий бу йигит умюттен кесильмей. Юкътары дере-джели инженер-мүтехассысы олса да, чиленгир оларакъ чалышмагъа разы ола. Ана-Ватангъа кельгенинен топракъта чалышмагъа ниетленген эди. Онынъ ичюн де, койде биринджи олып, фермер ходжалыгъы тешкиль этюв тешевбюсинен чыкъа. Район Шурасы сессиясынынъ къарарынен онъа ве даа бир къач койдешлерине «Дружба» совхозын-дан топракъ айырып берелер. Шимди Сервер шу эки бучукъ гектар ерни керек олса, балаларына мирас оларакъ къадыра биле.

Мына дёрт йыл зарфында о озь топрагъында къоранта азаларынен берабер исаралы эмек къойып чалыша. Патильджан, бибер, согъан, къартоп ве дигер махсулатлардан бол берекет алып, арткъаныны базарда саталар. Сервернен берабер омюр аркъадашы Ленуре, къызы Венера, отълу Арсен тарлалардан чыкъмайлар.

Атта Къырымда догъып энди 6 яшыны толдургъан кенджелери Эмирасан да сув алып бермеге ярай. Чалышмаларына коре келирлери де гүзель ола. Учъ дане чешит маркалы трактор, бир дане юк машинасы ве дигер техника къысымлары сатып алдылар. Озю техниканынъ насыл бир сою олса олсун, идаре эте. Азбарда ат, сыгъыр, къой асрай. Тарладан чыгъкъан от айванларгъа ашайт, даа къышкъа да артып къала. Балалары да яшылыктан эмекке огренип эм гүзель чалышалар, эм гүзель окъуйлар.

— Я окъумасалар оламы, — дей Сервер, — бакъынъыз тыш мемлекетлерде фермерлер насыл чалышалар. Эр бир ишни техникагъа, илим янтъылыкъларына базанып яшалар. Онынъ ичюн етиштирген махсулатлары чокъ, уджуз эм кейфиетли ола. Тарлада чалышкъан адам, аз олса да, икътисадчы, агроном, механик, ирригатор, энтомолог зенаатларыны билмеге керек. Балаларыма да бу меселени анълатмагъа тырышам, иште.

Эбет, Сервер чалыша, къазана. Озю биле насыл чалышкъаныны. Иште не къадар мушкюликлерни енъмеге догъру келе. Лякин юрек-тен берилип чалышкъаны ичюн энисини енъип кече. Али Алиев, Рүстем Омеров киби сөметдешлеримизнинъ фермер ходжалыкълары

да онынъкинен ян-янаша. Былтыр оларнынъ сафына Музекир Бекиров, Талят Меметов киби койдешлери де къошудылар.

Бу кунълерде Сервер тарласыны даа кенишлетмек пешинден юре. О тек озюни тюшонмей, бутюн джемаатны къайгыра. Халкъымыз яшагъан ерлеринден бир чарелер тапып ер алмакъ кереклер. Бу топракълар шимди бедава бериле. Озь Ватанымызда топракъкъа саип олмасакъ, о кельмешеклернинъ элине кечип кетер. Сонъ олардан сатып алмакъ, я да оларнынъ къолунда ыргъат олып чалышмакъ керек оладжагъы акъкъындаки тюшонджелери Серверге бир вакъыт тынчлыкъ бермейлер. Джемаат ишлерине фааль баш къошкъаны ичюн оны Сакъ районында олып кечкен конференцияда III Къурултайгъа делегат сайладылар.

Бугунъ де-бугунъ эр кес яшамакъ ичюн куреше. Чокълары алыш-веришнен огърашалар. Акъча къазанувнынъ бу усулы чокъкъа сюрерми экен? Мен беллесем, энъ ишанчлы келир менбасы кене шу топракъ. Юрташларымыз чаресини тапып, ер алып, онда чалышсалар, фермер ходжалыкълары, кооперативлер тешкиль этселер, не гузель иш япкъан олур эдилер. Базарларымыз чешит махсулатларнен артып-ташыр, софраларымыз даа да боллашыр эди.

Топракъ, топракъ, деймиз, лякин оны бизим халкъымызгъа бермеге истемегенлери эр кеске белли. Бу ишке аякъ чалмагъа тырышалар. Къырымтатар халкъынынъ Меджлиси, Миллетлер ишлери боюндажа Къырым девлет комитети бу хусуста халкъымызгъа изченликнен ярдымда булунмакъ кереклер. Къанунларгъа бизим халкъымызнынъ да акъ-укъукъларыны къоруйыджы мадделер кирсетмеге арекет этмек лязим. Ерлерни хусусийлештирюв вакътында Къырымда яшагъан халкъымызгъа да, даа сюрдюнлик ерлеринде къалгъан ватандашларымызгъа да озь исселери айырылмасына иришмек лязим.

Ерге саип олып, топракъта чалышмагъа да халкъымызгъа кене де бирлик керек. Бирдемликнен 15-20 къоранта топланып кой ходжалыгъы кооперативи тешкиль эте билелер. Бойле тешеббюснен чыкъкъан коллективлерге къолтутмакъ керек оладжакъ. Ойле япылса, ходжалыкъларда ер айырып берирлер, деп тюсюнем. Хусусийлештирюв девринде исе бу ерлер шу кооперативлернинъ азаларына биринджи небетте берильмеге борджлу. Эбет, эр бир ишнинъ

башланмасы кучь ола. Биринджи йылы сермия, техника ве иляхри етишмемезликлер ортагъа чыкъа биле. Эгер де коллективге тедбиркяр, теджрибели, акъыллы ребер сайланып къоюлса, эр кес онгъа къулакъ асып онынъ чызгъан чызыгындан чыкъмаса, бири-бирлеринен акъыл танышып иш тутулса, бир къазангъа тартылса, ишлер яваш-яваш ёлуна минер.

Йигирминджи йыларда да бунгъа бенъзер артеллер тизильген эди. Багъчасарайнынъ Коклуз коюнде догъгъан дженк ве эмек ветераны Якъуб агъа Абла огълу 1927 сенеси озь койлеринден Къачы боюна кочюрильгенлерини, бош яткъан ерлерни менимсеп артель тешкиль этильгенини, себзеджиликнен огърашкъанларыны, бол берекет алып, келир де чокъ олгъаныны мемнюнликнен хатырлай. Адамлар баягъы аякъкъа тура башлагъанда, колхоз къурумы башлай. Кене койлюни шашмалаталар. Кулак, деп эр шейден марум этелер.

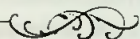
Халкъымызнынъ такъдири озюнинъ къолунда. Эвеля, ана топрагъымызгъа гъайрыдан саип олмакъ ичюн тырышмакъ, бутюн имкяниетлеримизни ишке къоймакъ керекмиз. Къолумыздаки ерлеримизнинъ эр бир къарышынынъ къадрине етип, мангъалай тери тёкип чалышсакъ, икътисадий тарафтан къавийлеширмиз, эр шейге къолу-мыз етер, тилимиз узун, адымымыз ишанчлы олур.

Омрю бою миллетимизге догъру ёл косътерип кельген улу Гаспра-лымыз топракъ акъкъында да, тюшюнип бакъынъыз, насыл васиет къалдыргъан! Эгер онынъ бу меслеат ве арзу ниетлерини ерине кетирсек, эбедий тири муневерлеримизнинъ руху шад олур, эр бир ишимизде эпимизге медет берир.

Ана топрагъымызнынъ къадри эр шейден юксек турмады!

1996 с. февраль 3

ДЕМИР ТЕРЕКЛАЕР КИБИ!..

Тюрк девлет ве джемиетлерининь XI достлукъ, къардашлыкъ ве эмекдашлыкъ къурултайы мунасебетинен базы тюшонджелер

Тюрк дюньясы дегенде кечмиште укъом сюрген, шанлы тарихы олгъан, шимди де яшап тургъан тюркий девлетлер ве къавымларны козь огюнде тутамыз. Бу дюнья келеджекте тарихтан кене озь ляйыкъ ерини аладжагъына эмин оламыз. Шимди бутюн алемге къырымтатар, деп белли олгъан бизим къадимий миллетимиз де ана шу тюркий дюньяда озь ери, озь итибары, джесюране кечмиши олгъан озьгюн бир миллеттир. Биз Ватан муджаделесинде тюркий тамырларымызны бир дакъкъа биле унутмаймыз. Тюркий дюнья медениетинде бизим де буюк медений абиделеримиз ве сёз санатында джевхер эсерлеримиз олгъанынен акълы гъурурланамыз. Бу фикирлерни тюркий дюньянынъ озю де итираф эте.

Бу йылынъ ноябрь 17—19 кунълери Азербайджан джумхуриетининъ пайтахты гузель Баку шеэринде олып кечкен Тюрк девлет ве джумхуриетлерининъ XI достлукъ, къардашлыкъ ве эмекдашлыкъ къурултайында иштирак этер экеним, шу ой ве тюшонджелернен яшадым ве тамырларымыз не къадар теренлигини ис этип, джандан азиз Ватанымыз — Къырым ве мердане хаалкъымызнен текрар-текрар гъурурландым. Къурултайнынъ башындан сонъуна къадар улу атамыз Исмаил бей Гаспринскийнинъ «Тильде, фикирде, иште бирлик» шиары яныгъырап турды. Сёзнинъ къудрети, фикирнинъ кучюне кене бир кере къаиль олдым.

Къурултай Хазар ялысында ерлешкен дюльбер Гулистан сарайында ачылды. Азербайджан джумхуриетининъ Президенти Ильхам Алиев, Тюркие Джумхуриетининъ баш назири Реджеп Эрдогъан гъает эмиетли чыкъышлар яптылар.

— Бутюн тюрк дюньясы бугунъ Азербайджандадыр, — деди Президент озь тебрик сёзюнде. — Бутюн тюрк дюньясы!

Эм акъыкъатен де, ойле эди. Бу буюк джыйында 30 тюркий девлет ве топулыкълардан 800 векиль иштирак эттилер.

— Къарабагъ — эпимизнинъ къанагъан ярамыздыр, — деди Эрдогъан. Не къадар тесирли сёзлер!

Къурултайда бунынъ киби тюркий халкъларнынъ кечмиши ве бугунине даир пек чокъ муим меселелер ортагъа къоюлды ве булар акъкъында зарур анълашмалар япылды. Меселя, тюрк джумхуриетлери девлет башкъанлары даимий Кятибияты акъкъындаки меселе ана шулар джумлесиндендир.

Къурултайнынъ экинджи куню онынъ иштиракчилери алты комиссиягъа болюнип, чешит сааларгъа аит марузалар динъледилер, озъара фикир пайлаштылар. «Тиль ве медениет» комиссиясынынъ топлашувында биз де иштирак этип, бакъылгъан меселелер боюнджа кенди фикир ве мулязаларымызны язылы тарзда беян эттик. Тюркий халкъларны бир-бирине якъыналаштырувда эдебият ве санатнынъ эмиетини айрыджа къайд этмели. Языджы, шаир ве санаткярларнен озъара корюшювлер тешкиль этиов бу саада семерели тедебирлердендир. Эр бир тюркий халкъ анълаябиледжек ортакъ тиль яратув акъкъындаки меселеге кельгенде исе медениетлеримизнинъ тарихына мураджат этип, ондан стерли файдалана бильмилемиз. Меселя, бундан чокъ асыраар эвель яшап кечкен Ахмат Яссевий, Юнус Эмре, Алишер Навоий, Фузулий, Бабур, Ашыкъ Умер киби улу шаирлеримизни эвель де, шимди де бутюн тюркий халкълар терджимесиз анълайлар. Сёз келими, Алишер Навоий эсерлери сёзлерининъ дёрт джылталыкъ лугъатыны саифелеп бакъсанъыз, бугуньки къырымтатар эдебий тилимизде ишлетилгъен сёзлерининъ пек чокъларыны расткетирмек мумкюн. Онынъ ичюн де Азербайджан шаири Фузулийни озъбеклер, къырымтатар шаири Ашыкъ Умерни тюрклер озъ шаирлери киби севелер ве анълайлар.

Дюнъянынъ дёрт бир тарафындан кельген тюркий халкълар векиллери озъара бири-бирлеринен якъындан танышып, юректен къошушмакъ имкяниетини буддылар. Кенди улькелериндеки вазиятнен дигерлерини таныш эттилер. Бири-бирлерини эйидже анъламагъа башладылар. Къырымдан халкъымызнынъ векили оларакъ иштирак эткен «Голос Крыма» газетасынынъ муаррири Эльдар Сеитбекиров ве шу сатырларнынъ муэллифи де пек чокъ достлар арттырын, шойле джанлы субетлерге къатылып, тюркий алемнинъ чешит конселерини-

деки вазиятлернен таныштыкъ ве халкъымызнынъ Ватан огърунда адалетли кўреши акъкъында дигерлерни де таныш эттик.

Къурултайнынъ екюнлейиджи учюнджи кунюнде къабул олунгъан кениш Баянатта да булар акъкъында тафсилатлы фикирлер билъдириле. Хусусан, тюрк халкълары арасында бирлик ве бераберликнинъ пекитильмесине айрыджа дикъкъат этиле ве эр бир саада япыладжакъ ишлер къайд олунат.

Тюркий халкълар къурултайларынынъ эмиети акъкъында тюшюнир экеним, онынъ гъает буюк тесир кучюни кенди козьлеримнен корип ис эттим. Эр сене кечирильмеси анъанеге чевирильген бу буюк мушавере къардаш тюркий халкъларымыз арасындаки багъны даа да къавийлештиреджегине шек-шубе ёкъ. Бу исе тек халкъларымызнынъ эйи келеджеги ичюн хызмет этеджектир.

Ёбет, эр бир тюркий халкънынъ озюне хас олгъан медениети, тиль шивелери, урф-адетлери мевджут олгъаны бесе-белли. Онынъ ичюн де бирлик-бераберлигимиз мына шу озьгюн чечеклернинъ бир гульдестеси тарзында козь огюне алынмалы. Къурултайнынъ тешкилий ишлеринде даа да итибар ве сезгирлик косьтерип, ресмий чыкъышларда эр бир халкънынъ векиллеринден бирисине, къыскъадан олса да, къонушмагъа имкъан берильсе даа гузель олур эди. Халкъларымызны якъынлаштырууда медений тедебирлернинъ эмиетини кене де текрарламагъа сыра келе.

Топлашувлардан сонъ иштиракчилер ичюн белли азербайджан шаири ве драматургы Бахтияр Вахабзаденинъ «Озюмизни кескен къылыч» тарихий фаджиасы нумайыш этильди. Гузель иджра олунгъан бу сана эсери халкъларымыз тарихыны даа гузель анъламагъа ярдым этти. Азербайджан девлет опера ве балет театринде нумайыш этильген Узейр Гаджибековнынъ «Лейля ве Меджнун» операсы да сейирджилерде буюк теэссурат къалдырды. Илериде оладжакъ къурултайларда тюркий халкъларнынъ йырларындан тертип олунгъан концертлер нумайыш этильсе, нур устюне аля олур эди.

Аврасия языджылары бирлиги тешкиль олунгъаны ве онынъ органы — «Къардеш къалемлер» эдебий дергиси чыкъып башлагъаны тюркий халкъларымызнынъ медений аятларында буюк вакъиа олды ве бу саада энди амелий ишлерге кечилип башлагъаны корюне. «Къардеш

къалемлер»нинъ ильк санларындан башлап къырымтатар языджы ве шаирлерининъ де эсерлери дердж олунуп башлагъаны къуванчлыдыр. Булар киби даа чокътан-чокъ медений тедебирлер япыладжагъына эминим.

Хазар денъизине багърыны ачкъан къадимий эм де земаневий Баку шеэрининъ сокъакъларында кезер экеним, бу ерде окъугъан, окъуткъан, мусафир олгъан бир сыра буюк алимлеримиз, языджы ве шаирлеримизни хатырладым. Улу Бекир Чобан-заденинъ сесини эшиткен, излерини корьген киби олдым. Гъает эеджанландым.

Азербайджаннынъ дженнет меяны — Ленкоран вадийсинде демир терек деген тереклер осе экен. Себеби — оларнынъ агъачы демир киби къавий олып, базы донатмаларда демир ерине де къулланыла экен. Агъачы къызыл олгъанындан онъа къызыл терек де дей экенлер. Энь муими, бири-бирлерине якъынашып тийселер, кевшерленген киби бири-бирлерине бирикип туташып кете, сонъ исе бири-бирлеринден кучъ алып осе экенлер. Бу акъта манъа биринджи кере шаир достум Микола Мирошниченко икье эткен эди.

Къурултайдан эйи теэссуратларнен къайгыр экеним, тюркий дюнья халкъларынынъ бирлик, бераберликке олгъан ынтылуварыны ана шу демир тереклерине бенъзеттим.

ЭДЖДАТЛАРЫМЫЗНЫНЪ ЕДИ НЕСИЛИНИ ОГРЕНМЕЛИМИЗ

Чокътан-чокъ джефа чеккен халкъымыз догъмуш Ватанымыз — Къырымдан акъсыз тарзда сюргюн олунгъандан сонъ бутюн излери-мизни бир тамам силип ташламакъ макъсадынен джинасткяр советлер (шуралар) акилиети миллетимизге къаршы залым сиясетини токътамадан девам эттирди. Бошан къалгъан юзлернен койлеримизни сакъламакъ, абаданлаштырмакъ ерине оларны да сюрип тегизледилер. Мезарлыкъларымыз, джамилеримиз, ана ве къартаналарымыз айнене айтып бешиклеримизни тепреткен

сыджакъ эвлеримиз, азиз-эвлияларымызнынъ дюрбелери... эписи, эписи ернен эксан этильди. Баба-деделеримизнинъ къабир ташлары къалдырымларгъа, кельмешеклер ичюн янғы къурулгъан эвлернинъ темеллерине тѣшельди. Дерсинъ, бу койлеримизнинъ еринде эвельси бир шей олмагъан, кимсе яшамагъан. Эв-баркъымыз, мезарлыкъларымыз, таш-топрагъымызгъа биле зорбалыкъ яптылар. Бу акъта тюшонсенъ биле, къанынъ мийинге ура.

Кечмишини унуткъан миллетнинъ келеджеги олмаз, озю де гъайып олур, унутылыр. Бу эр кеске белли, чокъ кере айтылып, язылып келинмекте олгъан, исбат талап этмеген саде акъыкъаттыр. Инсанларны озълери яшагъан эвлеринден къувып чыкъарып да сонъра эвлерини де негизине къадар бозып ташламакъ бу вахшийликтен даа зияде вахшийликтир. Бойле тарзда гъайып этильген койлеримиз акъкъында ойларгъа къапылыр экенмиз, шимди эсамеси биле окъумалгъан койлерден бири Акъшейх (Раздольное) районындаки Къыргъыз-къазакъ кою акъкъында, шу койде догъып балалыгъы кечкен, ал-азырда Сакъ районындаки Акъкозь (Трудовое) коюнде яшагъан Амет оджа Мустафа огълунен олып кечкен субетимиз хатырама тюшти.

Къыргъыз-къазакъ коюнинъ этрафында олгъан Танабай, Чынгъырчы киби койлер де шимди гъайып, нам-нишансыз. Джектен эвель Къыргъыз-къазакъта 55 къоранта яшагъан. Эр кес бири-биринен муаббет, достчасына аят кечирген. Олар арасында яшагъан дигер миллетлернинъ векиллери де къырымтатарджа гузель къонушкъанлар. Башкъа койлеримиздеки киби бу койде де джошкъун аят укюм сюрген. Джамиде эзан чагъырылып беш вакъыт намаз къылынгъан. Мектепте балалар тасиль алгъанлар. Кой клубында исе яшлар топлашып бедий авескъарлыкъ тѣгереклеринде иштирак этип шенъленгенлер, кинофильмлерни сейир эткенлер. Акъшам устю исе койдешлер культѣпелер устюне чыкып озъара къонушкъанлар.

Койде пек айтувлы масалджылар олгъан. Узакъ къыш геджелеринде масал айтышып, чынълашып зевкълангъанлар. Уйкен несиль масалджы Зулейха къартанайдан эшиткенлерини але даа унутмай. Тобан, къорай якъып къыздырылгъан эвлерде собатгъа чоюн къазанны къойып, ат этинден ниширильген сыджакъ кебаб кимге тиер!..

О вакъытларда къоранталар чокъ балалы ола тургъан. Тек бир

Сеитя кьартбабанын аилесинде Фадиме, Джафер, Ибадулла, Алим, Абдулла, Керим, Селим, Иса, Муса, Хатидже, Салсе, Зулейха, Селиме — джеми он уч бала оськен. Амет агьалар да еди догъмуш олгъанлар. Койдешлер койнинъ энъ кьартына зияде урьмет этип онынъ сёзюни ерде кьалдырмагъанлар. Биз Амет агъа ве Сеитя кьартбабанынъ торуны Сейран Ибадулла огълунен (шимди мерхум) бир вакъытларда Къыргъыз-къазакъ кою олгъан шу мубарек земинни зиярет эткен эдик. Амет агъа кьарар-ктыяснен озьлери яшагъан эвнинъ юртлугъыны тапты. Шу ерде кьалгъан копекнинъ аш савуты — тапшалакътан та-ныды. Сейранларнынъ кьоранатасы яшагъан эвнинъ ерини де кось-терди. Сонъра мезарлыкъ олгъан ерни козьден кечирдик. Амет агъа бала чагъында вефат эткен кыыз кьардашы Шефиенинъ кьабрини булгъанда, эпимизинъ козюмизге яш кельди. Кечмишлеримизнинъ рухуна бильген ает ве дуаларымызны окъудыкъ. Алла рахмет эйлесин!

Битень-Танабай ёлу устюнде Азиз баба дюрбеси олгъан. Шимди о ер тегизленген. Кой молласы Аджыасан эфенди эвлияны зиярет эткен вакъытында онынъ руху ешилъ чыракъ киби козю оюнден кечке-нини чокъ керелер айта тургъан. Чюнки олар шу якъындаки Байкыят коюнунъ азизинен агъа-кьардаш олып озь араалары кьатнаша экенлер. Бу акъылгъа ятаджакъ шей. Кучьяю рухлар эр даим озьлерини дуйду-рып туралар!...

Сейран Ибадулла огълу агъыр хасталыккъа огъран омюрининъ сонъки кунълеринде койлериндеки шу азиз бабанынъ дюрбесини тиклемеге эр шейни азырлап кьойгъаныны, хасталыгъы бу ишни япмагъа онъа имкян бермегенини кедернен айткъан эди. Эльбетте, Сейраннынъ амельге кечирип оламагъан бу эйи ниетини, онынъ тув-гъан-урувлары, койдешлери, ватанпервер инсанлар илле ерине кети-реджеклерине ич шубе ёкъ. Къыргъыз-къазакълы Амет агъа, Сеитя кьартбабанынъ огълу Муса агъа озьлерининъ бала эм де торунларынен якъын тувгъанларынен ве дигер койдешлеринен бераберликте бу азиз эвлия бабанынъ дюрбесини тиклемеге тедарикленселер. Сагъ олсунлар.

Амет агъа даа бир корюшювимизде газетке саруулы кьолнен сы-зылгъан бир харита-схеманы огюме ачып кьойды. Онынъ устюнде «Къыргъыз-къазакъ» кою тасвирленген. 1944 сенеси 18-майыс деп язылы эди. Койнинъ бу харитасыны шу койде догъгъан, сюргюнлик

йыллаарында Ташкент шеэриндеки лейха институтларындан биринде чалышкыан белли архитектор Руштий Юсупов сызгыан экен. Онъа 1912 сенеси догъгъан эмджеси Фетта Мамбетов озъ хатырлавларынен ярдым эткен. Койнинъ къайсы бир еринде не олгъан олса, эписи ишбу харитада акс олунгъан. Не ерде джами, мектеп, клуб олгъан, не ерде къайсы къоранта яшагъан, мезарлыкъ, азиз эвлия, къуто булунгъан ерлер ачыкъ косътерильген. Бугуньде ады биле унутылып кетейткъан бу кой акъкъында харитагъа бакъып малом бир дереджеде тасавургъа саип олмагъа мумкюн. Оны кягъыткъа тюшюргенлер не къадар буюк иш якъанлаарыны озълери тасавур эткен экенлерми, аджеба?

Догъру даа. Не ичюн нидже асырлардан берли эдждатларымыз яшап кельген, терен тамырларымыз баткъан бунынъ киби пек чокъ койлеримиз къавгъадан, табийй афаттан дегиль, явузларнынъ пис ниетлери, джинаетчи эллеринден ер юзюнден силинип гъайып олып кетмек кереклер? Хатыраларымызны анъымыздан силип ташламакътан кимлер менфатдар? Биз, къырымтатарлар ярымадамызнынъ тамыр, асыл халкъы экенимизге шу гъайып этильген койлеримиз де шаатлар да! Биз не ичюн манкъуртларгъа чевирилип кечмишимизни унутмакъ керекмиз? Бунынъ киби телашлы тюшюнджелер бир заман раатлыкъ бермейлер. Биз не ичюн бу къадар мушкюликлерге бакъмадан Ана-Ватанымыз — Къырымгъа къайтаткъанымызны текрар-текрар тюшюнип бакъайыкъ. Ватанымызгъа саип олмагъа, миллий девлетчилигимизни гъайрыдан тиклемеге истесек, кечмишимизни унутмайыкъ, юртумыз тарихынынъ эр бир саифесини ерли-ерине къойып терен огренмек эм де яш несилимизге изченликнен огретмек керекмиз.

Вакъыт алтындан да паалы, деп тевеккель айтмагъанлар. Йыллар эп кече. Гъайып этильген койлеримизни бильгенлернинъ сафы сийреклеше. Эбет, бу табият къанунына къаршы чыкъып оламазсынъ. Лякин даа кеч дегиль, даа имкян бар. Тегизленген койлеримизни бильген ихтиярларымыз аз олсалар да, Аллагъа шукюр, даа сагълар. Фурсатны къачырмайып шу азиз инсанларымызнынъ ярдымларынен койлеримизнинъ харитаарыны сызып, оларнынъ тарихларыны язып къалдырмакъ керекмиз. Сонъ кеч олур!

Сонъки пешман — башкъа душман, дегенлер! Озюмиз озюмизге душманлыкъ япмайыкъ. Озюмиз озюмизни хырналамайыкъ, азиз

юртдашларым! Эльбетте, эр кес архитектор дегиль. Элимизден кельгени кьадар сызып язмалымыз, эксикликлери олса, тюзетилир. Бельки де, оларнынъ эр бирини газетлерде дердж эттирмекнинъ имкяны олабильмез. Лякин энъ муими оларны сызып, язып кьалдырмагъа келеджек несиллеримиз огюнде борджлумыз. Тек элимизде менба олмалы. Оларны чокълаштырып эр бир койдешимизге даркьатмалымыз. Куню келир, оларны джылт-джылт китаплар тарзында нешир эттирилер.

Бугуньки яш неслимиз баба-деделери кимлер олгъанларыны, не ерден келип чыккьанларыны, не ерлерде яшагъанларыны ачыкъ-айдын бильмелилер. Бир заманда кьартларымыз кенди эвлятларына энъ аздан еди баба-дедесининъ адларыны огреткенлери де эглендже ичюн дегиль эди. Эсас макъсат несиллер багъыны узьмемек, сильсилени (зынджырыны) девам этмек, халкьымызны, миллетимизни яшатмакъ эди. Биз де шу эйи урф-адетлеримизге садыкъ олып оларны яшатмагъа арекет этейик.

Кечмишимизни унутмасакъ, эдждатларымызнынъ рухлары шад, келеджегимиз айдын олур, Ватанымызда терен тамыр атармыз, иншалла!

2002 с. апрель 19

Ихтар: Сафуре ханым Каджаметованынъ тешеббюсинен Къыргыз-Къазакъ, Байкъият ве даа бир кьач койде Азизбабайларгъа башташлар тикленди.

МУКЪАДДЕС МЕКЯНЛАРНЫ ЗИЯРЕТ ЭТКЕНДЕ...

Аджилик теэссуратларындан

Бисмилляхир-рахманир-рахим.

Эль-хамду лиллахи раббил-алеймин, vessалату vessелляму ала набийна Мухаммед ве ала алихи ве асхабиhi эджмашин.

Мекке-и Мукерреме ве Медине-и Муневвере!..

Севимли пейгъамберимиз Мухаммед алейхисселяминъ мубарек излери къалгъан бу мукъаддес мекянларны зиярет этмек эр бир мусульман эвлядынынъ къальбинде энъ эйи арзу-ниети олгъанына ич шубе ёкъ.

Мен де чокътан шойле истек ве ниетлернен яшай эдим. Аллагъа чексиз шукюрлер олсун ки, бу сене аджиликке баргъан 100-ге якъын ватандашымыз сырасында (бу джумleden 24 къадын-къыз да бар эди) манта ислямиетнинъ эсасларындан бири, яни бешинджи шарты олгъан аджилик ибадетини эда этмеге насип олды. Алла къабул эйлесин!..

Тафсилятлы олмаса да, унутылмаз теэссуратларымынынъ базы бирлеринен сизлернен пайлашмакъ истер эдим.

Март 8 куню акъшам устю Кебир джамиде аджиликке бараджакъ саметдешлеримизни озгъарув мерасими кечирильди. Ёлджуларнынъ тувгъан-урув, сой-акърабалары, юрташларымызнен сагълыкълашыркенмиз, эеджанлы субетлер олды. Къырымтатар халкъы миллий Меджлисининъ реиси Мустафа Джемилев, Къырым мусульманларынынъ муфтиси Эмиралли Аблаев ве дигерлери аджиликке кетеджеклерге огъурлы ёллар тиледилер.

Саба саат 7-ни 20 дакъкъа кечкенде Тюркие ава ёлларынынъ учагъынен авагъа котерильдик. Арада Истанбулгъа къонып, абдест алып, темизленип, Мекке таба ёл алдыкъ ве учагъта ихрамларымызгъа орьтюнип ибадетке азырландыкъ. Учагъымыз Саудия Арабиянынъ Джидда шеэрининъ ава аланына келип къонды. Гумрюктен кечип автобусларгъа авуштыкъ.

Къырал Фахд Абдульазиз мусафирлерининъ программасы боюнджа бу сене (хиджрий 1420 сенеси) бизим къырымтатарларнен берабер

Шаркый Асия мемлекетлери: Япония, Таиланд, Бирма, Тайвань, Корея, Лаос, Камбоджа, Сингапурдан кельген мусульманлар булундылар. Эпимизнинг тилимизде тельбие: *ляббайка, аллахуме ляббайка, ляббайка ля шарика ляка ляббайка, инна аль-хамду ваннимати ляка вил-мулк, ля шарика ляк.*

Тельбие айта-айта гедже мубарек Мекке шеэрини етип кельдик. Шеэр, дерсинь, нур ичинде ялдай. Эр ерде чыраклар! Ёл бойларында хурма тереклери саф тартып бизлерни селямлаған киби дуола. Кыралнын мусафирханесинде ерлешип ибадетлеримизни эда эткенимизден сонь вакыт яры гедже олганына, ёлдузлык ёргунлыкы басканына бакмадан Кыбе-и Шерифни теваф этмеге ашыктык.

Кыбе!.. Оны биринджи кере корьген дакыкталарда юреклеримизде пейда олган эеджан, ис-дугуларны сёзнен беян этмек мумкюн дегиь!

Бу мекян, дерсинь, бутюн Ер курресининь кобети! Эр кес мында ынтыла, о бир магнит киби эр кесни озюне чеке. Инсанларнын ренклери, тиллери чешит-чешит, лякин кыальблери бир, иманлары бир, бир Аллага сыгынганлары корюли тура. Машалла!

Кыбе-и Шерифке козюмиз тюшкенинен онга азиз Кырымымызнын, юрташларымызнын, ана-бабаларымыз, балаларымыз, тугганаар, эш-достларымызнын селямларыны еткиздик ве джандан азиз юртумызга саип олмак ичюн себатлы курешимизде Алладан медет тиледик, бильгенимиз кыадар дуалар окудык, озюмизге ве яктынларымызга эйиликлер, гунахларымызнын багышланмасыны сорадык.

Бизлер аджиликнинь Ат-Тамату шеклини эда этмеге кириштик. Кыбе этрафыны еди кере айланып чыктып таваф эттик. Макъамы Ибраим артында эки рекят таваф намазы кыдык. Ас-Сафа ве Аль-Марва аралыгында еди кере юрин сий яптык. Кыурандан суре ве аетлер окудык, дуалар эттик. Эзан сеслери эшитилген сонь Аль-Харам джамисинде саба намазыны кыдык, сачларымызны кыркып ихрамдан чыктык. Буныньнен Умре ибадетини эда эткен эсапландык. Алла кыбул эйлесин!

Саудия Арабистанынын айтувалы шейхлери, белли дин алимлери-нен субетлер кечирильди. Мемлекетнинь муфтисинен, ислям дини ишлери боюнджа назирининь муавининен корюшювлер олды.

Бу кьонушмаларда ресмий делегациямызнынъ башы аджы Анафи Джемилев озь чыккышларында кырымтатарларгъа кьолтутуп, давет эткенлери ичюн Саудия Арабистаны укюметининъ реберлерине кырымтатар халкынынъ Меджлиси ве Муфтияты адындан миннетдарлыкъ билдирди, эм де халкымызнынъ 217 йылдан зияде вакъыт ичинде явурлар зулумыны чекип гъает мушкюль алгъа кьалгъанларыны, хусусан, сонъки 70 йыл зарфында чокътан-чокъ джамилеримиз, баба-деделеримизнинъ мезарлыкълары, диний абиделеримиз ернен ексан этильгенини, имам-хатип, молла ве дигер дин эрбапларымыз бастырыкъларгъа быраккылгъаны, гъайып этильгени ичюн де шимди Ватанымыз Кырымда месджит ве медреселеретишметенини кедернен айтып кечти. Озь невбетинде кьонакълар да илериде кене де бизим халкымызгъа кьолтутаджакъларыны самимий тарзда беян эттилер.

Къурбан байрамы арфесинде ниетленип хадж ибадетлерини кене де девам эттирдик. Бир даа ихрамларымызгъа сарылып Минагъа ёл алдыкъ. Минада чадырлар шеэрчигинде ерлештик. Бутюн ибадетлер ичюн гузель шараитлер яратылгъан. Саба Арафат дагъына котерильдик. Дюнъянынъ эр бир еринден кельген миллион-миллион мусульманлар бу юксекликке тырмашалар. Чюнки Аджилик — Арафаттыр денильген хадислернинъ биринде.

Кунъ къавушкъангъа къадар бу мукъаддес дагъда булунып, дуалар окъуп, Аллагъа шукюрлер айттыкъ. Гедже Муздалифеге етип кельдик. Мында да ибадетлери ерине кетирип, Джамарат аль-акъаабатъа (буюк шейтан) атмакъ ичюн ташчыкълар топладыкъ. Байрам куню шу шейтангъа таш атув мерасими олды. Ондан сонъ кене Меккеге къайтып Кябени таваф эттик ве сий яптыкъ. Бир даа Минагъа къайтып анда геджеледик. Шу кунълери текбир айтып, ибадетлеримизни девам эттирдик. Сонъунда исе Кябе этрафыны еди кере айланып аль-ваада тавафыны да яптыкъ. Зем-зем сувуны тойып ичтик. Шай этип аджилик ибадети толусынен эда этильди. Алла къабул эйлесин!

Медине шеэриндеки зияретимизни эль-Месджид-и эн-Небевийден башладыкъ. Пейгъамбер джамиси, деп адландырылгъан бу мубарек мекянда геджени кунъдюзден айырды этмек кучъ. Озьюн мимарджылыкъ санатынынъ абидеси олгъан бу мубарек шавлели джамиде бир вакъытнынъ озюнде юз бинълеп мусульман ибадет япа биле. Юрегинъ таштан олса биле бу уулыкъ огюнде айретленмемек мумкюн дегиль.

Пейгъамберимиз Мединеге кельгенде биринджи токтагъан еринде къурулгъан Къубаа джамисини де зиярет эттик. Онынъ къуруджылыгында Мухаммед пейгъамбернинъ озю де иштирак эткен. Эль-Къыблетейин джамисини де зиярет этип, мында да намаз къылдыкъ.

Бизлерде нек чокъ теэсуратлар къалдыргъан мекянлардан даа бири Къыралнынъ Къуран нешир этиов комплекси олды. Ислам дюньясы эп кенишлеп бара ве бу мубарек китапкъа олгъан талап эп арта. Онынъ ичюн де мемлекет ёлбашчылары, шахсен Къырал Фахд бин Абдульазизнинъ озю бу меселенен отъраша экен. Комплексининъ территориясы 25 000 квадрат метрни тешкиль эте. Дюльбер мимарджылыкъ санынынъ озьгюн нумюнеси.

Бу меркезде бир йылда 10 миллион нусха Къуран нешир этиле. О, дюнья халкъларыннынъ 30 тилине терджиме этиле. 500-ден зияде адам оларны незареттен кечирип бир арифнинъ биле денъишмесине ёл бермейлер. Мында Къуранны кассеталаргъа язув болюги де чалыша. Бу акъта бизнен субетте шу комплексининъ идареджиси Мухаммед Самин Аль-Авфий икяе этти ве корюшювнинъ сонъунда Къуран-и Керим ве о язылгъан кассеталарны багъышлады. Алла разы олсун!

Аджилик ибадетлерини ерине кетирип Ана-Ватанымызгъа къайтыр экенмиз учакъта аджы юртдашларымызнен тессуратларымыз акъкъында субетлештим.

Миллий арекет ветераны, Къарасувбазар районындаки Орталан коюнде яшагъан Сеитамза Умеров:

— Меним омюримде учъ азиз тюшюндже: Иман, Ватан ве Миллет етекчи ерни алып кельди ве аля даа шай. Шу сёзлерге бойсунып яшагъан инсаннынъ омюри нафиле кетмей. Бугунъ де-бугунъ Алла бизлерге де бир ярыкълыкъ косьтерди. Мусульманлыкътыннъ энъ къайнагъан чокъракълаарындан барып сув ичмек манъа да къысмет этти. Аллагъа сынътырсыз шукюрлер олсун. Джумле юртдашларыма да барып бу земзем сувларындан ичмек къысмет этсин. Алла эпимизге ярдымджы олсун, озь Ватанымызда, шорбаджы олып, япмагъа насип эйлесин! Амин!

Къурмандаки джамининъ имамы Сервер агъа Мурат огълу:

— Къуран-ы Керимден, Хадиси шерифлерден ве башкъа диний китаплардан окъугъанларымызны озь козюмизнен корьмеге наиль

олып севиндек. Акъикый дин кутювни шу мукъаддес мекаяларда коръдик. Эвеля Арабистаннынъ Кыралына, озюмизнинъ Меджлис эм де муфтиятымызга, бу тедбирининъ амельге кечирильмесине ярдымлашкъан дигер тешкиятларга сонъсыз миннетдарлыгымызны беян этем. Илериде бойле тешеббюслернинъ арады гурь олмасыны дженабы Хакътан тилейим.

Акыкъатен де Кырал буюк алидженаплыкъ косътерди. Малюм ки, аджилик ибадетлерини эда эткен эр бир мусульман Меккеде къурбан чалмасы лязим. Эгер бунга имкяниет олмаса 10 кунъ ораза тутмасы шарт. Бизнен баргъан юрташларымызнынъ бир чокъусы къурбан чалмага къарар берип къурбанлыкъ парасыны одеген эдик. Буну эшиткен Кырал эр бир мусафирине къурбанлыкъ ичюн бирер къой багышлагъаныны ияли этти, шу куню акъчаларымызны кери къайтарып бердилер.

Саудия Арабистаны диярында, Мухаммед пейгъамберимизнинъ юртунда булуныр экенмиз, ислям динининъ не къадар буюк кучъ-къудретке саип олгъаныны озъ козълеримизнен корип пек къуwandыкъ. Динимиз гъает темиз ахлякъ эсасларында къурулгъаныны амельде коръдик. Тюкянар ачыкъ, амма хырсызлыкъ япмакъ кимсенинъ акълына кельмей. Мындаки адамлар бири-бирлерини алдап, ялан ишетмейлер, аксине, эр кес эйилик, мерхаметлик япмагъа ашыкъа. Эяллыкъ, темизлик, паклик аман козге чарпа. Эр кес динге сарылгъан. Эзан седасы эшитильгенинен эр кес ишини ташлап джамиге намаз къыламагъа кете.

Тюшонджелерге далдым. Эгер бизлер де озъ макъсадларымызга иришмек ичюн курашимизде динге бойле сарылгъан алда бирлешип арекет этмесек, юкюдан уянып джамилеримизни толдурмасакъ, шимдики аджыныкълы алымыз тюзеледжекке бенъземей. Бири-биримизге чешит лафлар айтып гонъюллеримизни къырмакъ дегиль де, эйи сёзлернен ве элимизден кельсе, амелий ярдымнен гонъюль алмакъ керекмиз.

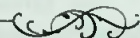
Баба-деделеримиз, эялят-эдждатларымыз ойле япкъанлар да, не ичюн бизлер бу анъанелеримизни унуттыкъ? Кыадимде къартларымыз айларнен девелерде, джаяв ёл юрип аджиликке барып кельгенлер. Аллагъа шукюр, шимдики заманда ёл мушкюлликлери баягъы снгил-

лештти. Бизлер Мединеден акышам устю учакъкъа отурып шу геджеси Акъмесджитте къондыкъ. Шуны да айрыджа къайда этмек истер эдим ки, тек ёл къолайлашты. Аджилик ибадетлерининъ эписи Мухаммед алейхисселям заманларында насыл япылган олса шимди де тыпкъы бойле.

Къальбинде мусульманлыкъ иманы олган эр бир юрташымызгъа да аджиликке барып кельмеге Алла къысмет этсин. Къыйметли эждатларымызнынъ азиз рухлары эпимизге ярдымджы олсун!

2000 с. майыс 6

КЪАЛАЙ БААРИ

Къалай баарин... Азбирларда кириз, алма, армут, бадси, эрик, шефтали тереклери беяз, гульгюли шербендилер япынынъ буюк-буюк демецлер киби козьлерни къамайшыралар, кенди тарафларына давет эткен киби келе...

Бойле чечекли азбарлардан биринде, Ветеринарный сокъагынынъ 60-нджы эвинде Ислям агъа Абибулла огълу ве онынъ омюр аркъадашы Шефикъа аптенен корюшип субетлешир экеним, ашагыдакилерни къалемге алдым: Ислям агъа 70 яшыны кечкен. Кой дин джемиетининъ фааллеринден бири. Ички районындаки Шейхманакъ коюнде догъган. Докъуз яшында оксюз къала. Сонъра аптесининъ къолунда тербислене. Бешходжа кой мектебини битиргенинен дженк башлана. Колхозда чалышмагъа тутуна. Ат-араба айдай, сабаннен ер сюре. «Сабан артындан юргенде пек чокъ шифалы отлар ашай эдик», деп хатырлай Ислям агъа. Текесакъал, джелкек, татран, акъ памукъ, къувурдакъ, портланчыкъ ашагъанлар. Ер сюргенде мондалакъ (ер фындыгы) коп чыкъта экен. Онынъ чечеклери къызылтым олатургъан. Булардан да гъайры, ер алма мейвасы олып, онынъ къабугъыны артап ашагъанлар. Лезети ешилъ туруптан текаран татлыджа келе экен. Чокъ языкълар олсун ки, бүгүнкү несиъ бойле шифалы осюмликлерни танымай, таптап кече.

О вакытларда койлерде Хыдырлез байрамлары пек шень кечкен. Бүтюн кой эалиси, бала-чагъа чельде кениш бир ерге топлангъанлар. Эр кес озю пиширген ягълы къалакъай ве башкъа емеклерни бир буюк софрагъа къойгъан. Къарт-яш берабер ашап ичкен, шеньленген. Къартлар дуалар окъугъан, къызларнен яшлар чынълашкъанлар, балалар исе бир чокъ оюнларгъа берильгенлер. Хыдырлезде къартлар ашыкътынъ боюны къуманнен ольчегенлер. Эгер ашыкъ къуман боюна етсе, демек берекет онъ оладжакъ, дегенлер. Шимде де Къалайда Хыдырлез байрамлары шу анъанелер боюнджа кечириле. Кеченде стадионда отькерильген Хыдырлез байрамы койдеки чалгъы такъымлары иштирагинде пек шень-шерамет кечти.

Дженктен сонъ, соргюнлик йыларында Ислам агъа 40 йыл демир-джилик япа, курюк чеке, къолундан токъмакъ, чёкюч тюшмей.

— Шимди коюмиз — Шейхманагъымыз ёкъ, — дей Ислам агъа коюс кечирип, — бизни сюргюн эткен сонъ коюмизни де сюрип ташлагъанлар. Не мезарлыкъ, не джами къалгъан...

Кой олгъан ер къамыш оськен батакълыкъкъа чевирильген.

Субетимизни эзан сеси больди. Экинди намазындан сонъ джами ве медресени зиярет эттик. Оларнынъ экиси де бир азбарда ерлешкен. Тюркиели дин къардашларымызнынъ ярдымларынен ачылгъан бу мукъаддес ерлерден къалайыларнынъ аякълары узюльмей. Медресе мудири Иззет эфенди Къаракъураннен корюштик. 1997—1998 окъув йылында биринджи кере 22 талебе окъуп чыкъкъан. Шимде исе 54 сохта ислямнынъ темель бильгилерини огрене. Бу ерде илим алмагъа бутюн шараит мевджут. Ятакъханелер, ашханелер чалыша. Кырым мусульманларынынъ муфтиси аджи Нури эфенди бу медресени де озъ незаретине алгъан. Зекий, имтианлардан яхшы кечкен талебелер Тюркие университетлерининъ иляхийет факультетлерине ёлланаджакълар. Сохталарнен олып кечкен корюшювимизде оларны ана тилимизни, дин ве иманымыз эсасларыны огренмеге меракълары кучлю экенине шаат олдыкъ.

Медресенинъ экинджи окъув бинасы да къурулып битирильмек арфесинде. Бу ерде Руслан Аблаев ёлбашчылыкъ япкъан къуруджылар бригадасы бутюн меаретлерини ишке къойып чалыша. Агъа-къардаш Сулейман ве Дилявер Асановлар, Исмет Абкелямов, Рустем Аблаев

киби бетонджы, дюльгер, сылавджылар юректен чабышалар. Джами имамы Асан агъа Абдулькерим огълу кой джемаатынынъ сонъки йыларда динге баягъы сарыла башлагъаныны мемнюнликнен айтып кечти. Джума кунълери чокъ балалар намазгъа келелер. Рамазан айында къадын-къызлар да джамиге теравих намазы къылмагъа кельгенлер. Лякин койде яшагъан семетдешлеримизнинъ сайысына бакъаджакъ олсакъ, джамиге къатнагъанларнынъ сайысы даа естерлик дегиль.

Къуванчлы ери шунда ки, къасабада Къуран окъумагъа огренген къызлар да баягъы барлар. Олардан бири Эмине Юсуф къызы ал-азырда энди озю яш къызчыкъларны окъута. Бири-бирине шегирт, бири-бирине устаз деп шуны айтсалар керек.

Къалайнынъ энъ ихтияр акъсакълаларындан бири Шемшеддин агъа къокъулы къаве ичер экен, лаф сырасы, джемаатымыз миллий мектеп ичюн девамлы вакъыт курешти, деп ташлады.

Мында кельмемизнинъ эсас себеби, Джанкойде екаяне олгъан, шу мектепнинъ оджалары ве талебелеринен корюшмек олгъаны ичюн анда бармагъа ашыкътым. Мектеп азбарына киргенимде тенсэффюс маали экен. Балалар зий-чув чапкъалап ойнайлар, ана тилимизде селям берелер. Ичериге киргенимнен «Урьметли талебелер ве оджалар! Мектебимизде тек ана тилимизде лаф этемиз», деген язылар козюме илишти.

Мектеп мудир Нариман Решитовнен онынъ иш одасына кирдик. Субетимиз миллий мектепнинъ ачылувы тарихындан башланды. Биринджи кере 1988 сенеси къасабадаки рус мектебинде факультатив группа ачылды. Кет-кете талаплар эсасында ана тили ве эдебияты дерслери фен оларакъ окъутылмагъа башлады. 1990 сенесине келип, 2 миллий сыныф ачылды. Йыл-йылдан сыныфлар артып барды ве 1994 сенеси 200-ден зияде талебемиз миллий сыныфларда окъуды. Оджаларымыз джемаат арасында миллий мектеп ачмактынъ эмиети акъкъында чокътан-чокъ анълатув ишлери алып бардылар. Кой шурасындан мектеп къуруджылыгъы ичюн ер айырып бермекни талап эттилер. Шура реберлери башта ер ёкъ, деп джевап бердилер. Куреш девам этти. Джемаат керп чекильмеди. Район реберлеринден бош тургъан бинаны миллий мектеп ичюн бермекни талап эттилер. Реберлер кене разы олмадылар. Нияет, Майск кой шурасы 1995 сенеси

мектеп ичюн учь гектар ер айырмагъа кыарар чыктырды. Джумхуриет миллетлер ара ишлери комитетининъ УКСы айыргъан парагъа онынъ тек темели кыоюлды.

1996-1997 окъув йылында сыныфларнынъ сайысы он дёртке етти. Аякин, оларнынъ алтысыны бала сайысы аз, пара етишмей деген мана-чыкъларнен кыанаттылар. Сыныфларынынъ ичюн пара тапын келинъиз, дедилер. Кене кыасаба джемааты аяккъа турды. Район мемурие-ти бинасы огюнде «Кыырымтатар мектеплери тикленсин!», «Кыырым татар тили девлет тили олсун!» киби шиарларны котерин, ягъмурда бир кыач кунъ пикетте турдылар. Кыатты талаплардан сонъ, кыанатыл-гъан миллий сыныфларны гъайрыдан ачмагъа меджбур олдылар.

1996 сенеси «Россия» колхозынынъ идареси бош тургъан балалар багъчасы бинасыны кыырымтатар миллий мектеби ичюн бермек месе-лесини музакере эте. Башта идаре бинаны пек чокъ акъчагъа сатмагъа кыарар бере. Сонъра исе, джемаат ходжалыгъыннынъ умумий топлашу-вы оны кимсеге сатмамакъ акъкында кыарар чыкъара. Не япмалы? Кой фааллери кене арекетке тюшелер. Район мемуриетине ве башкъа юкъары тешкиятларгъа мураджаат этелер. Мусбет нетидже олмай. Кене оджалар койдешлернен акъыл танышып бинаны басып алмагъа меджбур олалар. Пек чокъ адам бина этрафында тура, 25-30 адам исе ичине кирип, меселе аль олунгъандже андан чыкъмай. Азбарда 500-ден зияде адам иштирагинеи митинг отъкериле. Ниает, август 20-де бина-ны бермеге меджбур олалар. 1997 сенеси Кыалай миллий мектебинде бир дане рале биле олмагъан аада дерс башланыла. Аджеле тарзда мек-теп инвентарлары тапыштырылды. Миллий мектепнинъ ачылувында шу мектеп мудири Нариман Решитов, кыасаба меджлисининъ реиси Амет Баиров, ана-балалардан Рефат Умеров, Айдер Абдувелиев, Аби-булла Бужуров, Осман агъа Усеинов, иш адамы Ленур Арипов, эким Ульвие Макъсудова, тюркиели Иззет оджа киби фааллер мунасин ис-селерини кыоштылар. «Маарифчи», «Эвляда», «Кыырымтатар тешеббю-си» киби джемаат тешкиятлары да эллеринден кельген ярдымларны аджымадылар ве але даа кыолатулаар.

Шимде мектепте 400-ден зияде талебе озь ана тилинде талим ала. Бутюн тербиевий джерьянлар: линейкалар, урф-адетлеримизнен багълы тедбирлер, байрамлар ана тилимизде кечириле. Кеченлерде языджы, шиарлеримизден Шакир Селим, Аблязиз Велиев, Урие

Эдмова, Билял Мамбет талебе ве оджаларнен корюштилер. Бу тед-бирлер «Маарифчи»нинъ аталыкъ ярдымы программасы эсасында откериляди. Мектепте бутюн дерслер кабинет системасы эсасында алынып барыла. Компьютер, чебер къоллар, музыка тегереклери де чалыша. «Истикъаль ёлуна!» мектеп газетасыны телебелернинъ оз-лери басып чыкъарып, даркъаталар. Онынъ муаррири Лейля Аблями-това. Радиоузелден тек къырымтатарджа эшиттирювлер бериле. Муар-рири 9-нджы сыныф талеси Ремзи Умеров. Газетада талеселернинъ оз-лери язган макъале ве шиирлер басыла. Оджалардан Эсфуре Азизова, Селиме Умерова, Алисе Исмаилова, Алие Аблаевалар алий малюматлы муаллимелердир. Бу мектепте де оджалар чокъ айлардан берли айлыкъ алмайлар. Лякин, чалышалар. Миллетимизнинъ келе-джеги отърунда бутюн мешакъатларны енъип келеяткъан оджалары-мызга эр не къадар эвалла айтсакъ аздыр. Олар тек оз-лери яшагъан къасабалар дегиль, къомшу койлерде де ана тилимиз ве миллий мек-тепнинъ эмиети акъкъында эали арасында анълатув ишлерини алып баралар. Нетиджеде Барын (Стальное) коюнде де миллий сыныфлар ачылды. Ана тили ве эдебият оджаларынынъ усул бирлешмеси, Акъмес-джит оджалар бильгисини мукеммелештирюв институты усуджы-ларынынъ иштирагинен ана тилини окъутув боюндажа курс мешгъу-лиелери де шу мектепте олып кече.

— Кимер инсанлар бир шейлер беклеп отуралар, — дей Нариман Решитов, — Ватан кюреши кете. Бизге бир кимсе мектеплер ве балалар багъчасыны «манъыз» деп бермез. Токътамадан аркет этмек керекмиз. Ярынки кунюмиз бугунге багълы. Козюмизни ачмасакъ, динимизни, тилимизни тиклемесек, алымыз даа мушкюль ола билир...

Къалай миллий мектебинде алынып барылаяткъан бойле хайырлы, нумюневий ишлернен танышыр экеним: «Машалла, къалайлылар!» — дедим эеджанланып. Чюнки, олар джемаат бирлик олса, кюрешни ярым ёлда токътатмайып, макъсаткъа еткендже девам эттирсе, чокъ меселелер чезиледжегини амельде исбат этелер.

Эр бир район, къасаба, койде, сметдешлеримиз топлу яшагъан ер-лерде бойле миллий мектеплер ачмакъ мумкюн дегильми? Мулкюн! Я не беклеймиз? Пек чокъ ана-бабалар миллий мектепнинъ асыл мане-тине етмейлер. Я биз Къырымга не ичюн кельдик? — деген суальни

кендилерине бермейлер. Балаларымыз кырымтатарджа октусалар, сонъу не оладжакъ, деп нафиле хавфсырайлар. Дигер тиллерни эр даим огренмек мумкюн. Чюнки, олар чокълукънынъ тили, девлет тилидир. Я бизим тилимиз гъайып олса, сонъ миллет тарзында озюмиз де гъайып оладжагъымызны анъламакъ агъыр дегиль.

Юртумызда кене бааръ анълери!.. Къалай баари озыгон ве дюльбер. Бу гузелликлерге сукъланып бакъар экеним, ислерим бааръ ирмакълары киби джошты, къальбимде бааръ кунешидай нурлы тюшюнджелер пейда олдылар. Къаалылеримизде де умуотлер баари чечекленсин! Машалла, къалайлылар!

1999 с. июнь 5

Шерьян Али Сырдарыя виляе-
тиндеки «Гулистон» газетасында
месуль кятип вазифесинде чалыш-
къан вакъытта. Гулистан шеэри,
майыс 1965 с.

Эшреф агъа шегиртлеринден бири яш шаир
Шерьян Алинен (солдан биринджи) ве огълау
Вильданнен.

Шерьян Али белли кырымтатар халкъ йырджысы
Рустем Меметовнен. *Акѳмесджит*, 2009 с.

Шерьян Али Бакуда, 01.11.2009 с.

Дюньяджа белли шаир, алим, джемаат эрбабы
Олжас Сулейменовнен. Киев, 2009 с.

Шерьян Али тюркченинъ ууслуларарасы ширирет
шолени данмий эйетининъ башы Мехмет Догъаннен
Шейтлер хиябанында. Баку, 01.11.2009 с.

Түркий халкълар кърултайынынъ Тиль ве меде-
ниет комиссиясы топлашувында. Солдан: Шерьян Али,
Джынгъыз Къыргъыз (Түркие), Аббас Абдулла
(Азербайджан). Баку, 18.11.2007 с.

Бекир Чобан-заде адына мукяфатынынъ такъдими
мерасиминде.

Къырым муэндислик педагогика унниверситетининъ
ректоры, профессор Февзи Якубов ве Шерьян Али.
Къарасуубазар, 27.05.2008 с.

Солдан: шаирлер Алтынбек Исмаилов (Къыргызыстан) ве Шерьян Али (Къырым). Гебзе шесэри Тюркие, 24.08.2007 с.

Украина языджылары миллий бирлиги бинасында Шерьян Алининъ иджадий акъшамындан сонъ. Сагъдан: украин шаири ве терджиман Минкола Мирошниченко, Шерьян Али ве тюркшынас алим Фархад Тураналы. Киев, 01.12.2008 с.

Шерьян Али омюр аркъадашы
Замира Ибадулла кызынен.
Кезлев, 1981 с.

Т.Г. Шевченко музейинде. Киев,
12.06.2001 с.

Шерьян Алиинь торуны
Фатиме. 2004 с.

Истанбул боғазында. Артта кыз
кулеси. 25.08.2007 с.

Гебзе беледнеси (Тюркие) 9-ынджы халкыара
шиир поленинде иштирак эткен шаирлерден саягдан:
Алтынбек Исмаилов (Кыргызыстан), Селим
Бабаулла оғлау (Азербайджан), Шерьян Али (Кырым),
Сабри Алагоз (Булгъаристан), Бахасттин Кыракоч
(Тюркие), Шемсеттин Козеджи (Иракъ). 24.08.2007 с.

Солдан: Шерьян Али, Сейран
Сулейман ве Аблязиз Велиев.
Акълесджит, 2010 с.

Языджы ве алим Айдын Шемьи-
заде ве Шерьян Али Эшреф
Шемьи-заде адына багъчада.
Кезле, майыс 2011 с.

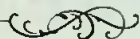

Белли украин шаири Микола Мирощниченконынъ
хатырасына багъышлангъан акъшамда. Киев, 2010 с.

ТИЛЬ, ЭДЕБИЯТ ВЕ
МАНЕВИЕТИМИЗ
АКЪКЪЫНДА
ТЮШЮНДЖЕЛЕР

ОН АСЫРЛЫКЪ ТИРИ ШААТ

*Махмуд Къадирий доғғанынынъ 1000 йыллығы
мунасебетинен*

«Диван-у лугъат-ит тюрк» китабыны окъуркен

Бир шейге эминим ки, не къадар юксекликке котерильмеге истесенъ, о къадар теренликке далмакъ ве оны менимсемек керексинъ. Бинанынъ темели къавий олмаса, сарсынтыларға даянмаз, чокъкъа бармай, виран олур. Тилимизнинъ тарихы акъкъында ойға далар экеним, эки асырдан зияде вакъыттан берли баскъы астында къалып, оны ғайып этмек ичюн япылып келинмекте олған бүтюн зулумлардан къуртулып, бугуньгедеже яшағанына айретленем, эм ғурурланам. Демек, тамырларымыз терен, темелимиз къавий!.

Озьара субетлерде базы бир достларымыз тап о къадар теренге далмаға керекми, деген итиразлар да бильдирелер. Эбет, керек деймиз оларға. Буюк озьбек языджысы Абдулла Къадирий айткъаны киби, «Мазийге къайтыш иш корьмек хайырлыдыр». Тилимиз, эдебиятымызнынъ тарихы халкъымыз ве миллетимизнинъ пейда олувы эм де шекилленюв тарихынен узвий бағлы олғаны шубесиздир. Орхон-Енисей таш язылары бүтюн тюркий алам халкъларынынъ тарихларына даир олғаны белли.

Бизим халкъымыз да къоджаман тюркий терекнинъ бир пытагъы олгъаны ичюн, бойле къадимий менбаларгъа таянмалымыз, даа эски темеллеримизни араштырып тапып огренмелимиз.

Шукюр, Юдже Аллагъа, бу саада бир чокъ ишлер япылмагъа башлангъаны къырыкъ гонъюмизге тесели бере.

Пек узакълардан келеяткъан, бугунъ гъает ёргъунлашкъан джандан азииз ана тилимиз акъкъында къыйметли менбалардан бири, бундан аман-аман он асыр эвель тертип этильген (иджрий 469, милядий 1071—1072 сс.) «Диван-у лугъат-ит тюрк» китабыдыр. Онынъ муэлифи Махмуд Къашгъарий догъгъанына 1000 йыл толувы мунасебетинен бу йыл тюркий дюньяда Махмуд Къашгъарий йылы деп илан этильди. Онынъ учъ джылттан ибарет олгъан бу надир китабыны бутюн тюркий халкъларнынъ къамусы (энциклопедиясы) демеге мумкюн. Муэлиф эсерини арап тилинде язгъан эди.

Озь деврининъ улу тильшынасы Махмуд Къашгъарийнинъ бу китабынен озьбек алыми С.М. Муталибовнынъ озьбек тилине кечкен асырнынъ 60-нджы йылларында япкъан терджимеси вастасынен таныштым.

Бу эльязма 1914 сенеси Тюркиенинъ Диярбакър шеэринде Али Эмири эфенди тарафындан тапыла ве бу бутюн тюркий аламде буюк бир вакъиа ола. Дюньяда еяне олгъан шу метин шимди Истанбулда миллет китапханесинде сакълана. Оны кятин Мухаммед банни Абубакир Дамашкъий Махмуд Къашгъарий кенди къолунен язгъан эльязмасындан кочюрченини язып къалдыра.

Китапта Румдан Чингедже, яни Къара денъиз бойларындан Орта Асия, Къытайгъа баргъанджа олгъан буюк бир мейданда яшагъан тюркий халкъларнынъ сёзлери джемлени, оларнынъ фаркъаары, бенъзер тарафлары, сёз ясалув тертиби, исимлер, филлер, телляффуз ве дигер чокъ саллары акъкъында фикирлер бильдириле. Махмуд Къашгъарий бу улькелерни озю кезип чыктып халкъларнынъ джанлы сёйлешюв тилиндеки келямларны топлай. «Бу ишлерни мен тиль бильметеним ичюн дегиль, бельки бу тиллердеки эр тюрлю фаркъаарны билип алмакъ ичюн яштым», — деп яза о.

Къыпчакълар, огъузлар...

Эсерде тюрклернинъ йигирми къабиле олгъаны къайд этиле. Румгъа якъын биринджи къабиле беченег (печенег), сонъ къыпчакъ, огъуз, йамакъ, башкъырт, басмил, деп ве иляхре къабилелерни сайып кече, оларнынъ тургъан ерлерини бир даире шеклинде косътере. Къабилелер исе чокътан-чокъ урувлардан ибарет олгъаныны яза. Меселя, огъуз къабилесине айрыджа токъталып, онынъ 22 урувы акъкъында малюмат бере. Озь земанесининъ улу тильшынасы бу эсерни алачакъюнъюликнен лутъат, деп адландыргъан. Лякин бу эсер о девирде яшагъан бир чокъ тюркий халкъларнынъ тарихы, тиль грамматикасы, эдебий эсерлеринден нумюнелернен де окъуйыджаларны таныш эте. О, китабыны аталар сёзлери, йырлардан ве несир эсерлерден парчаларнен яраштыргъан. Махмуд Къашгъарий бу тедекъикъатында «огъузлар ве огъузларнынъ бирадери олгъан къыпчакълар» деп тариф эте, бу эки къабиле хусусында тафсилатлыджа фикир юрсете.

Бизим халкъымыз, эсасен, мына шу къыпчакъ ве огъуз къабилелеринден келип чыкъкъаныны козь огъуне алсакъ, бизим ичюн бу китапнынъ эмиети къат-къат арта. Табиий ки, тилимиз де шу бирадерлернинъ диалектлери эсасында шекиллентенини бу лутъат ачыкъ-айдын исбат эте. Яни эдждатларымыз къыпчакъ ве огъузлар олгъанына шаатлыкъ бере. Онынъ ичюн де китапта къайд олунгъан шу къабилелерге аит сёзлер дикъкъатымызны айрыджа чекти.

Махмуд Къашгъарий ишбу лутъатта сёзлернинъ келип чыкъувына, теляффюзына, сёз ясагъан ялгъамаларгъа зияде эмиет бергени корюнип тура. Бу эки къабиле лехджелерине аит мисаль оларакъ косътерильген сёзлернинъ лек чокъу бизим шимдики тилимизде къулланылгъан сёзлернен айныдыр. Атта шивелеримиздеки сёзлер биле расткелелер. Меселя, *анда?* (не ерде?) сёзю бар. Бойле сёзлерни сыра-сыра тизмнге мумкюн: *аран, эрин, орьме, арыкъ, къора, къанат, сыгъыр, къатыр* ве иляхре. Муэллиф *къулач* сёзюнинъ *къол* ве *ач* сёзлеринден келип чыкъкъаныны айтып кече. Я да *сексен* сёзю *секиз* ве *он* сёзлерининъ бирлешювинден пейда олгъаныны беян эте. *Пучукъ* сёзю *ярым* деген мананы бильдирип, бизим тилимизде «и» «б»ге айлангъаны алда *бучукъ* шеклинде къулланыла. Я да *ачин* сёзю бинъ йыл эвелькиси

киби ишлетиле. Батыр йигитлерге де лачин денильген. *Текне, кѣафтан, кѣузгѣун, кирпи* киби сѣзлер де айны. О вакъытта шойле аталар сѣзю кѣулланылгъан экен: «Кѣаргъа кѣартыны ким билир, киши аласын ким тапар».

«Ач не емез, токъ не демез»

Лугъатта сѣзлернинъ келип чыкѣувына даир пек меракълы малюматларгъа расткелине. «*Самаркѣандны* буюклиги ичюн *селиз кенд — селиз шеэр* дейлер. Оны фарсийлер *Самаркѣанд* тарзында кѣулланылар» деп яза М. Кѣашгъарий. Бундан бинъ йыл эвель эскирген деп кѣайд олунгъан сѣзлер бизим эдебий тилимиз ве шивелеримизде фаалъ арекетте булуналар. Меселя, *арыкѣ, акѣыр, кѣар, зыкѣы* ве дигерлери.

Музѣлиф мисаль оларакъ язып кѣалдыргъан аталар сѣзлери де эдждатларымызынынъ узакъ кечмиштен бизге кѣалдыргъан насиатлары киби дуола: «Огълум, огют алгъыл, билимсизликини быракъ», «Кимнинъ талкъаны олса, онъа бекмез кѣатар», «Кѣурукъ кѣашыкъ агъызгъа ярамаз, кѣурукъ сѣз кѣулакъкъа якъышмаз», «Ач не емез, токъ не демез» ве дигерлер.

Лугъаттан ер алгъан *кѣушилукъ* (сабанен уйле арасы) сѣзю земаневий озбек тилинде расткельмей. Бизим тилимизде исе чалыша. *Кирпик* сѣзю де бизде айны. Озбек тилинде исе *кипрктир*. Алишер Навоий бу сѣзни биздеки киби яза:

«*Козю кофиргина, ул кирпиги наитаргина*».

Эсерни дикъкъатнен окъугъанда, бир чокъ сѣзлернинъ кѣулланылув даиреси кенишлегенини, я да, аксине, тарлашкъаныны коремиз. Меселя, *сыхташты* сѣзюни М. Кѣашгъарий тек бир *агъланыны* манасында алгъан. Беш асырдан сонъ Алишер Навоий бу сѣзни *адий агъламакѣ* дегиль, *кучълю агълав*, *элемли агълав*, деп анълата. Базы алларда акси ола. Меселя, *саврылмакѣ* сѣзю XI асырда пек чокъ маналарда кѣулланылгъан: *денгиз савурылды* (далгъаланды), *тары савурылды* (темизленди), *козьден яш савурылды* (акъты). Бизим тилимизде XXI асырда шимди бу сѣз *темизлемек* манасында ишлетиле.

«Чал»нынъ 12 манасы

Шуны да къайд этил кечмели ки, тилимиздеки бир чокъ сёзлер он асыр звельки маналарны сакълап къалгъанлары, тилимизнинъ тамыры сагламлыгъы гъает къуванчлыдыр. Лугъаттаки чал сёзюни окъуп, бунъа эмин олдым. Буюк шаиримиз Эшреф Шемби-заденинъ тилимизнинъ зенгинлигини нумайыш эткен «Чал манъа» шиири хатырама тюшти:

«Эгер, — деди бир кунъ кулип, шакъаджы бир чал¹ манъа,
Арзу этсенъ, бойдакълыкъны «Шап!» — деп ерге чалмагъа²,
Бир фидан къыз алып къачып, парасыз той чалмагъа³,
Биринджиде, бильмелисинъ, яр къапысын чалмагъа⁴,
Яр чыкъмаса айдамакълар киби ысылкъ чалмагъа⁵,
Чыкъса къызны тез-тез баба ювасындан чалмагъа⁶,
Чалалмасанъ, бабасына семиз бир къой чалмагъа⁷,
Аштан сонъ да джезвенте пек кескин къаве чалмагъа⁸,
Баба кене сомурданса, ишке аякъ чалмагъа⁹,
Душманынъ да, севинчинден, аркъанъдан ох чалмагъа¹⁰,
Ал башынъны кет, лячаре, чёльге пичен чалмагъа¹¹,
Эгер бильсенъ, кеманеми, боразанмы чалмагъа¹².
Кель къардашым, яныгъынъдан, бир авачыкъ чал манъа!

Агъымдаки сене догъгъанына 100 йыл толувы къайд олунаджакъ устаз шаиримиз Эшреф Шемби-заде, бакъынъыз, тилимизнинъ байлыгъы ве нефислигинден насыл гузель файдалана, окъуйыджыны айретте къалдыра!..

¹ чал — къарт адам

² ерге чалмакъ — ерге алып урмакъ

³ той чалмакъ — той япмакъ

⁴ къапы чалмакъ — къапы къакъмакъ

⁵ ысылкъ чалмакъ — сызгырмакъ

⁶ чалмакъ — хырсызламакъ, алып къачмакъ

⁷ къой чалмакъ — къой соймакъ

⁸ къаве чалмакъ — джезведеки къайнакъ сувгъа къаве къоймакъ

⁹ аякъ чалмакъ — ишке маний олмакъ

¹⁰ ох чалмакъ — бирисининъ яныгъына севинмек

¹¹ пичен чалмакъ — чалгъыпен пичен ормакъ

¹² чалмакъ — бир де-бир музыка аleti чалмакъ

Бу бинъ йыл эвель мевджут олгъан сёз джеvhерлеримизни сыра-лагъан эмиети сынъырсыз китап — «Диван-у лугъат-ит тюрк» акъкъында сёз ачмакътан макъсадым, оны тафсиятлы таалиь этмек, акъылы огретмек дегиль де, дигер тюркий халкълар арасында бизим де нек буюк тиль байлыгъымыз олгъанына юртдашларымызнынъ дикъкъатаны чекмектир. Инанамыз ки, бу надир эсернен багълы тилимиз акъкъында бир чокъ ильмий ишлер, тедкъикъатлар янылыр, иншалла. Вакъты келир, ич шубесиз, бу китап бизим ана тилимизге де терджиме этилир.

Махмуд Къашгъарий китабынынъ сонъунда: «Энди китап узакъ заманларгъа къадар кениш даркъалсын, эбедий ядикярлыкъ олып къалсын», деп арзу-ниет эткен эди. Улу инсаннынъ эйи ниети амельге ашты. Бу китап 1000 йылдан берли яшай, чалыша. Эйиликке, тюркий халкъларнынъ бирлик, бераберлигине, эбедийликке хызмет эте. «Диван-у лугъат-ит тюрк» бизим де китабымыз. Тилимиз, медениетимизнинъ тозланмагъан айдын кузупоси. Бу эсер Къырымнынъ асыл тамыр халкъы биз олгъанымызны косътерип тургъан даа бир тири шааттыр!

Къадим-къадимден бизге етип кельген, эждатларымызнынъ эманети. Джандан азиз ана тилимизни айбетлеп, онъа сарымалымыз.

Тувгъан тилимиз — энъ къудретли силамыз, козь нурымыз, къалып гурурымыз!

Ана тилимизни козь бебегимиз киби къорчалап, келеджек неслелеримизге еткизип бермек мукъаддес боюн-боражумыздыр.

2008 с. февраль 16

ТЕРЕНЛИКТЕН ЮКСЕКЛИККЕ

Олжас Сулейменовнен бир корюшюв мунасебети иле

Бу йыл апрель айынынъ ильки куньлеринден биринде белли тюркшынас алим, «Киев-Могилян Миллий академиясы» оджасы Фархад Туранлы манъя телефон ачып Киевде дюньяджа белли шаир, языджи-эдебиятшынас, тюркшынас, джемаат эрбабы Олжас Сулейменовнен корюшюв оладжагыны айтып, мени де бу мерасимге давет этти. Бу корюшювге себеп онынъ украин тилине чевирилип якъында неширден чыккъан «Тарихтан эвельки тюрклер» китабынынъ такъдими экен. Китапны Тарас Шевченко адына девлет мукафатынынъ лауреаты, шаир Игорь Рымарук ве Лариса Андриевская терджиме эткенлер.

Эвеля шуны айтып кечмек керегим ки, Олжасны биз ХХ асырынъ 60-нджы йылларындан башлап къзахистанлы мешур шаир сыфатында биле ве шиирлерини сабырсызлыкънен беклей, гъает меракънен окъуй эдик. Олар эр тарафтан озыгон олып, миллий рухнен ашлангъан джесаретли сатырлар эди. Онынъ шиирлери мевзу джеэтинден азырджеван, бедий нефис ве тесирчен эдилер. Онынъ ичюн де шаирнинъ эсерлери Шуралар девринде биле бир чокъ тыш мемлекетлерге де яйылгъан эди. Хусусан, эдипнинъ «Аз и Я» китабы мунакъаша ве тартышмаларгъа себеп олып муэлифке де адден зияде тазыйыкълар япылгъан эди. Бунъя бакъмадан, окъуйыджылар ясакъ этильген бу китапны насыл олса да гизли тарзда биле тапып окъумагъа арекет эте эдилер. Шукюрлер олсун, Олжас бу баскыларны да мердчесине енъип чыккъы. Тюркий халкъларнынъ пек къадимий халкъ экенини аламге нумайыш этип, къомшу славян халкъларнынъ тиллерине кирген тюркий сёзлерни сырасынен ачыкъламагъа ириншти.

Улу шаир Абдурахман Джами «Дюнъяда эр шей гъайыи оладжакъ ве тек сѣз къаладжакъ» деп язгъан эди. Олжас Сулейменов да украин тилинде нешир этильген «Тарихтан эвельки тюрклер» китабына язгъан кириш сѣзюнде «Сѣз — объектив хабераджидир» деп къыймет кесе. Киев Русиесинде чокъ вакъыткъа къадар къыпчаць-огуз тили де укюм сюрсенини айтып кече. Эки тиллилик девринде славян тиллерине кирген тюркий сѣзлерни тентештирип, тедекъикъ этип муимден-муим ильмий хулясалар чыкъара, бу саада буюк тюркшынас, айны вакъытта буюк тильшынас да олгъаныны косътере.

Китап такъдими мерасиминде чокътан-чокъ языджы, шаирлер, тюркшынас алимлер, бир сыра мемлекетлернинъ эльчилери, джемаатчылыкъ векиллери иштирак эттилер. Тедебирни Фархад Туранлы кириш сѣзюнен ачты ве алып барды. Сѣзге чыкъкъан Къзахистан Джумхуриетининъ Украинадаки эльчиси Амангельди Джумабаев Олжас Сулейменовнынъ шаир, алим, джемаат эрбабы сыфатындаки гуръдели фаалиетинен таныш этерек, кечкен сене онынъ «Язы тили» китабы украин тилине терджиме этилип нешир олунгъаныны, келеджек сене исе мешур «Аз и Я» китабы да украин тилинде басыладжакъыны хабар этти. Буюк шаир ве тюркшынас алимнинъ джемаат эрбабы тарзында да бутюн инсаниетнинъ такъдирини тюшюнип 1989 сенеси о «Невада-Семипалатинск» арекетининъ тешевбюсчиси олгъаныны хатырлатты. Бу арекет нетиджесинде Къзахистаннынъ Семипалатинск дживарындаки ве дигер мемлекетлернинъ бир сыра ерлеринде атом сияяларыны сынап полигонларыны къынаттырмагъа муваффаць олунды. Бу исе шаир тек язгъан сѣзлеринен, ильмий ишлеринен дегиль де, амелий арекетлеринен де дюнъяда тынчылыкъны сакълап ишине буюк иссе къошкъаныны айтып кечти. Олжас шимди Парижде, ЮНЕСКОда Къзахистаннынъ векили олып фааль хызметте булуна.

Сѣзге чыкъкъан Украина языджылары Миллий бирлигининъ реиси Владимир Яворивский, шаирнинъ достлары — белли украин шаирлери Иван Драч, Дмитро Павличко, тюркшынас алимлер Григорий Холимоненко, Вячеслав Брюховецкий, Владимир Резаненко, ишбу сатыраарнынъ муэллифи ве дигерлер буюк къзах шаири, дюнъянынъ чокъ мемлекетлерининъ мукафатаарынен такъдирленген, шу

ажумледен, Украинанын да «Князь Ярослав Мудрый» орденинен мукафатланган Олжас Сулейменовнын эдебиат майданында, тюркий дуньянын кьадимий медениетини алемге таныштырув саасында буюктен-буюк эмиети олган семерели чалышмалары, халклар арасындаки медений алякбаларны пекитюв саасындаки хызметлери акъкында эйи фикирлер айтып кечтилер. Эеджанлы сёзлер эр кеснинин юреклерини джоштурды.

— Земин инсанга теменна эт! — деп котеринки рухта оз чыккышыны екюледи Иван Драч.

Такдим мерасиминде мен де оз чыккышымда Олжас Сулейменовнын тюркий алемде пек буюк яратыджылык эмегинен меншур олганыны, озюне хас эсерлеринен маневьетни Алатав юксеклигине ве демек мумкюн ки, ондан да юксеклерге котергенини айрыджа кьайд этерек, кырымтатар халкы да шу кьоджаман тюркий терекнин бир пытагы экенини, онын зенгин тили ве медениети мевджут олганыны айтып кечтим, языджы ве шаирлеримиз, зиялыларымыз адындан селям сёйледим. Онга янгы иджадий еншилер тилеи озюмнин пирилер китабымны эдие эттим.

— Украина, — деп сёз башлады Олжас Сулейменов, — буюк, эскирмейджек китаптыр. Оны саифелеген сайын, багърында кезгенин сайын мерагын артта.

Иджаткяр бундан баягы эвель Украинада булунган вакътында алган теэссуратларыны хатырлап кечти. Эдебиат терен тамырларымызны хатырлатмасы лязим олганыны, тамырсыз терек — кьупкьуру дирек экенини сёйлеп козьге корюнмеген тамырларымызны араштырып булмагъа ве оларнын кьадрине етмеге огренмек лязимлигини анълатты.

Улу инсаннын бу надир сёзлерини динълер экеним, текрар ве текрар беян этип кельмекте олган фикрим, яни юксекликке котерильмек ичюн эвель теренликни менимсемек, кьавий темельге базанаракъ сонъра юксекликни запт этмек мумкюн оладжагына даа бир кере кьаиль олдым.

Олжас Сулейменовнын такдим олунган китабында ве дигер эсерлеринде де башкьа менбаларнен бир сырада тюркий халклар-

нынъ умумий асабалыгъы — «Диван-у лугъат-ит-тюрк» китабы да тильге алына. Улу тильшынас Махмуд Къашгъарий бундан аман-аман 1000 йыл эвель тертип эткен бу джеvhер эсер бизим кырымтатар тилимизнинъ де къадимийлигини эм де зенгинлигини косътерген пек кыйметли менбадыр, бизим халкъымыз азииз Ватанымыз — Кырымда тамыр халкъ олгъанына он асырлыкъ шааттыр. Бу надир китапны бизлер де терен талиль этип темелли огренсек, бизим тилимизнинъ де къадимийлигине ве сёз байлыгъына айретте къалырмаз. Бизим халкъымызнынъ къыпчакъ ве огуз къабилелери темелинде шекилленигенин козь огюнде тутсакъ, китапта ана шу къабилелерге аит сёзлер, халкъ ибарелери ве эдебий парчаларнынъ эсас ерни туткъаны да бизим ана тилимиз та о девирлерде кениш къулланылгъанына делильдир. Меселя, *керпич, балдыз, кәундуз, кәутлугъ, тузлукъ, чакъмакъ, кирпич, кеклик, сыгъырчыкъ, саранлыкъ, чечеклик, армут* ве иляхре сёзлер 1000 йыл алдын насыл къулланылгъан олсалар, бугунъ де тилимизде шай къулланылалар. Дигер тюркий тиллерде бу сёзлер аз-бучукъ дёнъишмелерге огърагъанлар. Меселя, земаневий озъбек тилинде «кирик» сёзю «кирик», я да «кекик» сёзю «каклик» тарзында къулланыла.

Сёзлернинъ теляффюзи, сёз ясагъан ялгъамалар акъкъында да бу китапта тафсилатлы языла. Махмуд Къашгъарийнинъ бу китабыны къадимий тюркий халкълар тиллерининъ къамусы демерге де мумкюн. Чюнки онда тильнинъ фонетика, морфология, лексика ве диалектологиясына аит етерли дереджеде бильгилер мевджут.

Узакъ бир улькеден юртумызгъа келип тилимизнинъ озюне халыгъыны терен огренген, озъ эсеринде онынъ байлыгъы ве гузеллигини толусынен акс эттирип бизге алтындан да зияде кыйметли мирас къалдыргъан улу Махмуд Къашгъарийге теменна этмелимиз. Баба-деделеримизден бизге етип кельген озъ ана тилимизни бийсинмейип хорлагъанлар, озъ тиллерини аякъ астына алып таптап ят тиллерде гудюргегенлер эждатларымызнынъ азииз рухларыны ындажыткъанларыны хаялларынынъ бир четине биле кетирмейлер, гъалиба. Хаста тилимизге шифа бермеге дегиль де, оны тездже солдырмагъа ярдым этелер.

Азиз юрташларым, нени гъайып этеяткъанымызны терендже тюшюнип бакъайыкъ. Инсан олсе тирильмегени киби, олген тиллер де тирильмей. Джандан азиз ана тилимизни олю тиллер мезарына тюшюрмектен Алла къорчаласын.

Сёзлер джанлы тарих экенини Олжас Сулейменов озь эсерлеринде тарифлеп эр кеснинъ дикъкъатыны джелп эте. Буны юректен ис этерек, кечмишимизни темелинден огренип ана тилимизнен гъурурланмалымыз.

Терен тамырларымызга багъланып оларнынъ къурып къалмасына ёл бермейик. Ёнъ буюк байлыгъымыз — догъмуш тилимиз тереги эр даим ешилленип турсын. Эхмаллыкъ этип оны тамырсыз дирекке чевирайик.

Олжас Сулейменовнен корюшювимизден алгъан теэссулатларым эсасында къасевет ве умуятлеримни де беян эттим. Иншалла тилимизни яшатмакъ ичюн дамарында къырымтатар къаны олгъан эр бир юрташымыз аякъкъа къалкъар.

Юдже Алла джумлемизге ярдымджы олсун.

2009 с. апрель 18

ДОСТУМЫЗ МИКОЛА

Федайлик

Бу вакъиа ич акъылымдан чыкъмайып, козюм огюне келе. 2005 сенесининъ кеч кузю эди. Гедженинъ бир маали. Китап окъуп отура эдим. Ельнен ягъгъан ягъмурнынъ сувукъ талчылары пенджерс джалларына урулып, сыджакъ эвде биле беденимни ушоткен киби ола. Шу мааль бирден къапу къакъылды. Аджеле чыкъып, оны ачсам, не корейим, огюмде Микола тура! Устю-баши сылакъ, аякъкъаплары чалурга баткъан, яры геджеде биз яшигъан Темеш коюне келип, зарзорнен эвилимизни тапкъан.

— Беклемеген эдинъизми? — деди о селямлашыркен куломсиреп. Эвге аджеле кирсеттик. Сылакъ урбаларыны чыкъарды.

Ал-эхвал сораштыкъ. Омиор аркъадашым Замира ханым демлеген, бал къоюлган чайны ичеркен, бираз озюне кельген Никола бойле аджеле тешрифининъ себебини анылатты. Олар, белли шаиримиз Юнус Къандымнен берабер, къырымтатар несиринаинъ анталогиясыны азырлай эдилер. Чокъ языкъ ки, Юнус къардашымыз апансыздан аламден козь юмды. Эйи нистнен башланган ишни исе токътатмагъа мумкюн дегиль. Нешрият да беклеп отурмайджакъ. Къырымтатар тилиндеки метинлерни аджеле окъуп, тарирден кечирип оларгъа къайтармакъ лязим... Эбет, вазиятни аныладым ве шу аннинъ озюнде ишке кириштик.

Никола дегенимиз, бу инсан, достум, тек меним дегиль, бутюн иджаткъарларымызнынъ, эдебиятымызнынъ актыкый досту, белли украин шаири, терджиман, эдебиятшынас, чин инсан Никола Мирошниченко.

Бир чокъ чыкъышларында о, Украинада эки тамыр халкъ бар: украинлер ве къырымтатарлар, деп текрарлагъан. Бундан бир муддет эвель Киегде Миколанынъ догъгъанына 60 йыл толувы эм де озю тертип эткен эки джылатлы «Азербайджан шириети анталогиясы»нынъ такъдим мерасимине багъышлап кечирилген эдебий акъшамында иштирак этмеге мангъа да къысмет олды. Миколанынъ украин эдебиятында, хусусан, шириетинде озь ери, озь сеси бар. О, эр даим араштырувлар ёлунда. Янъы образлар, янъы фикирлер ташып, оларны кенди иджадынынъ темель ташына чевире биле. Янъы-янъы ширий шекиллерде иджат этмеге авес. Палиндром (*эки тарафындан окъугъанда да айны мана берген сёзлер* — Ш.А.) эсасында язган шиирлериндеки шекиль джулялары манагъа кедер этмей, аксине, оны даа зияде толдура, шиирлерининъ тазе, озьюн олмасына ярдым эте.

Бу акъта юбилей акъшамында сёзге чыкъкъан украиналы Иван Драч, Азербайджанлы Аббас Абдулла ве дигер танылган къалем саиплери де гъурурланып айтып кечтилер. Шаирнинъ терджиманлыкъ фаалиетине дегерли къыймет кестилер. Миколанынъ озю де тертип эттиги эки джылатлы «Азербайджан шириети анталогиясы» акъкъында сёзлер экен, кендиси терджиме япкъан бир сыра шиирлерни украин тилине насыл чевиргени хусусында теджрибесинен пайлашты.

Миколанынъ шиирлерини къырымтатар тилине терджиме этер

экеним, пек чокъ тазе фикирлерине, озьгонлигине расткельдим. Мына, бир кьач мисаль:

Козьге корюнмез шиирлер
 Язам шимди
 (козьге корюнмез кьафиели,
 эм кьафиелиз)
 дердж эттирем козьге
 корюнмез нешприятларда —
 окъу,
 меним козьге корюнмез
 окъуйыджым!..

* * *

Енгиль-ельпи сатырлар чыпкакъ
 кьалмасын илле.
 Онъа сепинъ сиз кьара топракъ
 ве сачынъ гуллер.

Микола Мирошниченко — эдебиятшынас. Эгер о, бизим бир чокъ кьырымтатар шаирлеримизнинъ шиирлерини украин тилине терджиме этмеген, мерхум шаиримиз Юнус Къандымнен бераберликте кьырымтатар шиириети ве несиринаинъ антологияларыны топлап, нешир эттирмеген олса биле, тек, чокъ асырлы кьырымтатар эдебияты акыкында язгъан терен мундериджели «Такъдирпинъ сёзю ве сёзнинъ такъдири» макъалесинен эдебиятымыз тарихында кьалмагъа лайыктыр.

«Кьырымтатар шиириетининъ секиз асыры» деп экинджи серлева кьоюлгъан бу колемли тедкъикъатны эеджанланмадан окъумакъ мумкюн дегиль. О, халкымызынынъ, онынъ буюк эдебиятынынъ, муэлифлеримизнинъ башына келип-кечкен мисильсиз фаджиаларны юрек агърысынен беян эте.

Эдебиятымызда яратылгъан эйи эсерлер джиан эдебиятынынъ инджилеринден артта кьалмагъаныны кьайд эте: «Затен Джанмухаммеднинъ бу эсери («Тогъайбей» дестаны — Ш.А.) озюнинъ эдебий ве ичтимаий-сиясий эмиети боюндажа «Слово о полку Игореве», бунинъ

киби 3. Бабурнынъ «Бабурнаме», М. Салихнинъ «Шейбанийнаме» эсерлеринен бир сырада тургъаныны эсапкъа аладжакъ олсакъ, дестаннынъ эльязмасынынъ тапылмасы сенсация олды. («Кунештен бир парча — Окрушина сонця» 30 с.).

Муэллиф ишбу тедкъикъатында эсерлеримизнинъ бедний юксек-лигинен бир сырада оларнынъ шеклий тарафтан да озюне хаслыгыны айрыджа къайд этип кече. Меселя, америкалы алим Дик Хиггинс озюнинъ дюньяда визуаль шириетнинъ ипкишафына багъышлагъан араштырмалар китабынынъ къапына ве ичеридеки титул саифесине къырымлы Шаин Герайнынъ гузель бир чечек шеклини анъдыргъан «Циклик гъазели»ни ерлештиргенини яза. Кыскадан айткъанда, Микола озюнинъ бу макъалесини чокъ джефалар корьген эдебия-тымызгъа джаныаджырылыкънен язгъаны, эдебиятымызнынъ тарихы-ны тереиден бильгени корюнип тура. Бу тедкъикъат буюк алим Ага-тангел Крымскийнинъ эдебиятымыз тарихыны догъру акс эттирген темелли тедкъикъатындан сонъ гъает муим ер туткъаны шубесиздир.

Бедний эсерлерни терджиме этиов — нек зарур олгъан алидженап бир иш. Чюнки эр бир миллий эдебиятта шу эдебиятнынъ саиби олгъан халкънынъ, миллетнинъ тышкъы ве ички къыяфети, руху акс олуна. Терджиме вастасынен миллетлер озъара бири-бирини гузель анъламагъа башлайлар, бири-биринен достлукъ алякъалары къавийлеше, бири-бирине урьметлери арта.

Украин ве къырымтатар эдебиятлары арасындаки достане алякъа-ларнынъ озю айры бир мевзу олып, о бир сыра тедкъикъатларгъа лаякъкътыр. XX асырнынъ башларында бу иш бир ёлуна тюшин, кенди семерелерини косътере башлагъан эди. Чокъ языкъ ки, дженк къалабалыкълары, къырымтатар халкънынъ дешетли сюрюнге, ге-ноцидге огъратылгъаны бу ишни девам этмеге ёл бермеди. Тек шу асырнынъ сонъларына келип халкъымыз озюнинъ догъмуш, тари-хий ватаны — Кырымгъа авдет ола башлагъаныдан сонъ, украин ве къырымтатар эдебиятларынынъ къадимий достлугъы кепе де джан-ланды. Эм бу апыаненинъ девамджылары Микола Мирошниченко ве Юнус Къандым олдылар. Миколанынъ эдебиятымызнен достлугъы Юнус Къандымнен шахсий танышувындан башланды, десек янъалыш олмаз. Энъ муими, оларнынъ экиси де бу ишнинъ нек муим олгъаны-

ны аңлап олдылар. Микола Юнуснынъ шиирлерине мефтюн олып, оларны терджиме этмеге киришти ве «Сары ань» адынен китап алында нешир эттирди.

Шу эснада белли кырымтатар шаири Юнус Темиркыянынъ шиирлерини де украин ве кырымтатар тиллеринде «Этнос» нешириятында бастырып чыкьарды. Озь невбетинде Юнус Кындымнынъ тешеббюсинен Тарас Шевченко, Леся Украинка киби улу украин шаирлерининъ эсерлери де кырымтатар тилине чевирилип, эки тильде неширден чыкьарылды. Бу ишлер медений аятымызда кьуванчлы вакъиа олды.

Меаретли терджиман Микола Мирошниченконынъ терджиманлыкъ фаалиети, хусусан, кырымтатар назмиети ве несири эсерлерини украин тилине чевиргени акъкында лаф кетер экен, Юнус Кындымнен берабер иджадий эмекашлыкъы гьает семерели олгъаныны айтмай кечмек олмаз. Чюнки сатыр терджимелерининъ бир чокъуны Юнус Кындым япа эди.

Бу эки кучълю кьалем саибининъ буюктен-буюк хызметлерининъ нетиджеси оларакъ, юкьарыда кьайд этип кечтигимиз «Кунештен бир парча — Окрушина сонця» китабы, яни XIII—XX асырларны озь ичинен алгъан кырымтатар шиириети антологиясы дюнья юзю корьди. Бу китапнынъ эмиети акъкында чешит неширлерде пек чокъ фикирлер бильдирильди.

Кенди эмеклерининъ семересинден рухлангъан Юнус Кындым ве Микола Мирошниченко даа бир буюк ишке кириштилери. Бу кырымтатар несирининъ антологиясы эди. Бир сыра языджы, шаир ве алимлеримизнинъ амелий ярдымларына таянгъан тертип этиджи-лер бу колемли ишнинъ де астындан чыкьмагъа мувафыкъ олдылар.

2005 сенеси Киевдеки кене шу «Этнос» нешириятында антологиянынъ биринджи китабы — «Къарылгъачлар дуасы — Молитва ластивок» басылып чыкьты. Китап «Культегин битикташы»ндан башланып, кечкен асырда яшап, иджат эткен языджымыз Раим Тынчеровнынъ «Бир яз акъшамында» эсеринен екюнлене.

Чокъ асырлы несиримиз эсерлерини топлагъан бу антологиянынъ экинджи китабы да якъын вакъытта кьолумызгъа тиер, иншалла. Булардан гьайры, Микола «Шаркьнынъ кьапулары» адаы китап да

чыктарды. Бунда шаирлеримизнинъ шиирлери эм де олар акъкында язган макъалелери ер алганлар.

Украинада кечирильген яш шаирлернинъ иджадий конкурсында гъалип чыккъан яш къалемлеримиз Сейран Сулейман ве Таир Керимнинъ шиирий джыйынтыкъларыны украин шаирлеринен берабер терджиме этип бастырып чыктарувда кене о, фааль иштирак этти.

Эдебиятымыз, умумен, медениетимиз огюнде Микола Мирошниченконынъ хызметлери буюклигини онынъ иджады, япмакъта олган ишлерининъ семереси ачыкъ-айдын косътерип тура. Биз бу азиз инсангъа не къадар миннетдарлыкъ билдирсек, не къадар онынъ къадирина етсек, о къадар аз.

Микола Мирошниченко айны кемалына келип къалем иш-кинлешкен, къальби сынъырсыз иджадий арзу ве ниетлернен толып-ташкъан яшта. О, эдебиятымызнынъ энъ гузель эсерлерини терджиме ялып, украин окъуйбджыларына такъдим этиювни девам эттирмек ниетинде. Биз онъа, эдебият федаисине янъы кучъ-къуввет, иджадий мувафакъиет тилеймиз.

Сагъ олунъыз, бар олунъыз, Микола эфенди!

Темси, 2007 с. март 21

«Будьмо!»

Белли шаир, терджиман, эдебиятшынас М. Мирошниченконынъ Киевде отъкерильген хатыра акъшамындаки ойлар.

Киев. Агъымдаки 2009 сенеси, декабрынъ 17-си. Акъшам. Тышарыда къар учкъуналай. Сувукъ — 20 деревже. Украина Миллий языджылар бирлигининъ мухтешем меджлислер залындан исе сыджакълыкъ серпе. Белли украин шаири, терджиман, эдебиятшынас Микола Мирошниченконынъ хатыра акъшамына нек чокъ онынъ къалемдешлери, мухлисери топландылар. Бу мерасимде Къырымдан шаир ве языджы Нузет Умеровпен берабер иштирак эттик. Залда тансыкъ бир самимиет, озъара дуйгъудашлыкъ, якъынлыкъ укюм сюре эди.

Бу акышам чыкышларынынъ башында шаирининъ кенди сеси янъгырады. О озь терджимелерини окъуй эди. Миколанынъ вефат эткенине аслы да инанаджагъынъ кельмей. Сап-сагълаам, кесментик, кулерюзью Микола достуыз эп козюмизнинъ алдында тура. Тек онынъ ресими огюне кююлгъан мум чыракъ липильдеп янаркен, ирип, дерсинъ, козьяш тёккени, тедбир иштиракчилерининъ куськюн черелери онынъ арамыздан кеткенини хатырлата. Бундан тамам алты ай эвель онынъ эвине кызым Венеранен берабер ал-хатыр сорамагъа баргъан эдик. Кыпыны омур аркыдашы Лариса ханым ачып къасеветли тавурнен Миколанынъ вазieti гъает агъыр олгъаныны анълатты. Ичери кирдик. Хастанынъ козьлери юмукъ, чырайы пек къачыкъ, дамарына илядж тамлатыла эди. Лариса яваштан Миколагъа якъыналашып бизнинъ кельгенимизни айтты. О козьлерини ачып зарзорнен селямлашты.

— Сонъ, — деди о, — кырымтатар эдебиятында насыл янъылыкълар бар?

— Даа якъынларда, — дедим мен, — кырымтатар шаир ве языджылары, эдебиятшынас алимлери иштиракинде Тюркие Джумхуриетининъ гузель Сапанджа голю этрафында кырымтатар эдебияты кунълери олын кечти. Бизим эдебиятымызгъа бу ерде де юксек кыймет кесильди.

Бу хаберни эшиткен сонъ Миколанынъ къувангъаныны онынъ мемнюн джылмайгъан юзь-козюнден анъламагъа мумкюн эди.

О кене козьлерини юмды. Бир талай вакъыт сюкюнетте отургъанымыздан сонъ хастаны чокъ ёрултмамакъ макъсадынен рефיקъасындан изин сорап еримизден кюзгъалдыкъ. Лариса ханым онъа бизим къайтаткъанымызны талгъын сеснен дуйдырды. Микола кене козюни ачты ве: «Будьмо!» (Бар олайыкъ!), — деди. Ларисанынъ айткъанына коре, бу онынъ сонъки сёзю экен.

Эх, дюнья сени!.. Гъафлеттемиз. Бу корюшювимиз, онынъ сонъки саатлери экен, къайдан билейик. Умют дюньясы. Микола тек Юнус Къандым ве меним достуыз дегиль, бутюн кырымтатар языджыларынынъ, бинъ асыргъа мусавий кырымтатар эдебиятыннынъ, чокъ джефалар чеккен бутюн кырымтатар халкъымызнынъ садыкъ досту эди. Чюнки о озь ана-Ватаны — Украинаны, украин халкъы

ве эдебиятыны, ана тилини пек севе эди. Озь халктыны севмеген инсан дигер халкъларны да севе бильмез, къадрине ете бильмез, эбет.

О ханларымызнынъ тарихы, эдебиятымызнынъ тарихыны темелли биле, бу терен бильгилерини эдебиятымыз акъкъында, языджы ве шаирлеримизнинъ аяты ве иджатаарына багъышлангъан макъалелеринде гузель ифаделей эди. Эр шейни терен огренмеге, джан-юректен япмагъа алышкъан бу озыгон иджаткяр эр даим араштырувлар ёлунда эди. Онынъ Юдже Алла берген бу къабилиети, ильхамы эр бир япкъан ишинде семерели нетиджелер бере эди. Меним «Эки дюнья арасында» китабыма кирген шиирлернинъ чокъусыны Никола озю терджиме этти. Онынъ терджимелери дигер шаирлернинъ япкъан терджимелеринден озьлерининъ асыл нухагъа эм аэнк джеэтинден, эм там манасыны, озыгонлигини, миллий рухуны украин тилинде бере билюв тарафтан айырылып туралар.

Бакъынъыз, юкъарыда анъылгъан китабыма кириш сёзюни язмакъ ичюн о Къырымнынъ мен догъгъан Джамамал (шимдики Низовка) коюне учъ кере келип кетти. Бунда дженктен эвельки Джамамалны хатырлаткъан бир шей къалмагъан олса да, келип бакъа эди. Мен догъгъан эвнинъ тек джуртаугъындан парча-парчалар къалгъан, джамимиз ашакъкъ анбарына чевирилип, шимди тамамен виран этильген, нидже юз йыллыкъ мезарлыгъымызны сюрюп ташлап, тувар араналары къурулгъан. Бугунъ де эр ер виране алында. Бойле тафсилятларны темелли огренюви макъалесининъ тесирченлигини арттыраджакъыны о яхшы биле эди.

Бизим къырымтатар ве дигер тюркий халкълар эдебиятларынынъ гузель нумонелерини терджиме ёлуен тешвикъат этюв саасында Микола Мирошниченко тарафындан япылгъан яраракълар акъкъында онынъ хусусында язгъан эвельки макъалелеримде тафсилятаы беян эткеним ичюн бу языларымда оларны текрарламагъа аджет ёкътыр.

Энди мевзумызгъа къайтайыкъ. Бу акъшамда Миколанынъ досту, шаир, терджиман Сергей Борщевский Микола акъкъында сёз айтып, онынъ аяты ве иджады украин эдебиятында озюне хас ер туткъаныны айрыджа къайд этти. «Этнос» нешриятынынъ мудири Любовь Никифоровна Головки шаир акъкъында сёзлер экен, киришкелерине илинип тургъан яш тамчылары нурдан ялтырап онынъ сёзнен ифаде

этмекнинъ чареси олмагъан ички дуйгъуларыны, дерсинъ, косътермеге истей эдилер. О шаирнинъ бир сыра халкъларнынъ тиллеринден япкъан терджимелери эсасында тертип этильген янъы китабы якъын вакъытта басылып чыкъаджагъы акъкъында билъдирди.

Акъикъятен де, бу нешриятнен шаирнинъ эмекашлыгъы зияде семерели эди. Бир сыра эсерлерни кендиси украин тилине чевирип тертип эткен, эки джылттан ибарет «Азербайджан шиириетининъ антологиясы», Юнус Къандымнен берабер тертип эткен кырымтатар шиириети ве несирнинъ учъ джылтлы антологиялары, айры шаирлернинъ онынъ терджимесинен сыралангъан джыйынтыкълары мына шу «Этнос»та дюнья юзю коръген эдилер.

Чыкъышлар арасында Киевдеки Самед Вургъун адына китапханенинъ мудури Галина Кислаянынъ Микола терджимесинде чешит халкъ шаирлерининъ шиирлерини ифадели окъуп тургъаны да динълейиджилерни эеджанландырды.

Ишбу сатырларнынъ муэллифи де озъ чыкъышында Миколанынъ халкъларымыз ве эдебиятларымыз арасындаки достлукъны къавийлештирюв саасындаки фаалиетини айдынлатып, шаирге багъышлап язгъан «Бизде фильджан дейлер» серлевалы шиирини озъ ана тилимизде окъуды. Бу шиирнинъ терджимесини де Галина ханым украин тилинде тесирчен окъуп динълейиджилерни мемнюн къалдырды.

Юртдашымыз язиджы Нузет Умеров исе озюнинъ балалар ичюн азырлагъан шиирлер китабы акъкъында Микола самимий фикирлер билъдиргенини миннетдарлыкънен хатырлап кечти ве балалар ичюн язгъан шиирини окъуды. Белли алимлер Юрий Кочубей, Фархад Туранлы, Анатолий Моисеенко, «Украинское слово» газетасынынъ баш муаррири Григорий Крымчук, Максим Рыльский музейининъ мудури Виктория Колесник, шаирлер Микола Лукавик, Виктор Ткаченко ве дигерлери озъ чыкъышларында устаз сёз санатжарыннынъ аяты ве иджадына даир бир чокъ меракълы вакъиалар, онынъ озъ эсерлери ве терджимелериндеки озюне хас чизгилер, шаирнинъ джанлы украин тилини теренден огренмеге арекет эткени ве дигер эйи хусусиетлери акъкъында сёйледилер.

Бу топлашув мунасебетинен шаирнинъ омюр саифелери даа бир башындан саифеленип янъы маломатларнен толдурылды деменге мум-

кюн. Мен беллесем, шаир замандашларынынъ бу хатырлавлары иле-риде айры китап алында дердж олуныр.

Такъдир мени Микола Мирошниченко киби ачакъгонъюли, айны вакъытта буюк инсан, буюк иджаткъярнен расткетирин достлаштыргъанындан гъает мемнюзим. О даима бедий юксекликке ынтыла, бедий сёзнинъ къадрине ете ве онынъ пасиетини къачырмай эди. О эдебиятнен нефес алып, эдебиятнен яшай эди. Эдебиятта енгиль-ельпиликни, бош сатырларны бегенмей, эр даим янъылыкъ арай эди. Мен онынъ огюнде борджлу къалмайым, деп бир сыра шиирлерини ана тилимизге терджиме эткен эдим. Олар арасында бойле сатырлар бар:

Енгиль-ельпи сатырлар
чыплакъ къамасын илле.
Онъа сеппинъ сиз къара
топракъ ве сачынъ гуллер.

Озюне ве дигерлерге зияде талапчан Микола достурыз сачкъан шиир гуллери эбедий солмайын несиллеримизге къуванч багъышлайджакъларына эминим. О сафымызда бар эди, бар ве бар оладжакъ.

Къальптен кечкен сатырлар

Шаир акъкъында сёз айтмакъ, там фикир бильдирмек кучъ, хусусан, оны инсан ве шаир тарзында яхшы бильген адал ичюн даа да кучъ. Онынъ вефаты исе ич бир заман ери толмайджакъ гъайыптыр. Белли украин шаири, эдебиятшынас, терджиман, Максим Рыльский мукафатынынъ лауреати, достурыз Микола Мирошниченкодан айырылгъанымызгъа да бир ярым йыл кече. Онынъ Киевдеки «Этнос» неширияты тарафындан дердж этильген «Ярыкълыкъкъа таба» деп адландырылгъан украин тилине терджимелер китабынынъ такъдилинде иштирак этер экеним, шаир ве онынъ бу джыйынтыгъы акъкъында бир къач сёз айтмакъны лязим, деп бильдим. Шаирнинъ озю бу китабыны корип оламагъаны да къальбиме кедер быракъты.

2010 сенеси декабрь 18-де украин халкъынынъ мукаддес мякяны — Киев-Печерск лаврасынынъ китап музейинде мына шу

«Насвітловидноті» китабынынъ такъдим мерасими олып кечти. Муэллифнинъ антология характери ташыгъан бу китабыны шаирнинъ омюр аркъадашы Лариса Мирошниченко тертип эткен. Къалемдеши Сергей Борщевский джыйнтыкъкъа язгъан кириш сёзюнде шаирнинъ 1976—2009 сенелери чешит халкълар шаирлерининъ эсерлеринден япкъан терджимелери акъкъында тафсиятлы фикирлер баян эткен.

Эбет, Микола меаретли терджиман эди. О, эр бир шиирни озь ана тилине чевиргенде мумкюн олгъаны къадар асыл нухасына якъынлашмагъа аракет эте эди. Эм шекиль, эм аэнк тарафындан мусавийликке иришмеге, энъ муими, эсернинъ рухуны сакълап къалмагъа ынтыла эди. Иджаткъярлар яшагъан юртаарда булуна, бу улькелер халкъларынынъ тили, урф-адетлерини темелли огрене, асыл нухалардаки шиирий сатырларны озь юрегинден кечирип сонъра терджимеге кирише эди. Онынъ терджиманлыкъ саасындаки теджрибелерини козеткенде, шу шей козге айдын ташлана ки, шаир къыскъа, озьгон шиирлерни терджиме этмеге авес эди.

Шаир озь ана-юрту — Украинанынъ акъикий ватанпервери олгъаны ичюн озь ана тилини, эдебиятыны, хусусан, шиириетини джан-юректен севе, онынъ ичюн де дигер мемлекетлернинъ халкъларыны да, оларнынъ шиириетини де севе, бутюн къальбинен берилип, джогъа терджиме эте эди. Китапны саифелегенде шаир тюркий тилли шаирлернинъ шиирлерини энъ чокъ терджиме эткени корюнип тура. Бу саада, хусусан, азербайджан ве къырымтатар эдебиятлары онынъ дикъкъатыны айрыджа джелып эттилер. О, Бакуда бир къач йыл яшап бу диярнынъ языджы ве шаирлеринен достлашты, азербайджан тилини огренди. Атта бу тильде бир къач шиир биле язып бакъты. Шу себептен азербайджан классик шаирлеринден башлап земаневий шаирлерге къадар, эписи олып 52 азербайджан шаирининъ эсерлерини украин тилине чевирди. Олар арасында Хакъаний, Низамий, Насимий, Фузулий, Расул Риза, Наби Хазрий, Бахтияр Вахабзаде, Аббас Абдулла ве дигер шаирлернинъ эсерлери мевджут. Бу буюк эмек нетиджесинде эки китаптан ибарет украин тилинде «Азербайджан шиириети антологиясы»ны нешир эттирмеге наиль олды. Такъдим мерасиминде сёзге чыккъан Азербайджан Джумхуриетининъ Украинадаки эльчиси Эйнулла Мадатам бу янылагъан буюк иш Миколанынъ озюне

де бир ядикярлык олгъапыны, онынъ намы нидже асырлар кечсе биле унутылмайджагъыны къайд этти.

Шу джумледен, Микола Мирошниченконынъ къырымтатар эдебияты, онынъ эдиплеринен багълангъан достлукъ алякъалары да айрыджа алгъышкъа лыйыкътыр. Истидатлы шаиримиз Юнус Къандымнен шахсий достлугъы — эдебиятларымыз достлугъыны, дигер языджы, шаирлеримиз достлугъыны даа зияде къавийлештирди. О, бизим эдебиятымызны, халкъымызны бутюн къальбинен бир омюрге севди ве бу севгисини амельде исбат этти. Бу севги онынъ къырымтатар назм ве несир анталогияларыны нешир эттирмеге Юнус Къандымнен берабер бутюн кучъ-гъайретини сарф этювинде корюнди. Сюрюнликке огъратылгъан халкъымыз чеккен джебр-зулумлар онынъ юрегини де якъты. Шу себептен элинден кельгени къадар бизге къол тутмагъа имкъан арады. Миллетимизнинъ келеджегини къайгырып яш къалемлеримизнинъ китапларыны украин тилине чевирип Киевде дердж эттирмеге, оларнынъ Украина Языджылары миллий бирлигине къабул олунмаларына къолтутты.

Миколанынъ къамиль инсан, пишкин иджаткъярлыгъы акъкъында даа чокъ айтмакъ мумкюн. Китап такъдими мерасиминде де муэалифнинъ озьпюн чизгилери бирлей-бирлей айтып кечильди. Сёзге чыкъкъан академик Юрий Кочубей, Самед Вургъун адына китапханенинъ директоры Галина Кислая, Украина Илимлер академиясынынъ Т. Шевченко адына Эдебият институты директорынынъ муавини Сергей Гальченко, М. Рыльский музейининъ директоры Виктория Колесник, шаир ве терджиманлардан Степан Литвин, Всеволод Ткаченко, Анатолий Чардакълы ве дигерлери Микола акъкъында озь хатырлавларынен пайлаштылар. Онынъ ишини девам эттирмек кереклигини айттылар.

Къырымдан келип бу мерасимде иштирак эткен ишбу сатырларнынъ муэалифи бутюн къырымтатар языджыларынынъ селямларыны баян этип, буюк къалем саиби Микола Мирошниченконынъ къырымтатар эдебиятыны тергъип этюв огърунда алып баргъан амалджанал фаалиетине къырымтатар халкъы юксек къыймет кескенини, оны озь садыкъ эвлады киби бир заман унутмайджагъыны айтып кечти ве озьонинъ «Шаирнинъ къальби» шиирини къырымтатарджа окъуды.

Микола Мирошниченко усталыкынен терджиме эткен бу шиир украин тилинде де яныгырады. Шиир шойле сатырларнен екюлене:

Бутюн алемни
Сытдырыш олгъан —
Шаирнинъ къальби.
Бильмей олюмни,
Эп тири къалгъан —
Шаирнинъ къальби.

Дерсинъ, бу сатырлар — Микола Мирошниченконынъ эбедий тири къальбини акс эттирген кибилер!

Тедбирде иштирак эткен Украина халкъ артисти Къурбан Аббасов, музыка окъув юртларынынъ талебелери иджрасында меракълы йыр ве натъмелер яныгырады.

Микола Мирошниченконынъ бу япы — «Ярыкълыкъкъа таба» китабыны къальплерни багълагъан достлукъ копюри, маневий копюри демек мумкюн.

САПАНДЖАГЪА САЛГЪЫР СЕЛЯМЫ

IX Халкъари Сапанджа шиириет акъшамлары даиресинде кырымтатар эдебияты кунълерининъ отъкерилюви мунасебетин иле

Бу сененинъ июнь 25—27 кунълери Тюркиенинъ Сакаръя виляетиндеки Сапанджа беледiesинде IX Халкъара Сапанджа шиириет акъшамлары кечирильди. Бу шиириет акъшамлары эр сене, аныанеге мувафыкъ, бир де-бир тюркий улькенинъ эдебиятына багъышлана экен. Бу сеферки акъшамлар исе бизим кырымтатар эдебиятымызгъа багъышлангъаны ичюн бу мерасимге Къырымдан бир сыра шаирлер, эдебиятшынас алимлер, санаткярлар ве телевидение хадимлерини давет эттилер. Биз бу гъает меракълы ве юксек дереджеде кечирильген тедбирлерден зияде тесирлендик ве ана юртумыз Къырымгъа бир дюнья теэссуратларнен къайттыкъ.

Сапанджанынъ саиллеринде

Сакаръя виляетининъ намы шу виляет меркези — Адапазары шеэринден кечкен озеннинъ адыны ташый. Дёрт юз бинъ эалиси олгъан бу шеэрде 1999 сенесинде виран этиджи бир зельзеле олып кече. Пек чокъ биналар йыккылып, адамлар эяк оалар. Шу кечкен он йыл зарфында шеэр бутюн Тюркие халкъынынъ ярдымынен, эсасен, гъайрыдан тиклениле. Бу ерде бирлик ве бераберликнинъ къудретини корьмеге ве ис этмеге мумкюн.

Сапанджа голю исе мемлекеттеки энъ темиз ве этрафы дюльбер голлерден бири. Манзаралары озюне хастыр. Ондан виляетнинъ бир сыра кой ве шеэрлерине темиз ичимлик суву узатыла экен. Хусусан, акъшам устю ве геджелери бу саиллер гонъюллерни джоштура, табиятнынъ нефасети унутылмаз теэссуратлар къалдыра.

Бу ерде шуны айтып кечмек керек ки, бизим халкъымыз Салгъырны насыл севсе, къадрине етсе, сакаръялылар да Сапанджаны ойле хош коре экенлер. Тойларымыз «Салгъыр бою» тюркюсинен башлангъаны тевеккель дегиль. Бунда да эр акъшам Сапанджа саиллери раатланмагъа кельген инсанларнен тола. Оюн-кулькю, музыка седалары янъгъырай. Танъда исе инсанларны чешит къушларнынъ, хусусан, бульбуллернинъ сеслери уяндыра. Мен Тюркиеге кельмезден бир кунъ огюне Сапанджаны хаялымда тасавур этип, шойле бир йыр тарзындаки сатырлар тизген эдим:

Сапанджанынъ саиллери

Сапанджанынъ саиллери
Тылсым экен, сыр экен.
Талгъын эскен урь еллери
Къанатлангъан йыр экен.

Багълама:

Сапанджанынъ саиллери,
Салгъыр сизни алгъышлай.
Далгъаларнынъ озь тиллери
Сизге тюркю багъышлай.

Сапанджанынъ саиллери
Къальни басыр этесиз.
Нефасетнинъ бульбуллери
Бизни эсир этесиз.

Багълама.

Сапанджанынъ саиллери,
Эр гъонджентиз сырдайын.
Бирлештирин дост иллерни
Авеленген йырдайын!..

Багълама.

Илим ёлу — достлукъ ёлу

Илим огренмек ичюн месафе ич бир заманда узакъ сайылмагъан. Онынъ ичюн олса керек ки, хадис-и шерифлернинъ биринде де: «Илимни Къытайда олса да барын огрен», — дениле. Вилаетнинъ Сакаръя университети Тюркиедеки ири илим меркезлеринден бири эсаплана. Онда 48 бинъден зияде телебе окъуй. Олар арасында бизим къырымтатар яшлары да барлар. Аспирантурада окъугъан талебелеримизни де расткетирдик. 2500 алим яшларгъа озъ бильгилерини ашлайлар. Земаневий илимнинъ бутюн сааларында флааиет эткен бу юксек тасиль меркезинде мутехассыслар азырланыла.

Бизим Къырым муэндислик-педагогика университетинен Сакаръя университети арасында эвельден де багълар бар эди. Шириет акъшамлары программасы черчивесинде бу багъ даа къавийдже багъланды ве озъара достлукъ ве ярдымлашма мукъавелеси имзаланды. Яни, бу анълашма боюнджа чешит сааларда, хусусан, тарихны огренюв саасында энъ эвель япылмасы зарур олгъан вазифелер бельгиленип чыкълды. Бу ердеки тарих факультетинде кечмишни огренюв саасында пек гузель нетиджелерге иришилъмекте. Бизде исе бу факультет янъыдан тешкиль олунды. Онынъ ичюн Сакаръя алимлери бизим университетимизге келип, тарих фенини огретюв саасында кенди

теджрибелеринен пайлашмагъа сёз бердилер. Эдебият ве тиль фен-лери ве дигер сааларда да бойде къарарлар къабул этильди. КъМПУ филология факультетининъ деканы Энисе Абибуллаева, Фера Сеферова ве дигер бир сыра алимлеримиз, телевидение хадимлери Сеитислям Кишпеев эм де Эльмаз Велиевалар бу ерде булунып, илим дергяхынен якъындан таныш олдылар. Олар чокъ илери теджрибелерни озъ козьлеринен корип огренмеге найль олдылар, озъ теэссуратларыны тюркиели зенаатдашларына баян этерек, кенди миннстдарлыкъларыны изхар эттилер. Бу ерде илим алмакъ ве тадебелерни окъутмакъ ичюн бутюн шараитлер яратылгъанындан гъает мемнюн олгъанларыны билдирдилер.

Эдебият шерефи

Эдебиятны шерефлеген, сёзнинъ къуаретли кучюне таянгъан девлет ве миллетининъ келеджеги эр даим айдын ола. Тюркиеде эр сефер булунытанымызда бу диярда эр кес эдебият шерефини озъ байракълары киби юксек туткъанларынынъ, онъа садакъатлы олгъанларынынъ шааты оламыз. Тюркиеде эки адамнынъ бири я да шаир, я да языджы. Озьлерини иджаткъар, деп эсап этмеселер де, гонъюль зевкъы ичюн язалар. Бир чокълары китаплар да нешир эттирмейлер, амма язалар, иште. Бу, адамларда маневиятнынъ юксек экенлигинден деялеттир.

Бир вакъытлар бизде де эдебияткъа, санаткъа бойле бир устюнлик берильген. Онынъ ичюн де халкъымыз, миллетимиз яшагъан. Тарихте тереп излеримиз бар. Ханларымызнынъ чокълары шаир, бестякъар олгъанлары да фикримизни тасдикълай. Шуретли миллий девлетимиз олгъаны бизим эдждатларымызнынъ да маневиятлары нек юксек олгъаныны косътермейми? Ханларымыз, султанларымыз къабирлерининъ бир тарафына къылыч я да ханджер ресими, бир янына псе чечек ресими ишленгени де фикримизни тасдыкъламайлармы? Бизим юртумыздан чыккъан бир чокъ шаир ве алимлер бир сыра мусульман мемлекетлеринде, шу джумleden, Тюркиеде де дерс бергенлер, юксек мертебели вазифелерде чалышкъанлары, муимден-муим эсерлер язып къалдыргъанлары итираз билдирильмейджек актыкъаттыр. Эдебиятымызнынъ, медениетимизнинъ тарихыны гъузель, темелли огренип,

онынънен эр не къадар ифтихар этмеге акълымыз. Сакаръя талим эвинде «Къырымтатар эдебияты» мевзусы боюнджа кечирильген конференцияда да бу ачыкъ-айдын исбатланды.

Эдебият акъшамыны алып баргъан тюркиели алим Эбубекир Со-фуогълу кириш сёзюнде бунынъ киби фикирлерни къайд этип кечти. Алельхусус, бизим эдебий тилимиз яхшы сакълангъанына, къадимий османлы тилине якъынлыгъыны, шимдики тюрк тили чешит ябанджы сёзлернен толып бараяткъаныны айрыджа айтып кечти.

Биринджи олып Таврия миллий университетининъ доценти, эде-биятшынас Шевкет Юнусовгъа сёз берильди. О «XIX-XX асырлар къырымтатар эдебияты» марузасынен чыккышта булунды. Къырым муэндислик-педагогика университетининъ оджасы, эдебиятшынас Нариман Абдульваап «Ханлыкъ деври къырымтатар эдебияты», айны шу университетнинъ уйкен оджасы Аблязиз Велиев «Къырымтатар эдебиятынынъ келеджеги», ТМУнинъ оджасы Айше Кокиева «Къы-рымтатарларнынъ сюрдюнлик деври эдебияты» акъкъында меракълы марузалар окъудылар.

Истанбул телевидениесининъ хадими Зафер Къаратайнынъ къы-рымтатарларнынъ такъдирине багъышлангъан весикъалы фильми де нумайыш этильди. Бу чыккышлар къырымтатар халкъынынъ башына келип кечкен нидже-нидже фаджиалар, эдебиятымызнынъ кечмиштеки шурети, сюрдюнлик акъибетлери нетиджесинде насыл гъайыпларгъа огъратылгъаны айтып кечильди ве тамырлары терен ве кучълю олгъан сёз санатымыз, иншалла, келеджекте кене озъ кечмиш мевкъини эльде этеджегине эминлик билъдирильди.

Тюркиели достларымыз эдебиятымыз шанына озълерининъ эйи къальп сёзлерини айтып, айрыджа бир сайгъы-уръметлерини косъ-тердилер.

Йырларымыз къанатлангъанда

Шириетнинъ гультаджы йырдыр. Халкъ йырларымыз исе къальп-лернинъ килитлерини ачкъан аэнктен ибарет тылсымлы анахтарлар кибидир. Шу себептен халкъ йырларымыз чокътан-чокъ мешакъатлы заманларнынъ сынаварындан кечип, унутылмай яшап келе ве гонъю-

мизни котере. Йырларымыз къанатлангъанда биз де гуя оларнен беребер авеленген киби оламыз, джошып бир муддет олса да, бу дюнья къайгъыларыны унутамыз. Яшамагъа, курешмеге гъайрыдан авесимиз арта, дертлеримиз эксиле.

Белли бестекярымыз Яя Шерфединовнен олып кечкен субетлер-мизден биринде: «Бизим халкъ йырларымыз интим характер ташый, шу себебтен олар бакъырып йырланмай эдилер», — деп оларнынъ озгюнлигине дикъкъатымны чеккен эди.

Акъикъатен де, халкъ йырларыны эр бир йыраджы йырлаи оламаз. Оларны йырламакъ ичюн, энъ эвеля, Юдже Алла тарафындан берильген истидат лязим. Сонъра исе иджраджы бу йырларны юректен севип, эр бир сёзнинъ манасына терен етип кемалаткъа иришкен алда йырамасы керек. Ойле йыраджыларнынъ халкъ огюндеки эр бир чыкъышы кендилери ичюн бир имтиандыр. Самгъыр саиллериндеки юрташларымызны айретте къалдыргъан бойле эки белли йыраджымыз — Диявер Осман ве Афизе Касараевалар кеченде Сапанджа саиллеринде де бизим къырымтатар халкъ йыра-рымызны тантиминен иджра этип, сакарьялы сейирджилернинъ де алгъышларыны къазандылар. «Багъчасарай» ансамблининъ генч оюндажы къызлары исе гузель оюнлар иджра этип, оларгъа зиль туттылар. Топлангъанлар гуръдели эльчырпмаларнен оларны текрар-текрар йырлатып йыр ве оюн лезетине къандылар. Йырларымызнынъ незакетине, иджраджыларымызнынъ меаретлерине юксек къыймет кестилер. Сапанджанынъ серин еллери Самгъыр аваларыны узакъ-узакъларгъа алып учтылар!..

Шириет акъшамына кельген шаирлер ве чокътан-чокъ сейирджи-лер машалла айтып, оларны юректен алгъышладылар. Гузель иджра этильген йырларымыз Тюркиени де мефтюн этти.

Назмиетнинъ сырлы дюньясында

Назмиетнинъ сырлы дюньясы назымны севген юреклерни озюне чеке. Биз тариф эткен дюльберден-дюльбер Сапанджа саиллеринде мына энди докъузындажы кере шириет акъшамы кечириле. Къо-накъбайлар бу кереси де назмиет байрамына эр джеэттен гузель

азырлыкъ корьгенлер. Голь устione саильге туташтырып къурулгъан сана. Мушаирени андыргъан язылар. Чаагъыджылар халкъ аваларыны усталыкънен иджра этмектелер...

Энъ муими, сана къаршысындан ер алгъанларнынъ чокъусы — шириет севдалары. Къоранта-къоранта олып бала-чагъаларынен берабер шиир динълемеге кельгенлер. Не къадар маневиятлы инсанлар!.. Машалла! Акъшам саат 9-лар этрафында саиль устione авеленген енгиль учакътан шиир окъуладжакъ санагъа десте-десте къаранфиль чечеклери сачылды. Мергинликке шашасынъ, ал гүллер там сашанынъ узерине келип тюштилер. Бир муджизе киби. Бу киби тедбирлер динълейджилерге шириетнинъ сырлы дюнясына кирмеге ярым эткени бесе-белли.

Ниает, мушаире башланды. Программаны алып барыджы Истанбул шеэри театр санатчысы Суеда Чиль эр бир шаирни давет этмезден эвель оннынъ аяты ве иджады акъкъында кыскъа малюмат берип, шиирлеринден парчалар окъуды. Биринджи олып санагъа белли тюрк шаири Джахит Койтакъ давет этильди. Ондан сонъ кырымтатар шаири Аблязиз Велиев эеджаннен озь шиирлерини окъуды. Ондан гъайры невбетинен бизим даа дёрт шаир ве шаирелеримиз кенди шиирлерини такъдим эттилер. Булар — Айше Кокиева, Дилявер Осман, Наджие Аметова ишбу сатырларнынъ муэлифи эдилер. Оларнынъ сатырлары да гуръдели эльчырмаларнен къаршыланды. Мушаире гедже саат 12-ге къадар девам этсе де, кимсе еринден къалкъмады.

Мушаире биткен сонъ да шириет севдалары ве шаирлер озъара къонушмаларыны девам эттирдилер. Сазнынъ юрекке токъунгъан севдалары бу субетлерге зиль тута эди. Бу ерде та эвель Гёбзе шириет акъшамларында таныш олгъан достум, белли алим ве шаир Ридван Джанымнен кене корюшкенимден пек мемнюн олдым. Оннынъ козьлер акъкъындаки гъазелини эр кес бегенди. Бу тедбирлерге Тюркиде яшагъан бизим айтувалы иш адамларымыз, алимлер, кырымтатар дернеклерининъ ёлбашчылары, журналистлеримиз де иштирак эттилер. Хакъан Къырымлы, Зафер Къаратай, Аднан Суен, Ибраим Араджы ве дигерлер олар сафында эдилер. Бу кыйметли инсанларымызнен корюшкенлеримиз эпимиз ичюн пек файдалы олгъанына эминим.

Шириет акъшамында Тюркие джумхуриети Президентининъ

Баш кятиби, профессор Мустафа Изен, Сакаръя виляети, Сапанджа беледиеси реберлери де иштирак эткенлери бу тедбирге не къадар дикъкъат айырылганыны косътериш тура.

Арзуларымыз

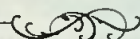
Учъ кунъ девамында къандаш-джандаш Тюркиеде нефасет алеминде булуныр экенмиз, гонълюмизде бир чокъ арзуларымыз да къанатланды. Эп тюшонджелерге даламыз. Я бир вакъытлар бизим эдебиятымыз ве санатымыз дюньягъа нам берген эди де!.. Миллетимизнинъ башындан келип-кечкен фаджиалар себебинден олар ёргъунлаштылар. Озюмиз де маневияттан эп узакълашамыз. Аякин, умюдимизни джоймаймыз. Иншалла, кунълер келир, бизде де Тюркиедекиси киби шириет, санат севдалары даа да чокълашыр, Ресуль Велияев ве Эбазер Эмираджиев киби иш адамларымыз артып шаир, яызджы ве санаткъярларымызгъа къол тутарлар. Чюнки бизим тамырларымыз терендир. Оларны араштырып тапып, оларгъа къавий багълансакъ, кене осов ёлуна минермиз.

Яхшы ниет — ярым мал, дейлер. Ниетимиз хулюс. Сапанджа шиир акъшамларында иштирак эткен эдебиятшынасларымыз ве шаирлеримиз бизде «Салгъыр акъшамлары» деп адландырылгъан бойле гузель тедбир кечирмек фикрине кельдилер. Тюркиеде укюмет бойле тедбирлерге къолтута экен. Арекетте-берекет, дей тургъанлар. Укюметимиз ве иш адамларымыз огюне бойле тедбирни кечирюв меселеси къоюлса, оларнынъ къолтутаджакъларына ич шубе ёкъ. Адамларымызда бедний эдебиятымызгъа севги ве урьмет ашлавда биз яызджы ве шаирлернинъ де огюмизде, бутюн зиялыларымызнынъ огюнде месулиетли вазифелер тургъаныны да анълаймыз. Эпшмиз бераберликте арекет этсек, арзуларымызнынъ керчеклешеджегине инанамыз.

Ана-Ватанымыз Къырымда, Салгъырымыз саиллеринде саип олып яшайыкъ, эдебиятымызны да яшатайыкъ!..

*Сапанджа (Тюркие) — Сакъ,
2009 с.*

ШИИРИЕТ МУДЖИЗЕСИ

Азербайджаннын Баку шеэринде отькерильген Тюрк дюнъясы шаирлеринин VIII мушаиреси мунасебети иле

Вакъыт яры геджеге якъынашмакъта эди. Учагъымыз Гейдар Алиев адына хава аланына къонаджагъы илян олунды. Ашагъы назар ташладым. Насыл бир тарифке сыгъмайджакъ озьгюн манзара. Баку шеэри, дерсинъ, йылдызларнен сарылгъан. Бу ер чыракъларымы, кок чыракълары — йылдызлармы, айырды этип оламазсынъ. Мен беллесем, омюринде эки сатыр биле тизмеген инсан да юреги джошып, бу гузелликтен шашыл шиир язаджагъына шубе ёкъ...

Биз, шолен иштиракчилери саба эрте Баку сокъакъларында кезер экенмиз, бу диярнынъ буюк шаири Самед Вургъун тариф эткен, «Шиир, санат оджагъысынъ, Азербайджан, Азербайджан!» деген сатырларны хатырладыкъ. Къадимий Хазар денъизинден эскен муляйим, хош еллер юзюмизге урула, оларда къальпни охшагъан бир шиирий аэнк шиирий нефес, шиирий эеджан дуя эдик. Азербайджан дегенде, энъ эвеля, козюмизнинъ огюне джиан медениетине дюрдане эсерлер къошкъан Хакъаний, Насимий, Низамий, Фузулий, Самед Вургъун, Шахрияр, Бахтияр Вахабзаде киби улу иджаткъярлар, Ширваншахлар сюлялесининъ тарихий абиделери келелер.

Тюркий дюнъянынъ шиириет алеви энъ гуръдели янгъан бу улькеде кишини озюне чеккен бир сыджакълыкъ, арарет, къувет сезиле. Озь Ватанынынъ мустакъиллиги, шерефи ичюн омюрини багъышлагъан, шейт кеткен азиз инсанлар дефн олунгъан фахрий, мукъаддес ерлерни зиярет этер экенмиз, бу къараманларнынъ бир чокъларынынъ ады биле белли олмагъаныны кориш терен ойларгъа далдыкъ. Ватангъа севгини билдирмек ичюн, «сени севем, Ватаным!» деп багъырып-чагъырмакъ шарт дегиль. Бу шейтлер юрткъа севгилерини амельде исбат эткенлер!... Бу ердеки сюкюнетнинъ терен манасыны сёзнен ифаде этмекнинъ чареси ёкъ. Оларнынъ рухларына дуалар окъудыкъ.

Опомизде Азербайджаннынъ буюк миллий шаири Бахтияр Вахабзаденинъ тазе къабри. Бутюн тюркий шиириетнинъ анъанелерини из-

ченликнен девам эттирген бу озыгюн шаир огюнде баш этип теменна эттик. Бундан эки йыл эвель Бакуда кечирильген тюрк девлет ве топлукълары достлукъ, къардашлыкъ ве улусларарасы къурултайында онынънен корюшювимизни хатырладым. Онынъ «Кендисини кескен къылыч» трагедиясыны сейир эткенимизден сонъ субетлешкен эдик. Бу сефердеки зияретимде манъа «Бахтияр Вахабзаде» адлы китапны эдие эттилер. Оны саифелер экеним, шаирнинъ та 1966 сенеси язылгъан «Къырымда татар къабирлери» серлевалы шиирине козюм тюшти. Бакъынъыз, акъикъый иджаткяр бизим халкъымызынынъ дердине де насыл дертдеш олгъан экен:

Тоцракънынъ астында ятар ерлилер,
Устюнде кельмешек ах, кейф чатмакъта.
Тамыр халкъ дердини кельме не билир?
Ерлининъ хакъкъыны о таптамакъта.

Бугунъ шаирнинъ ольмез рухуны яд этип турар экеним, онынъ ишбу сатырлары къулакъларымда чынълаагъан киби кельди:

Къой заман олъчюси заманнынъ олсун,
Бу олъчю терс душер истегимизге.
Кунъ бар ки, йылдан да узундыр, узун,
Йыл бар ки, кунъден де къыскадыр, къыска.

Шоленнинъ тантаналы ачылув мерасиминде онынъ иштиракчилерини Тюркие языджылары бирлигининъ реиси Ульви Явуз, Азербайджан языджылары бирлигининъ башы Анар, Кавказ университетининъ ректоры, профессор Ахмет Сани селямлап тебрик сёзлеринен чыкъышта булундылар.

Тюркченинъ улуслар арасы шиириет шолени даимий эйетининъ башы Мехмет Догъан узакъ ёллардан кельмекте олгъан шиириет кervаны акъкъында нек меракълы ве тесирчен сёйледі. Мешур шаир Яхъя Кемал «Инсан алемде хаял эттиги муддетче яшар» деп язгъаны киби, тюркий халкълар шиириетининъ гульбагъчаарыны хаялен кезип кечирильген шоленлерге айрыджа токътады. Биринджи шолен 1992 сенеси Тюркиенинъ Бурса ве Конья шеэрлеринде япылды. Ондан сонъ Алмата (Къазахыстан), Ашхабад (Туркменистан), Гирна (Къыбырыз), Страсбург (Франция), Акъмесджит (Къырым), Ускуун

(Македония) шеэрлеринде тешкиль этильди. Шимди 8-нажи шолен исе Баку шеэринде ачылды.

Мехмет бей Догъан озь сёзюни девам этти «Буюк шаирлер бутюн инсаниетке рахмет» олганыны сёйлер экен, шолен кечирмектен макъсат тюркий шаирлерини бири-бирилеринен даа якъынлашма таныш этмек, шиирietимизнинь бугуньки вазияти хусусында мунакъашалар алып бармакъ, дюнья маневий фукъарелешкен шимдики девирде бу саада огюмиздеки вазифелерге даир озъара фикир пайлашмакъ олганыны айтып кечти.

Мазыгъа бир назар ташаайыкъ. Орхун-Енисей таш язылары, Махмуд Къашгъарийнинь «Диван-у лугъат-ит тюрк», Юсуф Хос Хаджибнинь «Къутадгъу билиг» киби къадимий эсерлер бутюн тюркий халкъларнынь темелини косътерген къыйметли менбалардыр. «Къутадгъу билиг»де, бакъынтыз, пасыл тилеклер бар:

Яшасын бу тюрклер къуту къут иле,
Корамазнынь козю куйсин от иле.

Заман кечтикче такъдирлернинь укюми иле бу халкълар бири-бирлеринден бираз узакълашкъан эдилер. Яраткъангъа чексиз шукюрлер олсун ки, шимди оларнынь кендилерине келюв, якъынлашув джерьяны кучь алмакъта. Улу Исмаил бей Гаспринскийнинь «Тильде, фикирде, иште бирлик!» шаары эр кеснинь тилинде ве дилинде. Бу йылки шолен де шу якъынлашувимизнынь бир темсилidir. Инсанларнынь маневий юксекликке котерилювинде шиирietининь эмиетини яхшы анълагъан Тюркие языджылары бирлиги шаирлеримизни бир арагъа джем этюв сасында алгъышкъа ляйыкъ ишлер ялып кельмекте. Шоленлернинь тюркий алемнинь тек бир мемлекетинде дегиль, невбетинен чешит улькелеринде кечирилиш келинеяткъаны да макъсаткъа гъает уйгундыр. Чюнки эр улькенинь умумтюрк тамырларынен берабер озюне хас медениети, озьюн эдебий анъанелери де мевджуттыр. Айтувлы шаир ве языджылары бардыр. Дигер улькелерден кельген иджаткъярлар оларны этрафлыджа огренмеге имкяниет булалар.

Бакудаки буюк мушаире Ататюрк меркезинде ачылды. Тюркий тиллеримиз бири-бирине нек якъын олганындан эр бир окъумгъан шиир эр кеске анълашшыла эди. Мушаирени башлаш берген Бахаеттин

Къаракочъ земаневий тюрк шиирьетининъ буюк векилидир. О, бу йыл 80 яшына адым аткъанына бакъмадан, тендюрюст, джошкъун. Окъугъан шиирлеринден шолен эхли чокъ мемнюн къалды. Невбетинен Азербайджан, Озбекистан, Къзахыстан, Къыргызыстан, Иран, Косово, Чувашыстан, Къыбырыз ве дигер юртлардан кельген шаирлер минберге котерилип озъ шиирлерини эджаннен окъудылар. Озъ Ватанларыны темсиль эткен шаирлер, дерсинъ, кенди улькелерининъ гузеллигини, къуванч ве кедерлерини, чокъча умумтюркий мевзуларны эсерлеринде акс эттирдилер. Бу ерде бизим къырымтатар тилинде де шиирлер янгъырады. Ишбу сатырларнынъ муаллифи окъугъан бу эсерлер тюркий халкъларнынъ къадимий достлугъы ве джандан азиз Ватанымыз — Къырымга багъышлангъан эди. Олардан биринен сизаерни де таныш этмеге истейим:

Демир тереклер
Шаир достларыма

Бир муджизе коръдим Азербайджанда,
Тереклер бир-бирин элинден туткъан.
Багълааныш кеткенлер бир тен, бир джандай,
Янгъызылыкъ нелигин олар унуткъан.

Ады къызыл терек ве я да демир,
Не исе, бильгенге, табиаат дерси.
Тесадуфий дегиль, Аллаhtан эмир,
Достларым, терекке дёнемиз, дерсинъ.

Шу демир тереклер — эбедий тюркюм,
Бизлерге бенъзейми, демир тереклер?
Я, оларда ибрет дуямы тюркюм,
Бирлик, бирлик! — дейми демир тереклер!

Тереклер теректен кучъ ала насыл,
Юреклер юректен кучъ ала насыл!
Орхон-Енисейнинъ таш лзысындан,
Шииримиз юксектен кучъ ала насыл!.

Эбет, акыкый шиир иляхий ильхам мейвасы, юксектен кучь ала, нур, сонъ адамларгъа арарет ве зия багъышлай. Шоленде иштирак эткен эр бир шаир, окъулгъан эр бир шиирни инджелеп саатлернен сёйлемеге мумкюн. Меселя, иранлы шаир Насир Пейгузар окъулгъан шиирлернинъ шекиль дюльберлиги манасына кедер этмей, аксине, джазибели сёз санатына чевирилип, динълейиджилернинъ къальбини джоштурды. Мешур шаир Шахриярнынъ юрту Тебризден кельген бу шаир шиирнинъ тылсымлы кучюни косътере бильди.

Минберден янгъырагъан шиирлернинъ эр бири озыгон, бедий юксек севиеде эди. Бу ерде арап аталар сёзлеринден бирини хатырлатмакъ джаиз: «Эль маъна — батни шаир», яни мана шаирнинъ къальбиндедир. Шоленде шиирлерини окъулгъан шаирлер шиирий сатырларынен юреклерини ача, мана инджилерини сача эдилер.

Бу энди, эр алда, ресмий чыкышлар... Энъ меракълысы, ер юзюнинъ эр тарафындан кельген шаирлернен, тедебирлерден бош вакъытларымызда, корюшип юректен субетлешювлер эди. Бойле вакъытта инсан даа зияде ачыла, бири-бирине даа да якъынлаша тургъан.

Шай танышып якъан субетлеримизден бири белли туркмен шаири Ораз Ягъмурнен олып кечти. О, акт сёзню айтмакъны кендиси огоне вазифе этип къойгъан. «Мен далгъаларгъа къаршы бармагъа севем», деп яза «Омюрюм китап саифелеринде» серлевалы макъалесинде. О, олсун романларында, олсун шиирлеринде, олсун публицистикасында бугуннинъ актуаль меселелерине токъуна. Эм оларны садедже беян этив тарзында дегиль, образлар ве фикирлер вастасынен адамлар къальбине ёл тана. Мушаиреде о шойле бир тузель эсерини окъулгъанда эр кес тесирленип динъледи. Келинъиз, сиз де шу шиирни окъуп бакъынъыз:

Экинджи Чанакъкъале

Топраккъа эгильмиш башым,
Козълеримден акъа яшым,
Бир козюм агълай, куле о бири,
Бильмем олюменми, ёкъса ки тири.
Давушсыз талана улькемининъ бары,
Башыма ягъмакъта дюньянынъ къаари.

Сен уялмадынъмы?
Ич, ич дуймадынъмы?
Бу ерде энди дженк башланмыш,
Бомба ёкъ, бейинлер патламыш.
Бу дженк энъ сонъки дженк,
Яваш эп девам этеджек.
Гизли-гизли,
Олюм изли,
Къан да ёкъ, джесет де ёкъ,
Худут да ёкъ, джебэ де ёкъ.
Шерефлер, гъурурлар,
Мен-мен дегенлер,
Къая киби турарлар,
Кёле киби олерлер.
Эй, давуаджы!
Давуаджы-ы-ы!!!
Котер сесинъни!
Джасуслар кирмиш бейинлеримизге!
Долашса айле-айле!
Башлангъан бираз эвель,
Экинджи Чанакъкъале,
Экинджи-и-и!!!
Экинджи Чанакъкъале!

Ватан мустакиллиги ичюн куреш ремзине чевирильген мукъаддес мекян — Чанакъкъале акъкъында тюшюнджеге малик инсанлар ичюн бу шиирге изаат бермеге аджет олмаса керек. Бу эсер онынъ шолеи кунълеринде Бакуда неширден чыкъкъан шиирлер топламындан да ер алгъан.

Бу мерасимде башкъа мемаскетлерден кельген эски танышларым-нен де корюшмеге къысмет олды. Олардан бири — къыргъмызыстанлы яш шаир Алтынбек Исмаилов. Биз онынънен ильки кере озь Ватанымыз — Къырымда бундан дёрт сене эвель шиир шоленинде корюшкен эдик. О, ана тилине багъышлангъан бир гузель шиирини окъутгъаны ичюн багърыма басып алыгъышлагъан эдим. Чюнки ана тили дерди

— бизим де дердимиз! Оларда да бу меселе кунь тертибинде экен. Амма оларда кыргыз тили девлет тили олганы ичюн тильни саклап кялуw имкяниетлери зияде. Шириет акышамлары, шаирлернен корюшовлер вакты-вактынен тешкиль олуна, эали шаирлерни севип динълей экен. Генч кялемдешимнинъ бу сёзлерини авесликнен сукъланып динълер экеним, бизим Кырымда да бойле теdbирлерни мытлакъа кечирмек керек олганыны кяальбимден ис этерек, илериде, эльбетте, бунъа иришеджегимизге умют багладым.

Алтынбекнинъ манъа эдис эттиги «Таш кузгю» китабы масамнынъ устюнде. Шиирлери гъает халкъчан, аэнкдар. Халкъ дердинен яшап, халкъ дердини язганы корюлип тура. Озь халкъынынъ дили ве тилине бу къадар якъынлыгъынынъ себеби де субетимизде аян олды. Алтынбек халкъ агъыз яратыджылыгъынен пек меракълана экен. Ондан бир чокъ кыргыз аталар сёзлерини мен де язып алдым. Мына олардан базылары: «Эгер-токъумнынъ къадрини эеси бильмез, ат билир, эр йигитнинъ къадрини или бильмез, ят билир», «Узакъны якъын эткен кыыз, ашыны татаы эткен туз», «Адамны ичинден таны, ичинден таны-масанъ, ишинден таны», «Эки эрнинъ достлугъы — эгиз, эки ильнинъ достлугъы — денъиз».

Бу ерде эвельден таныш шаир достларым, азербайджанлы Аббас Абдулла, тюркиели Ридван Джаным, косовалы Зейнал Бексачларнен де бир даа корюшип субетлешмек насип этти. Кызахыстандан Джурсун Эрман, Гагауз еринден Тодур Занет, Гурджистандан Дервиш Осман Ахмад огълу, Кыбырыздан Махмут Ислям огълу киби янъы достлар да арттырдым.

Озбекистанлы шаирлер Миразиз Азам ве онынъ шегирти Абду-джалил Ходжамнен корюшкениме зияде къуwandым. Чюнки Озбекистанда ярым асыр яшап о ердеки инсанларнен бир агъа-къардаш киби олып кеткен эдик. О ерде бизим тувгъан-урув, сой-акърабаларымыздан бир чокълары даа анда яшайлар. Бу азиз топракъта бизим нидже-нидже инсанларымызнынъ мукъаддес къабирлери къалды. Шахсен озюм белли озбек шаири Хамид Алимджон догъгъан мекянда осип, элиме кялем алдым ве ильки шиирлеримни де озбек тилинде язып башлагъандырым. Бу улькеде озюм таныгъан бир сыра иджаткярларнынъ ал-эхвалыны сорап бильдим. Олар да бизим

эдебиятымыз, хусусан шириетимизнен меракъландылар. Олардан озбекистанлы бутюн иджаткяр достларымызга самимий селямларымызны ёлладыкъ.

Агъымдаки сене октябрь айынынъ сонъу ве ноябрыннынъ башында олып кечкен бу мушаиреде такъдирленген шаирлерни эпимиз чин юректен хайырладыкъ. Булар — тюркиели шаир Мехмет Атилла Мараш Низамий Ганджевий адына мукъяфатны, туркменистанлы шаир Ораз Ягъмур Ахмет Хашим адына, косовалы шаир Зейнал Бексач исе Хусеин Джавид адына мукъяфатны къазандылар ве оларга бу къазанч нишанлары тантаналы вазиятте такъдим этильди.

Мушаире кунълери эпимиз ичюн йыللарга татыгъан киби олды. Чюнки биз бу кунълер арасында тек шиир акъкъында тюшюндик, тек шиирнен нефес алдыкъ. Инсанга шиир де сув, ава киби, отъмек киби зарур экенине текрар-текрар инандыкъ. Дюнъяга шурут тараткъан бизим къырымтатар эдебиятымызнынъ зенгин тарихы, шириетимиз акъкъында алаьхусус тюшюнджелерге далдым. Биз озюмизнинъ шу маневий байлыгъымызны яхшы билемизми? Ёкъ, билмеймиз, билсек де, манетини тереин анъламаймыз, деп джеван берем озь-озюме. Биз билген умумтюркий абиде Орхон-Енисей таш языларындан башлангъан язылы эдебиятымыз, Махмуд Кырымаь, Бора-Гъазы Герайхан, Мустафа Джевхерий, Ашыкъ Умер, Номан Челебиджихан, Бекир Чобан-заде, Амди Герайбай, Эшреф Шемьизаде киби дюнъяга намы кеткен шаирлеримиз бар да, я. Бу киби улу затларымыз бизим мектебимиз, тьурурымыз олмакъ кереклер. Шимдики иджаткярларымыз да оларга бакъып пай ничмеге, джихан ольчулерине лайыкъ юксек seviели эсерлер язмагъа борджаулар. Мердивеннинъ олар котерильген басамакъларына эпимиз ынтылмалымыз! Баку теэссуралары меним бу фикирлеримни даа да къавийлештирдилер.

Мында, Азербайджанда баягы йылар яшан иджат эткен улу шаир ве тюркишнас алимимиз Бекир Чобан-заденинъ бу диярда тереин излери къалгъанынынъ, оны мында seviи-сайгъанларынынъ шааты олдым. Мында онынъ эсерлери ве о акъта хатырлавлар джылат-джылат китапалар алында нешир этильмекте. Бакунынъ бир сокъагы Бекир Чобан-заде адынен адландырылгъан. Демек, сёз къудрети сынъыр билмей, нур киби, къаальлерге арарет багъышлай, мефтюн эте.

Шиир инсаннынъ даимий ёлдашы. Инсаниет яшар экен, шиир де яшай ве яшайджакъ!.. Шиир не? — деген суальге даа бир кимсе там джевап берип оламады, мен беллесем, джевап берип де оламаз. Бу акъта бир къач сене мукъаддем шойле сатырлар тизген эдим:

Озюне аян

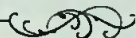
Сен шиир язам, яратам деме,
Шиирге де рух берген Аллах.
Иляхий шиир — эбедий эмель,
Иляхий шиир юректен ала!

Я, шиир нурмы, муджизевий нур,
Я, шиир сырмы, айретке шаян?
Шиир анъланмаз, шиир дуюлыр,
Шиир нелиги Озюне аян!..

Шиир — иляхий нимет. Шиириет — муджизе, демеге де джуръат этем. Шиирден зевкъ алып, къальплеримизнинъ дертлерине шиирден шифа булайыкъ. Шиириетимизнинъ шерефини юксек ве пак сакъла-сакъ, улу шаирлеримизнинъ рухлары да бизден шад олур, иншалла!

Баку — Сакъ,
2009 с.

АЛИМНИНЪ СЕРВЕТИ

Садий Аблятиповнынъ догъгъанына 75 йыл толувы
мунасебетинен

Милядийден эвель, дюнъянынъ нек чокъ мемлекетлерини запт эткен, меишур падиша, Александр Македонский олжуми огъунден васиет этип, къабирге алып кеткенде къолларыны табуттан чыкъарып къоймаларыны эмир эте. Бунынънен о дюнъя малы бу дюнъяда къаладжакъыны адамлар корип, ибрет алсынлар, дейджек ола.

Терендже тюшонип бакъсакъ, эписи бир, инсан ала даа дюнъя малына, дюнъя байлыгъына эп къыза, эп алдина. Чюнки чокълукъ басиреттен иракъ, маневияттан фукъаре олып кельди ве ойле де девам эте, занымызджи илериде де шай оладжакъкъа бенъзей.

Акыкътый илим адамлары исе къальп, козьлери ачыкъ, басиретли инсанлардыр. Бойле адамларнынъ омюри келеджек несиллерге багъланып, оларгъа нумюне ола, хатыралары къальплер тёрюнден ер ала, намлары асылардан-асырларгъа кече.

Зеинлерде бойле эйи, гузель теэссураатлар къаадыргъан инсанлардан бири — белли алим, маневияты кучълу Садий Аблятипов сагъ олса, бу кунълерде 75 яшыны толдураджакъ эди. Бутюн омюри бою Ватанымыз-Къырымгъа къайтмакъ, озъ юртумызда да яшларымызгъа бильги ве тербие ашламакъ ниетинен яшагъан мутебер алимимиз бундан бир къач сене эвель Озбекистанда вефат этти. Кедер буюк, лякин о къаадыргъан терен излер эпимизге теселли берелер. Онынънен берабер чалышкъан достлары, шегиртаери устаз алимни бир вакъыт унутмайлар.

Якъында факс вастасынен Ташкент малле институтынынъ ректоры, профессор Мурат Шарифходжаев, алимлерден Ибрагимов, Шагъасовларнынъ имзасынен мектюи алдыкъ. Алимнинъ 75 йылыгъы мунасебетинен язылган бу весикъада онынъ ильмий, оджалыкъ ве чокъйылыкъ джемаатчылыкъ фаалиетине буюк къыймет кесиле:

— Аблятипов Садий Халилович. — дениле анда, — бухгалтерлик ве икътисадий талиль саасында джумхуриетте белли мутехассыс, кенди-

сини ильмий, педагогик ве джемаат ишине, икътисадият боюндажа кадрларны тербиелемеге багъышлагъан етекчи алимлерден бири эди. Озь зенаатына коре эр бир ишини юксек месулиетнен беджерген огдеки вазифени эда этиювде къатиетлик косътерген, эмексевер, тертипли, алчагъгонъюлли, темиз ахлякълы инсан эди.

Тирнекли халкъымыз арасында етишип чыккъан бойле азиз инсаннынъ аят ёлуны огренюв яшларымыз ичюн нумюнели дерс ола биле-джегине инангъаным алда, онынъ 75 йылыгъы арфесинде бу акъта сёз ачмагъа истедим. О, Акъшейх районуздаки Костенджи коюнде догъа. Къартбабасы иззет-итибар къазангъан Осман Хатип олгъан. Оларнынъ къорантасыны, Садий энди бир яшына кельгенде, 1929 сенеси кулак деп къабаатлап, Уралгъа сюрдюн этелер. Шимди Кезлев дживарындаки койлерден биринде яшагъан аптеси Фера Аблятип къызынынъ икяе эткенине коре, олар ябанджы дагъларда чокъ мешакъятлар чекелер. Не исе де, бабасы ве анасы бир чарелер тапып, балаларыны Кырымгъа къайтаралар. Уралда тек ана-бабасы ве кучюк Садий къала. Сонъра олар да гизли тарзда Ватангъа къайталар. Фера ве Садийни аласы Лияшерфе ве эништеси Аблятип эвлятыкъкъа алаар. Олар Джолчакъ коюнде яшай эдилер. Балаларны зияде талапчанлыкънен эмексевер, тертипли, инсаниетли этип тербиелейлер.

1944 сенеси майыс 18-де дешетли сюрдюнлик башлана. Бутюн миллетимизнинъ башына авдарылгъан бея оларнынъ къорантасыны да баса. Бир яшында экенде сюрдюнликке огърагъан Садий кене сюрдюн этиле. Аскерлер автоматларнен оларны эвлеринден къувып чыкъармагъа кельгенде, бабалыгъы Аблятип кечине... эвде къыямет къопа... Чокъ кунълер ёл азабыны чекип Табакъсай деген ерге тюшелер. Чокъкъа бармай, аналары да кечине. 1945 сенеси озь бабалары оларны араштырып тапа ве Фергъананынъ Серово станциясына алып келе.

О, анда эсапчы, сонъ Ленин районуздаки ягъ заводуна баш эсапчы олып чалыша. Озь эмегинен тапылгъан яш мутехассысны Озьбекистан ашайт маллары везирлигининъ ягъ-май санайы идаресинде баш эсапчы вазифесине тайинлейлер.

1959 сенеси Ташкент малие-икътисат институтыны битирген Садий Аблятипов аспирантураны да битирип, диссертация къорчалай ве икътисат илимлери намзети деген ильмий дередже саибн ола.

Сынаваардан кечкен темелли билъгили алим иу институтта «Ходжаалыкъ фаалиети талили» кафедрасынынъ доценти вазифесинде чалышмагъа башлай. Бүтюн фаалиетини яшларнынъ билъгисини арттырмагъа догърулта.

Эр не мешакъят, кучлюоклерни акъыл-ферасет ве илимнен енъмеге мумкюн. Мукъаддес китабымыз Къуран-и Керимде акъылнен иш тутмакъ ве илим огренмекнинъ эмиети акъкъында бир чокъ аетлер мевджут олгъаны да фикиримизни тасдикъ эте. Садий оджа 45 басма табакъ колеминде кенди 25 ильмий ве окъув-методик ишини дердж эттирди. Онынъ «Халкъ ходжаалыгъы саасында ишханелернинъ фаалиетини талиль этиов меселелери», «Бюджетни эсапкъа алув эм де эсабат» адлы ве дигер китаплары шимди де студентаер, аспирантлар ве икътисадий хызмет хадимлери тарафындан файдаланын келимекте. Бундан да гъайры онынъ муаррирлигинен элли басма табакътан зияде он эки ильмий иш ве окъув къуланмасы азырланып нешир этильди. Алимнинъ фааль аркети ве ярдымынен секиз адам, алимлик диссертацияларыны къорчалады. Институт алимлер кенъешининъ азасы тарзында яш мутехассысларгъа эр даим къоштутын кельди.

Энъ муими, о тек назариеджи алим дегиль де, назарий билъгилерни амелиятта къуланмагъа гъает кямыль эди. Бу иште семерели нетиджелерге иришмеге онынъ 23 йыл зарфында чешит ишханелерде эсапчы олып чалышын чокъ зенгин теджрибеге сайн олгъаны, терен билъгиси пек ярдым этти.

Гъает дикъкъат-итибарлы бу алим чокътан-чокъ джемаат ишлерини де эда этмеге фурсат булды. Чокъ йыллар девамында институт усул кенъешининъ азасы, абитуриентаер къабул этиов боюнджа комиссиянынъ месуль кятиби, граждан мудафаасы штаб реберининъ муавини олып чалышты. Алты кере институт профсоюз комитетининъ реислигине сайланды. Институтнынъ ички элек тертиби къагъделерини ишлеп чыкты. «Билъги» джемиети боюнджа ишханелерде лекциялар окъуды ве паяхр. Онынъ эда эткен джемаат ишлерининъ энисини сайып чыкъмакънынъ имкяны ёкъ. Бу ишлерге о насыл этиш вакъыт тапа билъгенине шашасынъ. Онынъ эр бир дакъкъадан семерели файдалана билъгенине айретленмекнинъ чареси ёкъ.

Эр даим къатты бир тертин-къанденен иш коръген алим къоранта-

да пек мулайим, сабырлы, кимсеге серт сёз айтып джаныны агыртмай эди. Омюр аркадашы Гульсюм апте, кызы Зейнеп, оглуу Асаннын хатырлагъанларына коре, о балаларына даима агъыр сабырлы олматъа меслеат бере эди.

О, алим энъ эвеля адам олмасы керек, деген тюшондженен яшай, инсаниетликни эр даим биринджи ерге къоя эди. Юзюни бир вакъыт тебессюм терк этмез эди. Кендиси чокъ йыллар чалышкъан шимдики Ташкент икътисадиет университетинде, Озбекистан джумхуриетининъ бутюн ерлеринде, ана-Ватанымыз-Къырымда онынъ чокътан-чокъ шегиртлери, меслекдешлери фааль хызметте булуналар, азиз алимни эйи сёзлернен хатырлап рухуны шад этелер.

Къырым девлет муэндис-педагогика университетининъ ректоры, профессор Февзи Якъубов Садий Аблятипов акъкъында шойле дей:

— Бу алимимиз тербиеси юксек, гонъмо темиз киши эди. Башта бир озюне талабы буюк эди. О, ишни тертипнен эте тургъан. Онынъ китапханеси гъает зенгин олып, озюне керекли эдебият, газетлернинъ 25 йыллыкъ джонклери бар эди. Тертипни иляхийлештирюв севиесине чыкъара эди. О чалышкъан алий окъув дергяхынынъ реберлери де онынъ акъкъында пек эйи фикирлер бильдире эдилер. Биз оны озюмизге ишке давет эткен эдик. Языкъ ки, вакъытсыз вефат эткени бунъа имкъан бермеди.

Озбекистан джумхуриетинде нам къазангъан халкъ тасили хадими, бир чокъ медаллер саиби Садий Аблятиповнынъ сервети, яни байлыгъы талим берген шегиртлери, ильмий эсерлери, садакътатаы эвлятларыдыр. «Алим олсанъ алем сенинъки», деген аталар сёзю де бойле шуретли, азиз алимлеримизни козь огюне алып айтылгъан олмалы.

2003 с. октябрь 31

ОЗЫГЮН ИНСАН, ОЗЫГЮН ЭДИП

Языджы Шевкет Рамазанов 60 яшында

«Сукюнети сол тарафтаки къамышлыкъларнын шытырдысы бозды. Нариман о якъкъа чевирильди: тогъайлыкъ беттен онъа догъру эки дане ири айван агъыр-сабыр кельмекте эдилер. Нариманнынъ эсине деми бабасы тенбилеп ташлагъан серник къутусы кельди. О, чабикликнен джебни къарыштырып къутуны чыкъарды, серникнинъ эзасы сыланмасын деп, бир элинен онынъ устюни къардан орытти, дигеринен къутудан бир къач серник алып чертти. Айванлар алевден къоркъмадылар. Олар Нариман бетке даа да якъынлашмакъта эдилер. Бала айванларны энди айдын корьмекте: оларнынъ экиси де акювгъа ошайлар, тек бириси иридже ве онынъ агъызындан яш бугъаларнынъ бойнузларына бенъезеген эки дане ханджер киби кескин, йылтыравукъ кемиклер чыккып тура. Бала кене де серник якъты.. Айванлар огге юрювни тезлештирдилер.. Бала: «Энди буларны насыл этип къоркъузмалы» — деп, тюшонди ве бирден башындаки къалпагъыны чыкъарып айванларгъа догъру атты да «Ба...ба, къур...тарың!» — деп, бар сеснен багъырды»

Къаринлыкъ геджедеки бу дешетли манзара эдип Шевкет Рамазановнынъ «Къанлы отьликъ» икяесинден алынды. Эсерни эеджанланмаздан окъумакъ мумкюн дегиль. Икяеде халкъымызнынъ сюргюнлик фиджиалы левхалары бутюн дешетинен козь огюмизде жанландырыла, дженкте бир аягъыны къалдырып къайткъан Исмаил ве онынъ огълу Нариманнынъ такъдирини тасвир этюв вастасынен къырым-татарларгъа хас олгъан миллий чизгилер, гъурбетликте миллетимизнинъ башына келип кечкен фелякетлернинъ базылары къайгъылы акъибетлеринен косътериле. Оларны юректен ис этерек, тюшонджелерге даласынъ ве къальбинъде нефрет къозгъалып явузлыкъларгъа къаршы кюрешимеге шетленесинъ.

Бу куньлерде белли журналист ве языджы Шевкет Рамазанов да 60-лылар сафына кече. Шу мунасебетнен онынъ омюр ёлу ве иджады

акъкъында бир къач сатыр язмакъ ниетинен онынъ фаалиетине кене бир кере назар ташламагъа сыра тюшти.

О Багъчасарай районныдаки дагълар арасында ерлешкен Черкез Кермен коюнде догъды. Шевкет де та сабий экенинде бутюн юрдашларымызнен берабер сюрпоналикке огъратылды. Оларнынъ къорантасы Ташкент виляетине тюше. О, халкъымызнынъ гъурбетликте чеккен бутюн азап-укъубетлерини корип, тек корип дегилъ, озъ башындан кечирип осе. Бутюн бир миллетнинъ бу адждакы такъадине аджынаракъ, онъа насыл этип олса да, медет бермекни озъ огъуне макъсат этип къоя. Мен бу ерде онынъ омюр фаалиетини толусынен йипке тизип айтмакъ ниетинде дегилим. Онъа хас олгъан айры бир хусусиетлер акъкъында фикир юрсетмеге истейим.

Шевкет орта мектепни битиргенинен Самаркъанд кооператив техникумында тасиль ала. Билгили тиджарет хадими олып етише. Акъыл ве ферасети кучълау олгъаны себебинден 23 яшында тиджарет тешкиятларында ребер вазифелерде чалыша. Мададий тарафтан да, дигер джеэтлерден де иши гузелъ эди. Бу саада ишини девам этип чалыша берсе олур эди. Аякин о бу ишини озъ истегинен быракъты. Халкъымызнынъ вазиятини эйилештирмеге насыл этип озъ иссесини къошаджагъы акъкъында чокъ тюшонджелерге далды. Ахыр-сонъу кенди макъсадына иришмек ичюн журналист олмагъа къарар берди. Тек шу ёлнен халкъымыз аятыны даа да терендже огъренип, илериде бу акъта гузелъ эсерлер язарым, деп тюшуне ве 1965 сенеси «Сырдарьинская правда» газетасына мухбир оларакъ чалышмагъа кире. Йылаар кчкенинен муаррир муавини вазифесине котериле. Бу арада Ташкент девлет университетинде зенаат инджеликлерини огърене. Иджадий иш омюрининъ эсас мундериджесине чевирилe. Къыскъа йылаар ичинде озъ меаретини арттырып, белли публицист олып таныла. Месут Решитов, Джеват Кучиев ве дигер эмек илерилери акъкъында очерклери виляет ве джумхуриет неширлеринде арды-сыра дердж олунуш туралар. Сюргоналикнинъ ильк йылаарында халкъымызнынъ ярысына якъыны чешит мешакъат ве къарсапбалар саесинде эляк олгъанынен берабер, нидже-нидже аналар озъ эвлятларыны, бабалар къоранталарыны, сой-акърабалар бири-бирлерини джойыш араштыра эдилер. Балалар эвлерине тюшкен бир чокъ сабийлер де беллиси

гъайып олгъан эдилер. Бойле араштырув ишлерини яш газетчи Ш. Рамазанов да юрек эмиринен матбуат вастасынен къатылып къоранта азалары, ана-бабаларнынъ бири-бирлерине къавушмаларына себепчи бола.

1967 сенеси август айынынъ «Известия» газетасында къырымтатарлар акъкъында халкъымыз сюрюльгенден сонъра ильки «Мужество любви» («Севги джесарети») очерки басыла. Бу чыккыш миллий арекетимиз тешкилятчыларындан Дженпар Акимов, Бекир Османов, Мустафа Халиловларынъ ве миллий арекетимиздеки дигер фааль иштиракчилернинъ дикъкъатыны джелеп этмеден къалмады. Кенди эвини, дерсинъ, миллий арекетимизнинъ штабына чевирген Мустафа агъа Халилов Ташкентте окъумакъта олгъан Шевкет Рамазановны араштырып тапа, окъув девринде озь эвинде яшамагъа давет эте. Шевкет Февзи Абибуллаев, Нариман Къадыров киби яшларнен берабер миллетимизнинъ акъ-укъукъларыны талап этип умумхалкъ ишине иссе къошмагъа башлай. Бу хусуста Дженпар агъанен тафсилатлы тарзда акъыл таныша. Бу мукъаддес куреш тоталитар режим шараитинде пек назик, джесюране куреш олгъаныны анълай.

Янъыдан тешкиль олунгъан Джизакъ виляетинде чыкмагъа башлагъан «Джизакская правда» газетасынынъ баш муаррири олып аалты йыл чалыша. Сырасы кельгенде шуны да айтып кечмек лязимки, чалышаджакъ ишини озюнъ тешкиль этип, яни ёкъ ерден бар этип, янъыдан иш башламакъ рехберден уста тешкилятчылыкъны, ёрулмай-таалмай араштырувларны талап эте. Баягъы вакыт газетни Джизакътан 100 километр къадар узакъ олгъан Самаркъандда нешир этип, андан кетирип, абунеджилерге таркъатмакъ сырасы тюше эди. Баш муаррирининъ тешкилятчылыкъы бу ерде озюнинъ мусбет семесини берди. Мешур чечен журналисти языджы Олег Джургаевнинъ якъында Москвада нешир этильген «Уджом этиджи язарнынъ мешакъатлы аяты» китабында муаррир Шевкет Рамазановнен ильк корюшювлеринден аалгъан теэссуратыны бойле тасвирлей: «Иш ода сына аякъ бастым. Гуръ сачлы, къавийден кельген, къалын сесли бу адамгъа не дейджегимни де бильмейим, чюнки о манъа дикъкъатлы назар иле бакъмакъта, бу бакъыш манъа буюрынъыз, озюнъизни саде, эвинъиздеки киби тутунъыз дей эди.

Мен Чеченистанданым, журналистим. Иш кыдырам.

— Насыл? Сиз чеченсигъизми? — еринден атылып турды Рамазанов. О тезликнен масаны айланып кечип мени бар кучюнен къучакълады. Бу меним гъает агъыр омюримдеки биринджи сефер чечен милленинъ векили олгъаным ичюн бойле сыджакъ къаршыланувым эди.

— Мен къырымтатарым, бизни берабер сюрдюнюликке огъраттылар да!

Бойле къабуддан юрекленип ачылдым ве насыл этип учъ бинъ километрден мында келип чыккъанымны джошкъунлыкънен икяе эттим».

Мына бу китаптан бир къач келиме даа: «Семинаргъа баргъан Рамазанов Ташкенттен къайтты. Бильгили, джесюр, юксек ахлякълы бу инсан кунъ сайын эп тонълومه ята. Омюр аркъадашы Сидикъа, огълу Темур, кызы Эльмаздан ибарет бу къорантанынъ айелевий мунасебетлерининъ медениети акъкъында буюк бир ильмий китап язмакъ мумкюн».

Иджадий араштырувларны «Йылдыз» междмуасында муаррир муавини, «Ленин байрагъы» (шимдики «Янъы дюнья») газетасында баш муаррир муавини вазифелеринде булунгъан йылларда да о исрарлыкънен девам эттирди. Язгъан икяе, очерк, публицистик макъалелеринде де шу буюк устазлардан алгъан огъютлерининъ тесири, Ватанымыз — Къырым ве миллетимизге олгъан сынъырсыз севги ве садыкълыкъ дуюлып тура эди.

Шевкет Рамазанов Ташкенттеки Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешриятынынъ къырымтатар болюги муаррири вазифесинде чалышып тургъан маалинде биринджилерден олып Къырымгъа къайтып кельди ве Джанкойде ерлешти. Озь журналистлик саасы боюнджа не виляет газеталарына, не район газетасына ишке къбул этмедилер. Муаррирлик дегиль, адий мухбирликни биле чокъ коръдилер. Гъурбетликтен акъсымлавларгъа нисбетен озь ватанынъдаки кылынувлар инсангъа зиядесинен тесир эте, эгмек истей. Ёкъ, ирадеси къавий, макъсады буюк Шевкет рухтан тюшмей. 1989 сенеси оны ана тилимизде тешкиль олунайткъан биринджи «Достлукъ» (шимдики «Къырым») газетасына муаррир тайин эттилер. Кене тешкилий ишлер, ильки йылларда незаретчилернинъ (цензор) кылынувлары

муаррир ве о ёлбашчылыкъ япкъан иджадий коллективге сынав йылары олдылар. О газетагъа 11 йыл деваманда муаррирлик япты. Теджрибели журналистниъ реберлиги алтында газетта умумхалкъ минберине чевирилди. Халкъымызныъ аятындаки муим вакъиаларны айдынлатып барды. Газета авдетимизниъ йылнамесине айланды десек янълыш олмаз. Ильки йыларда газетаныъ тиражы 20 бинъ нухагъа чыкъкъаны да фикримизни исбат эте. Матбуат саасындаки семерели фаалиети ичюн Шевкет Рамазанов акълы тарзда Украинада нам къазангъан журналист унванынен такъдирленди. Миллий Меджлис азасы ве Къырым Юкъары Шурасына депутат сайлангъан йыларда иджадий фаалиетинен берабер сиясий ве джемаат ишлерини де семерели алып барды.

Сюрюнликтеки мушкъоль заманларымызда биле миллетимизниъ парлакъ келеджегине инангъан Шевкет Рамазанов элиндеки имкъанлардан файдаланып къабилиетли йигит-къызларны сечип, олардан белли журналистлер азырламагъа буюк эмиет берди. Оларныъ сырасында Леонид Адильшаев, Якъуб Мустафаев, Энвер Ибрагимов ве дигерлерини айтып кечмек мумкъон.

Озылонлик Шевкет Рамазановныъ табиятында да, иджадында да ачыкъ корюнип тура. Буны онынънен къонушкъан, «Джевизлик» (1986) повесть ве икяелер китабыны окъугъан эр бир киши ис эте билир. Биз юкъарыда шу китапкъа кирген «Къанлы отъмек» икяеси акъкъында сёз юрсеткен эдик.

Языджыныъ шу китабындан ер алгъан «Джевизлик» повести айрыджа дикъкъаткъа аяйыкъ эсердир. Онда насылдыр бир табиийлик, фельсефий теренлик дуюла. Эсерниъ тили тюзгюн, эр бир сёз ерли-еринде. Аталар сёзлери ве фразеологик ибарелер эсердеки миллий бояларны къоюрталар. Къараманларныъ ички дюнъяларыны косътерювде муэллифниъ усталыгъы, озюне хас услуби козьге чарпа, инсанларныъ психологиясыны гузель билкови бу саада онъа ярдым эте. Эсерниъ баш къараманы Азамат характеринде халкъымызныъ эмексеверлиги, мерхаметлилиги, ватанперверлиги, достларгъа садакъаты, букюльмез ирадеси, макъсаткъярлыгъы ве дигер хусусиетлери акс эттириле. Бутюн омюри шофер чалышып кенди зенаатына садакъ къалгъан Азамат акъай ана-Ватаныны, баалалыгъы кечкен джевизликни

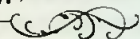
бир вакъыт унутмай онъа тельмирип, ынтылып яшай. Лякин, языкъ ки, о яшагъан девир Ватангъа къавушмагъа имкъян бермей эди. Шимди кенди Ватанында яшап да онынъ къадрине етип оламагъан базы бир инсанлар бойле эсерлерни окъуп догъру хулясалар чыкъарсалар эйи олур эди.

Козьге корюнген журналист ве языджы Шевкет Рамазанов тамам иджадий пишкинлик чатъында. Огъде ниетлери буюк. «Джеэннемден къайткъанлар» трилогиясы устюнде чалыша. Эсер халкъымызнынъ сюрюнлик фаджиасы, озюне хас такъадрине багъышлана. Муэллиф буюк колемли трилогиясынынъ «Ярым асыргъа мусавий бир афта» адлы биринджи китабыны язып битирмек арфесинде. Белли ки, бу китаптан парчалар «Къырым» газетасында дердж олунгъан эди. Туткъан ишини сонъуна еткизмегендже гонгъло раатлыкъ бильмеген эдининъ халкъымызны янты-янты, эдебиятымызда вакъиа олабиледжек эсерлернен къувандыраджагъына ишанчымыз къамиль.

Ярын алтмыш яшыны толдураджакъ языджымызгъа хайырлы яшлар, къавий сагълыкъ, иджадий мувафакъиетлер тилеймиз.

2001 с. октябрь 26

«ЧЫКЪЛАР ОЛЫП ТОПРАГЪЫМА КЪОНАРЫМ...»

Аят къануны ойле: бугунъ бармыз, ярын ёкъ. Онынъ ичюн де, беш кунгъюк дюнья деселер керек.

Халкъымызнынъ севибли эвляды, унутылмаз сымалардан бири, миллий арекетимизнинъ ветераны Сситамза Умеровнынъ весфат эткени актъында къара хаберни газетада окъуп шаштым. Я насыл этип? О, 60-ны кечсе де даа къавий бир инсан эди де!.. Къальбинде даа не къадар улу ниетлери, амельге кечиреджек ишлери бар эди... Эйхат!..

Кечкен сененинъ март айыны хатырладым. Мукъаддес Мекке ве Мединде аджилек зияретинде гедже-кунгъюз берабер эдик. Миллион-миллион аджилер арасында Кябетулхакъны айлангъан та-

ваф этер экенмиз, онынъ Аллагда ялварып, козьлеринден яшлар акъып Ватанымыз-Къырымга, чокъ эзистлер чеккен миллетимизге эйиликлер тилеп дуа эткени ала бугунъ козьлерим огюнде. Аджилык шартларынынъ эр бир тедебирини буюк ишанчнен, иманнен эда этемиз. Биз де онынънен берабер ислямяетининъ улу къудретини юрекнен ис эттик. Алла къабул эйлесин!..

Мен бу сатырларны язар экеним, Сеитамза Умеровнынъ Ватанымызга авдет ёлуны ачкъанлардан бири олганы, та 1962 сенеси ватанпервер Марат киби йигитлернен берабер Советлер тарафындан халкъымызга янылган джинаетлерге къаршы кюрешкен, сюрюнкликте азап чеккен миллетимизни Ватанымызга къайтарыламасыны аякъ тиреп талап эткени ичюн учъ йыл бастырыкъта эзистленгени, авдетимиз огърунда дигер буюк хызметлери акъкъында тафсилатлы икяе этмек ниетинде дегилим. Бу онынъ, силинмез терен излериدير. Вакътынен булар акъкъында сёз юрсетилир. Мен тек онынъ озгюн характериндеки базы бир текрарланмаз, чокъларымызга нумуне ола биледжек чин инсаний чизгилери акъкъында хатырлатып кечмеге истейим.

Эвеля Сеитамза эфендининъ миллий гъуруры кучълю эди. Орталан коюне кирип барып экеним, этрафта коклерге туташып кеткен дагълар оны хатырлаттылар. Не къадар магърур ве къоджаман дагълар!.. Умеров Къырымга биринджицерден олып къайтты. Озю догъган кою Къаралезге ерлешмесине ёл бермедилер. О, дженнет киби юртумызны долашып, Къарасувбазарнынъ Орталаныны сечти. Себеби — мында эр шей Къаралезни анъдыра эди. Атта азбарынынъ ашагъы тарафындан акъып кечкен Косе-чокъракъ биле догъган коюндеки эвлери янында шувулаагъан дерени анъдыргъаныны, къач сеферлер айтып кечкенини, Лейля антеси агълап-агълап хатырлай.

О, сёзюнен иши бир кельген ичи-тышы бир адам эди. Омюр аркъадашы Зекиеханым буакъта яныкъпен сёйлей. Юрегинде кин деген шейни бир тамам сакъламай эди. Оны не къадар яманлыкъ япсалар биле, кене эйилик этмеге тырыша турган. Олюминден бир муадет эвель насыддыр душманлары онынъ азбарындаки пичен сарпаныны якъкъанлар. «Сеитамза, пиченинъ чокъ языкъсынгандырсынъ», — деген адамлардан бирисине:

«Ёкъ, пиченни якъкъанларына асла языкъсынмайым, пичен чалып кене сарпан уймеге мулкюн. Мен адамларымызнынъ чокъ шейни

анълап оламагъанларына языкъсынам, пиченге языкъ дегиль, миллетиме языкъ», — деп джевап берген.

Сеитамза эр саада озь фикирин олгъан, еди ольчеп бир кескен инсан эди. О дигерлерининъ кольгеси киби, ким не десе онынъ артындан чапып юрмез, озь терен фикирлеринен адамларны къандырмагъа ынтыла эди. Инсанларнынъ эксикликлерини козьлерине бакъып айта, онынъ ичюн де базы бир кимселернинъ гонъюллерине уймай эди. О, даима имкъаниет араштыра, вазиятке бакъып хуляса чыкъармагъа арекет эте эди. Эбет, минсиз Алла дегенлер. Эпимизде олгъаны киби онынъ да эксикликлери олгъандыр. Тек фаалиетсиз адам янълышмай. Лякин онынъ япкъан ярарлыкълары къат-къат зияде эди.

Биз Сеитамза киби надир инсанларымызнынъ къадрине етмеге не вакъыт огренеджекмиз? Энди, ич олмагъанда, онынъ рухуны шад этип, миллетимиз огърунда япкъан ишлерини темелли огренип келеджек неслимизге де огретмелимиз. Я миллий арекетимиз йылнамелерине адлары алтын арифлернен язылгъан бойле федакяр инсанларымыз йыл-йылдан эксилелер де!

О, юрдашларымызнынъ эксериетине хас олгъан хасталыкъ — юрек хасталыгъындан вефат этти. Батан огърундаки курешлер эснасында пейда олгъан юрек ярасыны озюмиз де къошулып тырнамадыкъмы? Не ичюн бири-биримизни догъру анъламагъа истемеймиз? Бири-биримизнинъ юреклеримизни хырпаламагъа не ичюн бу къадар авесмиз? Акъибети исе эксери бир ташхис: колемли инфаркт!

Онынъ язы дефтерлери арасында ашагъыдаки шиирий сатырлар язылы бир къыгъыт парчачыгъы чыкъты:

Булутлар

Булутлар кокте учар,
Оларгъа козь ташланъ
къырымлылар.
Рухум сизлерге
тёледен бакъар,
Язда ягъмур олып,
къышта къар.

Думан олып кокке
къачарым,
Булут олып турнадай
учарым,
Думандай Ватанымны
сарарым,
Чыкълар олып топрагъыма
къонарым,
Сизлерге севги берип
къанарым.

Амза Къаралезли
(Башташым устюне)

Эбет шай! Чыкъ япракъкъа, я да небататкъа къонса, кунеш шавле-синде йылытырап козъге ташлана. Я топракъкъа къонса? Йылытырамай ерге синъе. Сеитамза да тыпкъы шай устген йылытыравукълыкъны севмей эди. (Гузеликни дегиль, йылытыравукълыкъны!..)

О, юртумызгъа ве миллетимизге олгъан сынъырсыз севгисини амельде тасдикъламагъа омрю бою арекет этип кельди. Ватанымызгъа, къальплеримизге бильдирмейип синъди. Чыкъ топракъкъа синъген киби!..

Догърусы, мен бу инсаннынъ вефаты мунасебетинен бир къач сатыр мерсие язмакъ ниетинде эдим, язмадым. Чюнки онынъ къальбинден чокъракъ киби къайнап чыкъкъан, кенди башташына яздырмагъа къарарлаштыргъан бу сатырлары эпимизнинъ юреклеримизден чыкъкъан киби дуюлалар. Юреклеримизни эеджапландыралар. Озю айткъаны киби, о рухий джеэттен тили олгъаныны, севгисини дуйдуруп, бизнен берабер яшай!..

2001 с. август 10

МУАЛЛИМ

Ойле инсанлар олалар ки, оларнен субетлешкен сайын субетлешеджегинъ келе. Сакъ шеэринде яшагъан Абдураман агъа Арслан огълунен къонушыр экеним, вакъытнынъ насыл кечкенини дуймай къалдым. Шу анъ чокъ йылар эвель язгъан бир шииримнинъ ашагъыдаки сатырлары эсиме тюшти:

Муаллим — талебе ёлунда чыракъ,
Эдеп шавлесини сачып бара о.
Дерсинъ, бала къальби юмукъ бир чокътракъ,
Чокътракълар козюни ачып бара о.

О кенди омюрининъ 46 йылыны бала тербиесине, хусусан оджалыкъ зенаатына багъышлады. Бу тевеккель дегиль эди. Бабасы Буюк Барашлы Арслан эфенди де медресе корьген олып, Кезлев дживарындаки койлерде оджалыкъ эм де андаки джамилерде имамлыкъ этип кельген. Гъает окъумыш ве инсаниетли бу адамнынъ халкъ арасында итибары буюк олгъанындан, эм бай, эм де молла деп сюрюн этеджекте джемаат оны имае этип, бу феякеттен къуртарып ала.

1944 сенеси майыс 18 феякетинден исе кимсе къуртулып оламады. Сюрюнликтен эки-учъ ай кечер-кечмез бабасы Мырзачельде, бир йылгъа барар-бармаз анасы Айым районында вефат этелер. Къоранта заметлерининъ бутюни яш Абдураманнынъ омузына авдарыла...

Къырымда 8-нджи сыныфны битирген генч Абдураман, гъурбетликнинъ биринджи йылындан башлап, озъбек мектебинде математика фенинден дерс алып бара. Бунынънен оджа огълу оджа ола. Абдураман башта Андижанда эки йыллыкъ оджалар азырлагъан курсны, сонъ исе педагогика институтыны битире.

1948 сенесининъ ноябрь 24 куню онынъ хатырасындан эбедий ер алды. Яш оджа Абдураман Арсланов о вакъытта район иджра комитетинде кятиплик япкъан Шевкые исимли тотай къызны бегене. Арадан чокъ кечмеден тойлары ола. Мына шу эйилик вакъиасына да тамам ярым асыр кечти. Шимди Абдураман агъа ве Шевкые

енге берабер омюр ёлларына назар ташлар экенлер, мемнионие-
нен йылмаялар. Аятларынынъ энъ нурулу саифелери текрар-текрар
джанлана. Къыйын, агъыр вакъытларда бири-бирлерине таяндылар,
медет берадилер ве мушкюликлерни илле енъип чыкытылар.

Абдураман агъа Андижан виляетининъ Асака районьнда башта
оджа, сонъ мектепте ильмий мудир, 1969 сенесинден исе мектепнинъ
директоры вазифелеринде ирарнен чалышты. Абдураман агъа халкъ
тасилининъ аладжысы нишаныны алмагъа иришти.

Устаз оджа омюр бою миллетимизнинъ такъдирини тюшюнип
яшай. Халкъымызнынъ тувгъан юртуна къайтмасы, озьгюн меде-
ниетимиз, ана тилимизнинъ унутылмамазлыгъы огърунда элинден
кельгени къадар иссесини къоша, мукъаддес курештен четте турмай.

Сюрпоналик йылларында, Асакада яшагъан саметдешлеримиз,
мектеплерде балаларымызгъа ана тилимизде окъутувны ёлуна къой-
макъ меселесини котермекни Абдураман агъадан риджа этелер.
Бу акълы талапкъа къолтуткъан Абдураман оджа 1968 сенеси бу
меселенен Озбекистан Джумхуриетининъ рехбери Шараф Раши-
довнынъ къабулына кире. Шу вакъытта айны меселенен кельген
миллий аракетимизнинъ етекчилеринден бири Амза Аблаевнен де
таныш ола. Юкъары тешкиятлардан изип алып, озю чалышкъан
мектепте къырымтатар балаларына ана тили дерслери кечильмесини
тешкиятландыра. Бу саада темелли бильги саибни олгъан оджагъа
Фера Меджитова чокъ эмек сарф эте. О балаларнынъ иштирагинен
«Тырнавуч» дивар газетасыны чыкъара.

Абдураман оджа директор олып чалышкъан вакътында тешкият-
чылыгъы ве арекетченлиги саесинде мектепте окъутув-тербие ишлери
юксек seviyеге котериле. Онынъ ичюн де Джумхуриет педагогика
окъутувларында дёрт кере иштирак этмеге наиль ола.

О педагогик фаалиетинен берабер миллий арекетте де иштирак
эте. Амза Аблаев эм де Андижан миллий арекет етекчилеринден
бири Джульверн Аблямитов онъа рух берелер. О 1987 сенесининъ яз
айларында халкъымызнынъ Къызыл мейдандаки нумайышларда ве
Громыконнынъ къабулында булуна. Омюр аркъадашы Шевкъие анте
де Абдураман агъанен ярым асыр кечирген аятындап нек разы. Омюр
аркъадашы да, дигер эйи адамлар да онъа къолтуттылар, ярдым этти-
лер. Шевкъие анте 26 йыл баш эсанчы олып чалышты.

— Къорантам темелли олсун, бозулмасын, деген адам барына да, ёкъуна да разы олмакъ керек. Акъча деп къавгъа-дава этмедик. Эвленген вакътымызда бир чёшомиз биле ёкъ эди. Лякин умютнен яшадыкъ. Бири-биримизге таяндыкъ. Сабыр эттик. Аллагъа шукюр, яшайышымыз гузеллешти, бала-чагъалы оддукъ, — дие лафкъа къошудды мемнюнликнен Шевкъие апте.

Бу муаббет къорантанынъ эки кызы, еди торуны бар. Эписи акъылы, тербиели, мераметлилер. Буюк кызылары Пакизе бабасынынъ изинден барып, оджалыкъ зенаатыны сечти. Пакизе шимди Янъы-Къуту (Карьерное) къасабасындаки орта мектепте кырымтатар тили эм де инглиз тили дерслерини кечире. Экинджи кызылары Эльвира исе Сакъ шеэриндеки клиник арбий санаторийде эким чалыша. Эльвиранынъ кызылары Сусанна ве Мева Акъмесджит тиббият институтында тасиль алалар.

Абдураман агъа етмиш яшны кечкенине бакъмадан, але даа фааль, арекетчен. Джемаат оны сайгъы ве ишанчнен дин джемиистининъ шеэр ве район болюгине реис оларакъ сайлады. О ана тилимиз, миллий урф-адетлеримизни кениш тешвикъат этиовнен огъраша. Кечирильмекте олгъан бутюн медений, тешкилий тедбирлерде иштирак эте. Ветеран оджа миллий неширлеримизнинъ саифелеринде озь макъалелерини дердж эттире.

Абдураман агъа юрек дуйгъуларыны шиирий сатырларнен де беян эте. Онынъ оджалар акъкында язгъан бир шиирини сайгъылы окъуйджыларымызнынъ дикъкъатына авале этмеге истейим.

Оджайым мен

Оджайым мен, оджайым мен,
Эр кунъ китап ачайым мен.
Балаларгъа бильги берип,
Заман нурын сачайым мен.

Эджель кельсе ярын эгер,
Къабриме джемаат иле,
Эльбет, балалар да келир,
Алын эльге гульдестелер.

Оджайым мен, оджайым мен,
Келеджекчун яшайым мен.
Яш несильнинъ юрегине
Илим, эдеп ашлайым мен.

Оджайым мен, оджайым мен,
Той-джыйындан кялмайым мен,
Яш несильнен огърашмасам,
Аяттан зевкъ алмайым мен!..

Озю язгъаны киби омюр бою тербие ишинен огърашкъан устаз муаллим, буюк урьмет саиби Абдураман эфендиге тендюристаик ве кучъ-гъайрет тилеймиз.

1998 с. декабрь 12

ЭСКИЗЛЕРДЕН — АКЪИКЪИЙ ЭСЕРЛЕРГЕ!

Кечкен, 1998 сенеси бизим матбуатымызда басылгъан макъалелерге назар ташлар экенмиз, материалларнынъ сайы тарафындап гъает чокъ олгъанындан отърю, эр бир саадан, эм мевзу, эм эмиетти джеэтинден муим, деп сангъаным макъалелер акъкъында ве шу макъалелер мунасебети иле базы бир фикирлерни беян этмекни лязим корьдим.

Сёзни публицистикадан башламагъа истейим. Чюнки, публицистика эдебиятнынъ, огъ сафында булунгъан, ичтимай-сиясий меселелерге аит азырджевап саасыдыр. Халкъымызнынъ тарихий ёлуна дикъкъатнен козь этсек, хусусан улу мутефеккир Исмаил бей Гаспралы ве онынъ этрафындаки кылем эхлнден башлап фамиет коьтерген иджаткярларымыз юкъарыда аныалгъан меселелерге чокъча меиль бергенлерини табийи бир ал деп эсапламакъ мумкюн. Себеби, чар истибататындан зиядесинен хорлангъан, чокътан-чокъ дегерликлерини гъайыш эткен, аякин умуьтсизликке тюшмеген, Ватан севгисини эр шейден устюн кёйгъан халкъымызнынъ аджыныкълы такъдири эли-

не кълем туткъан саф виджданлы, ватанпервер инсанларны лякъайд къладырмагъан.

Улу шейтимиз Номан Челебиджиханнынъ «Янъы дюнъя» газета-сында Исмаил бей Гаспралыгъа багъышлангъан «Анълая бильсейдик...» серлевалы макълалеси басылды. «Терджимаш»нынъ 1915 сенеси сентябрь 11 санында чыкъкъан бу макълалени арап уруфатындан шимдики языгъа Юнус Къандым чевирген ве неширге азырлагъан. Муэллиф озъ язысында эр бир вакъиа-адисенинъ маиетине етмек, улу затларымызнынъ шахсиетини, маневий алемини там манада анъламакъ киби муимден-муим фикирлерни ортагъа къоя. Исмаил бейни «гъаелер ве мефкюрелер фабрикасы эди» деп тарифлей. Классиклеримиз огге сюрген вазифелер, яраткъан эсерлер айны кунълерде озъ актуаллигини эксильтмей, нумюне алмагъа менба вазифесини одей.

Нидже-нидже мешакъатларнен ана юртумыз Къырымгъа авдет олгъан ватандашларымызнынъ шимдики агъыр вазиятлери озъ Ватанында ватансызлыгъы, кельмешеклернинъ кылынувлары ве эр адымда аякъ чалгъанлары бугунъки зиялыларымызнынъ да къолларына кълем туттыра, публицистик рухта эсерлер язмагъа давет эте. Ватандашлыкъ, тарихны ядызлав, ерлерни пайлаштырув, шанымызгъа чешит ифтиралар ве япылгъан адалетсизликлер; кенди арамыздаки сонъу чыкъмагъан давалар, эмиш-демишлер ве нетиджеде бинъ бир болукке болонювлер киби мевзулар оларны раатсызлай.

Шакир Селимнинъ «Миллетимизни титреткен учъ кунъ» макълалеси («Йылдыз», 1998, № 2) миллетимиз башына кельген беляларнынъ чокъусы бирликсизликтен, менменликтен келип чыкъкъаныны тесирли сатырларнен, гузель беян эте. Миллетимизнинъ душманларына къаршы, акъыл-ферасетнен бирлешип курешмек кереклигини анълата. Бу сатырларны окъуи, ярынымыз акъкъында ойларгъа даласынъ. Я бизлер, озъарамыз курешип, неге малик оламыз? Кендимиз отургъан пытакъларны тюбюнден пычамыз да, я!

Бундан эвельки эдебий йыл екюнлеринде тильге алынгъаны киби, кечкен сенеде де, ихтияр публицистимиз Ирфан Аметов кене фааль чалышты. Мевзу сечмеге эн усталаша. Онынъ «Къоркъу» серлевалы эсеринде («Йылдыз», 1998, № 2) темельсиз Совет укумети тек къоркъузув эсасында укум сюрсенини ишанчы делиллернен исбатлай.

Бу хайырсыз девлет энъ белли, истидатлы, озъ менлигини бильген адамларнен курешин, оларнынъ бир чокъуны гъайып эткенини, шимди Къырымда бир такъым сабыкъ чекистлер, ОГПУ, НКВД, КГБ органларында чалышкъан адамлар топлангъаныны, оларнынъ арасында полковник, генерал, адмираллар чокъ олгъаныны ачыкъ яза. Муэллиф «Бизлер Ватан явруларымыз» макъалесинде исе, явурларнынъ хынзырлыкъларыны, миллий курешимизнен багълы меселелерни ортагъа чыкъара. Эбет, бу сатырлар бедий баярларнен джуялангъан олса, даа да тесири артар эди.

Белли шаир ве эдебимиз Юнус Къандымнынъ «Йылдыз»да басылмакъта олгъан «Номан Челебиджихан» (Терджимей алына бир назар) эсерини де публицистиканынъ гүзель бир нумонеси демек мумкюн. Юнус Къандым китапхане ве архивлерден чыкъмай, ёрулув не экенини бильмей, араштырувлар алып бара ве улу инсан, миллий къараманымызнынъ нурулу къыяфетини козь алдымызда кевделендире, онынъ маневий, ичтимай-сиясий алемини анъламамыз ичюн ёл ача.

Нурие Биязова да публицистик макъалелер язув меаретини йыл-йылдан арттырып бара. Кечкен сене «Къырым» газетасында онынъ бир сыра макъалелерини окъудыкъ. Месея, «Аягъымыз астындаки земин» макъалесинде ал-азырда Къырым хожалыкъларында ерлерни пайлаштырув джерьяны акъкъында янып-куйип яза. Украинада ер исялаты къанунджылыгъына денъишмелер кирсетмек ичюн курешмек кереклигини къайд эте. Ёкъса, баба-деде топрагъымызны кельмешеклер кенди аралары болушип алырлар да, бизлер ерсиз къалырмаз. Сонъра келеджек несиллеримизнинъ такъдири не олур? Не ичюн индемеймиз? Бойле суаллер муэллифни къасеветлендире, гъафлеттен уянагъа чапъ къакъа.

Онынъ кене шу газетадан ер алгъан тарихий шахсларымызга багъышлангъан макъалесини де якъайдлыкътен окъумакъ мумкюн дегиль. Имканиетлерден озъ вакътында файдаланып къалышмаз экен, сонъ пешман этмектен не кяр? Тарихымызда ёл берильген хаталарымыз бизге дерс олмасы аязым, деген екюн чыкъара муэллиф озъ эсеринде. Чокъ языкъ ки, биз янълышларымыздан дерс алмагъа аля да адетленмеймиз.

Публицистик эсерлеринен де окъуйдыжыларымызда чокътан

мерақъ уянткъан эдибимиз Сеитүмер Эминнинъ «Бирлешил, күрешимизни къуветлендирейик» («Къырым», 19.09.1998 с.) серлевалы макъалесинде архивлерде гизли-къапақлы сарарып яткъан 2500-нджи «Иш»ни ачықълай. Бу «Иш» Сеит Мемет-Къадыр-заде устюнден тертип этильген. Акъмесджитте яшагъан бу молланынъ мешакъатлы такъдири вастасынен совет джемиетининъ диндарларгъа къаршы дешетли күрешини косътере. Бу алидженап инсан омюри бою юрдашларымызгъа эйилик япмагъа тырыша. Лякин, акъибетте залымлар тарафындан эзиетлене. Языджы адамларымызнынъ бугунъки аятыны о девирдеки аятнен къыяслай ве базы сааларда шимдики вазиятимиз даа да мушкъоль экенини шойле ифаде эте: «Я шимди? Шимди халкъымыз халкъ сайылмай, девлетчилигине малик дегиль, паспортларымызда миллетимиз язылмай, эв-баркъларымыз, багъ-багъчаларымыз, мал-мулькюмиз тутуп алынды ве кери къайтарылмады. Халкъымызгъа къаршы япкъан джинаетлери ичюн джезагъа чекильмедилер, афу истемедилер. Акъламадылар. О вакъытларда айры адамларнынъ укъукълары алынгъан олса, шимди бутюн халкъымызнынъ укъукъы ёкъ. Халкъ осюв ёлунда дегиль де, гъайып олув ихтималында».

Акъ-укъукъларымызны алмакъ ёлу күреш ёлудыр, деген хуляса чыкъара муэлиф.

Миллий аракетимизнинъ ветеранларындан даа бири Рефат Чайлакъ «Эмиш-демишлерге къулакъ асмайыкъ» («Къырым») деген макъалесинде Къырымгъа кельген сонъ халкъымызнынъ бирлиги джоюлгъанына кедрленип яза. Меджлиске, онынъ лидерлерине уджюм миллетимизге япылгъан уджюмдир, миллий күрешимизни гъайрыдан джанландырмакъ лязим, деп сая.

Козьден кечиргенимиз бир чокъ меселелерде күреш меселеси котериле. Догъру, бу фикирге кимсе къаршы дегиль. Лякин, күреш анълайышы кенъ маналы, кенъ къаврамлыдыр. Я адалет огърундаки, Ватан давасы огърундаки күрешимизни къайсы вакъытта, анги вакъытта, анги усуларнен алып бармалы? Шимдики вазият Къырым авасы киби пек денъишювчен, муреккен. Бу исе, бизлерден сырат конюринден кечмекни, зиядесинен тюшюнип-ташынып иш тутмакъны, еди кере ольчен, бир кере кесмекни талап эте. Бу меселеге токъунылгъан макъалелерде күреш анълайышы эр тарафтан терен

айдынлатылса, онынъ усуллары акъкында сёз юрсетильсе эйи олур эди.

«Йылдыз»нынъ 3-нджи саны къадын-къызларымызгъа багъышлангъаны ичюн олса керек, публицистикагъа чокъча ер айырылгъаны макъсаткъа мувафакъ келе.

Къырымтатар къадын-къызлар бирлигининъ реиси Сафинар Джемилева, къырымтатар тасиль хадимлери «Маарифчи» джемиетининъ реиси Сафуре Каджаметова, «Таврия» нешрияты къырымтатар эдебияты ве санаты болюгининъ мудири Урие Эдемова озъ макъалелеринде халкътымызнынъ такъдиринен багълы джиддий меселелерге токъуналар.

Эдебиятшынаслыкъ саасында энъ семерели чалышкъан алимлеримизден бири Исмаил Асан-огълу Керимдир. Кечкен сене о бир сыра янъы тедкъикътатаарыны нешир эттирди. Олар арасында энъ салмакълысы «Бедий сёзюмизнинъ эврили»дир. Бу эсерде чокъ асырлыкъ тарихлы къырымтатар бедий эдебиятынынъ 19 асырнынъ сонъу ве 20 асырнынъ башы девринде эдебий джерьян акъкында сёз бара. Муэллифнинъ озю язгъаны киби, онынъ кыска эдебий анълайыш нокъталарыны белгилеп, бу девирге багъышлангъан тедкъикътатаарны козьден кечирип, онъа алякъадар меселелерни ачыкълай. Бу буюк колемли тедкъикъатнынъ дюнья юзю коръмеси эдебий аятымызда бир къуванчлы вакъиа олды.

Вахшийдже сюртюниклер нетиджесинде Къырымда китапханелеримизде, архивлерде сакълангъан аатынгъа берильмез асыл эдебий менбаларымыз бир тамам ытайыш олгъанындан, бу ёнелиште чалышмагъа истеген алимлеримиз огюнде буюктен-буюк седлер пейда ола. Ирадеси къавий, макъсадындан кери дёнмеген Исмаил Керим бу мушкюликлерни енъин чыкъмагъа наиль олды ве энъ пытракълы эм де джошкъун онынънен берабер, классик демете аяйыкъ эсерлер яратылгъан бу девир акъкында ред этильмейджек делиллерге бай бир эсер яратты ки, биз онъа чокъ сагъ олунъыз, арты гуръ олсун деймиз. Кене де онынъ къалемине менсюп «Къарангъылыкъ ичинден зиялар» (Абляким Ильмий акъкында), «Амет Озенбашлынынъ эдебий фаалиети» деген макъалелери де джиддий араштыруваларнынъ семересидир.

Миллий матбуатымызда яш эдебиятшынас Шевкет Юнусовнынъ макъалелери де тез-тез козъге ташлана. «Теним, джаным санъа фeda!.. («Янъы дюнъя» 29.09.1998 с.), «Одемесем акътымны, мен не ичюн тувъганым?»... макъалелеринде эсерлерни эм гъасвий, эм бедийи джеэттен терен талиль этмеге ыдырынъганы такъдирлемеге алайыкътыр.

Шакир Селиминъ «Тюшкюнликми, истидатсызлыкъмы? (1997 сене бедийи эдебиятымызгъа бир назар)» макъалеси («Йылдыз», № 2) гъаетте муим эмиетке маликтир. Истидатлы шаиримиз земаневий эдебиятымызда яратылъан эсерлерге объектив тарзда янаша, аязим олгъанда, самимий тенкъид эте. Сонъки йылларда бизде эдебий тенкъид ёкъ дереджеде демек мумкюн. Акъикъий эдебий тенкъид олмаз экен, эдебият бир вакъыт илерилемез.

Эдебиятымыз тарихында исе бойле макъалелерге сыкъ-сыкъ расткельмек мумкюн. Эшреф Шемъи-заденинъ «Яш къалем аркъадашларымызнынъ шиирий яратыджылыкълары» серлевалы макъалеси, Ремзи Бурнашнынъ янъы китабына язгъан фикирлери, я да али-мимиз А. Фетислямовнынъ «Шиир язмакъ — иненен къую къазмакътыр» макъалелерини хатырлайыкъ.

Шимди не олды? Юз-хатыр сайыламы, я да тенкъид этмеге мунасиш эдебий эсерлеримиз ёкъмы? Тюшонджеге далар экеним озыбек шаири Мухаммед Юсуфнынъ «Такъие киймей къойды адамлар» шиириндеки ишбу сатырлар акълыма тюшти:

Башкъа алайыкъ такъие ёкъмы я,
Я баш ёкъмы такъиеге алайыкъ?

Эр алда первасызлыкъ япмайыкъ. Узюльген эйи анъанелеримизни девам этмек керекмиз деп, тюшюнем.

Яш къалем Диана Меджитованынъ «Айгиди татар яшлары» баш левхасынен дердж эттирген («Йылдыз», № 3) Номан Челебиджиханнынъ назм эсерлерининъ поэтикасы ве проблематикасына даир макъалесиини окъугъанда генчлеримиз арасындан биз беклеген эдебиятшынаслар чыкъаджагъына умуот уялды. Диана къызымыз Челебиджиханнынъ шаирлик меаретининъ сырларыны ачмагъа арекет эте ве эксери озъ макъсадына ирише. Шиирлерининъ пчтимайи эмиетини ачыкълай ве бедийи хусусиетлерини темелли огрене.

Я да кене яш эдебиятшынас Ленара Иззетованынъ «Йылдыз»нынъ шу санында чыкъкъан «Тасавуфий бир гъазель»... макъалесини алып бакътайыкъ. О хан шаиримиз Бахадир Герайнынъ бир гъазелиндеки эр бир бейтини айры-айры анылата. Малюм ки, тасавуф талиматы эсасында язылган эсерлер озьлерининъ тиль ве мапа тарафтан пек муреккеп олгъанларына бакъмадан, генч тедкъикъатчымыз оны талиль этмеге джесаретленгени эр не къадар алгъышламагъа мунасиптир. Эдебиятшынаслыкъкъа даир тедкъикъатлар арасында Юнус Къандымнынъ «43-нджи талебе», «Исмаил Зиядин акъкында бир къач сёз», «Михайло Коцюбинский ве къырымтатарлар», Риза Фазылыннъ Къырымтатар шириети анталогиясына кирген Махмуд Къырымлы ве дигер шаирлеримиз акъкындаки макъалелери, Сергей Дружининнинъ «Шаир — Алланынъ элиндеки къалем» макъалелери де эдебиятымыз тарихынынъ къаранлыкъ кошелерини нурландыргъан эйи хызметлердаир. Хусусан, Сергей Дружинин Герай сойадыны ташыган хан шаирлеримиз акъкында зияде меракълы малюматлар бере. Бир суяледен бу къадар чокъ аджайип шаирлер чыкъкъаныны Османлы Тюркидеде, сасанидлер Иранында биле расткетирмек мүмкюн олмагъаныны айта.

Энди тарихий ве ильмий макъалелер акъкында. Белли ки, бир де-бир миллетни ёкъ этеджек олсалар башта бир онынъ тарихына токъуна, оны силе экенлер. Миллетнинъ кенди тарихындан айрылмасы онынъ Ватанындан айырылгъанындан да зияде буюк фаджадыр. Онынъ ичюн де эр тарафтан хыриаланган миллетимизнинъ акъикъый тарихыны тиклемек кунъ тертибимизде турган биринджи меселедир. Шу себептен тарихымызны догъру косьтерген эр бир языны дикъкъатнен огренип зерре-зерре топламалымыз. Оларнынъ бир такъымлары кечмиште язылып, совет девринде ясакъ этильген эсерлер, бир чокъу архив материаллары эсасында янъыдан пейда олаяткъан макъалелер, я да тарихий шахсаарымыз акъкында хатырааулардыр. Оларнынъ тарихымызнынъ устюни ачмагъа ярдым этеджеклерине сёз ёкъ.

Халим Герай Султаннынъ «Гульбун-и Ханан яхут Къырым тарихы» эсери «Йылдыз»да дердж олунувы тарихымызнен меракъланган эр бир юртдашымыз ичюн дегерли бахшыш олды. Эсернинъ дюнья юзюни коръмесиinde оны неширге азырлагъан эдебиятшынас Кемал

Къонъратлынынъ хызмети буюктир. Бу эсердеки Къырымнынъ кечмиши, ханларымызнынъ аяты, дженкявер арекетлери, эдебий фаалиетлери акъкъындаки меракълы малюматны огренип эждатларымызнен гъурурланмагъа акълымыз.

Тарихчы алим В. Ганкевич «Къырымтатарларнынъ векалетли депутациясы Санкт-Петербургда» (1905 сенесининъ баари) макъалеси шу тарафтан итибаргъа лайыкъ ки, онда миллетимизнинъ ичтимаий-сиясий аятта фааллиги арткъаны ред этильмейджек тарзда косътериле.

Дженктен сонъки девирде зиялыларымызнынъ шекиленюви акъкъында Рустем Хаяли яза. Онынъ бу ильмий ишинде анги саада не къадар зиялы етишип чыкъкъаны, белли алим, языджыларымыз сайып кечиле. Олар осюв ёлунда насыл мешакъатлар енйип кечкенлери, КГБ сарымында чекишкенлери де этрафлыджа косътерильген олса, гузель олур эди. Зиялыларымызнынъ ал-азырмадаки аджыныкълы вазиетлерине де кенишче токъталмакъ, бутунъки кунюмизнинъ талабыдыр.

Яш тарихчы Ибраим Абдуллаевнинъ «Голос Крыма»да басылгъан Сеит огълу Сейдамет акъкъындаки макъалесининъ тутмакълы ишленгенини де айтып кечмек керек. Бундан эвельдже онынъ «Къыпчакълар» тедкъикъаты да гузель теэссурат къалдыргъан эди.

Тарихий левхалар арасында хатырлав макъалелери де айрыджа ер туталар. Черкез Алининъ «Къырым» газетасында чыкъкъан «Къуш къая этеклеринден учурылгъан ве къайтаткъан къушлар» хатырлавлары колемдже буюк олгъанына бакъмадан, окъунакълы. Чюнки эсерде муэллиф ве умумен, халкъымызнынъ омюрине аит вакъиалар тюзгюн меракълы беян этиле, къа кулюнчли, къа кедерли аллар тасвирлене, миллий нефес дуюла.

Хатырлавлар сырасында Э. Сеитваановнынъ Муса Мамутнынъ хатырасына багъышлангъан «Якътылар бизни, яндырдылар», мешур языджымыз Джынъгъыз Дагъджынынъ «Къырым сене унутмайджакъ», мерхум эдибимиз Айдер Османнынъ «Одельмеген бордж», Идрис Асанининъ «Махбюсликтеки университетим», Риза Фазылнынъ «Эльвида, оджам» серлевалы улу шаиримиз Эшреф Шемъи-заде акъкъындаки хатырлавлары зияде тесирли язылгъан. Гъани Муратнынъ «Вели Ибраимов акъкъында бир къач сёз» макъалесинде мешур девлет

эрбабымызнынъ джошкъун фаалиет тарзынынъ базы бир чизгилерини, меселя, о тек, кабинетинде отурмайып халкъ огюне келип къонушмагъа севгенини айрыджа левхаларнен ифаде эте.

Деврий матбуатымызда койлеримиз тарихы хусусында ара-сыра материаллар козьге чарпа. Истер эдик ки, бу муимден-муим иш бир системагъа чевирильсе. Чюнки койлеримиз бизим темелимиздир. Оларнынъ эски адларыны, не ерде ерлешкенлерини, азиз эвлияларны, койлеримизден чыккъан улу затларымызны яш несилимиз билъмеси, эдждатларымызнынъ сильсилесине багъланмалары керек. Я койлерни билъген ихтиярларымыз кунъ-кунъден эксилелер де.

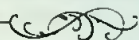
Койлеримиз тарихыны язмакъны кечиктирмек тарихымызнынъ бир чокъ джанлы саифелерини гъайып этмек демектир.

Халкъ маарифи, дин ве урф-адетлеримизни айдынлаткъан макъалелер де чыккъып тура. Диляра Абибулласванынъ «Къырымтатар халкъ маарифининъ сонъки эки асыр арасындаки инкишафы» ильмий макъалеси архив весикъалары эсасында язылгъан олып, эски мектеплерде окъув джержянларыны ифаде эте. Энвер Къуртумеровнынъ «Ислям дини ве тербие» мевзусындаки чыккъышлары да къадирлениледжек тешеббюстир. Чюнки Ислям дини яшларымызнынъ тербиесине догъру ёл косьтерген, эпимизни бири-биримизге якъыналаштыраджакъ мубарек талиматтыр.

Иыл екюннини козетювлеримизден хуляса чыккъарып айтмакъ истейим ки, эр бир саада олгъаны киби языджылыкъ саасында да мукеммелликке, кемалаткъа ынтылмакъ керекмиз. Чюнки келеджек эвлятларымыз бизге якътан ишлеримиз ве къаддыргъан языларымызгъа бакъып къыймет кеседжеклер. Теразде чекимиз енгий кельмесин. Рессамлар тилинен айткъанда, эскизлерни эскиз алында къаддырмайып, акъыкый ресимлерге чевирейик!

1999 с.

ДЖЫНГЪЫЗ ДАГЪДЖЫ: «МЕН, КЪЫЗЫЛАШНЕН ЯШАДЫМ»

Медений аятымызда къуванчлы вакъиа юзь берди. Ниает, иджретте яшагъан белли эдибимиз Джынгъыз Дагъджынынъ Ватанымиз Кырымда ана тилимизде биринджи китабы басылып чыккыты. «Хатыраларда Джынгъыз Дагъджы» деп адландырылгъан бу китапны Юнус Къандым терджиме ве тертип эткен олып, о языджынынъ 80 йылыгына багъышлангъан. Китапны «Къырымдевокъувпеднешир» нешрияты дердж этти.

Китаптан Джынгъыз Дагъджынынъ «Хатыраларда Джынгъыз Дагъджы» языджынынъ кенди къалеминен несир эсери ве шиирлери. Бунынъ киби де, истидатлы шаир ве эдебиятшынас Юнус Къандымнынъ «Джынгъыз Дагъджы» (Терджимейялы ве языджылыгына даир базы малюматлар), «Джынгъыз Дагъджынынъ шиирлери», «Джынгъыз Дагъджы: язгъан шейлеримнинъ эписи акъикъят олгъанына емин этем...» Муэллифнинъ «Къоркъунч йылар» ве «Юртуны гъайып эткен адам» романлары узеринде базы тюшонджелер, макъалелери, эм де тюрк эдебиятшынасы Ахмет Къабакълынынъ «Джынгъыз Дагъджы» серваласы макъалеси, Дж. Дагъджынынъ иджадына даир библиографик сечмелер ер алгъанлар.

Малюм ки, хаакъымыз ярым асырдан зияде юрт асретлигинден сонъра нидже-нидже мешакъатларгъа даянып, мушкюликлерни енъил, гъурбетликтен ана диярымызгъа къайтып келе. Онынънен бербер миллетимиз омюрининъ кузгюси сайылгъан бедий эдебиятымыз да юртумызгъа къайта. Бу акъта ишбу, китапны азырламагъа чокъ замет сарф эткен Юнус Къандым кириш сёз еринс берильген макъалесинде, джумледен, шойле яза: «Юдже Танърымызгъа хамд олсун ки, Джынгъыз Дагъджынынъ эсерлери тувгъан юртуна, джандан азий Къырымына узакъ сеферлерден къайткъан инсанлар киби, бирер-бирер къайтып башладылар. Бойлеликнен, ялынъыз Джынгъыз Дагъджынынъ аяты ве иджадында дегиль, бутюн кырымтатар эдебиятында янъы бир саифе — Джынгъыз Дагъджынынъ Ватангъа къайтув саифеси ачыла».

Земаневий дюнъя эдебиятында мына мен деген эдиплернен берабер намы анъылматъа лайыкъ севимли языджымыз Джынъгъыз Дагъджынынъ эсерлери энди чокътан, та 50-нджи йылардан башлап Тюркиеде нешир олунып келинмекте. Языкълар олсун ки, сюргюнлик ве совет режими себебинден хаакъымыз онынъ романларыны окъумакътан марум эди. Аллагъа шукюрлер олсун, акъикъат ёллары ачылып сонъки йыларда оны окъумакъ имкъаниетине маликмиз. Энди онынъ озъ Ватаны — Къырымда да бизлерге де эсерлерини джылатджылат нешир эттирмек, терен окъуп огренмек ве генчлеримизге де огретмек къала.

Екяне ана-Ватанымыз — Къырым мевзусы Джынъгъыз Дагъджы иджадында озек мевзудыр. Затен бу акъта тюркиели бир сыра текъикъатчылар, бунынънен берабер, юрташларымыз филология илим-лери докторы, профессор Адиле Эмирова, эсерлерининъ къырым-татар тилине терджиманы, языджы Юнус Къандым чокъ меракълы фикирлерни беян эттилер. Энъ муими эдипнинъ озю бу акъта джанлы тасвирлер вастасынен тефсилатлы ве тесирли бир тарзда икле эте. Эльбет де, эр бир акъикъый иджаткяр ана-Ватан мевзусыны айланып кечип кеталмаз. Алкин бу саада Джынъгъыз Дагъджынынъ иджады айрыджа ер тута. Чюнки онынъ догъмуш къырымтатар хаакъынынъ фаджиасы ХХ асырда бир сыра хаакълар башына авдарылган фаджиаларнынъ энъ дешетлисидир. Языджы бу яныкъны бутюн къальби иле терен ис этти ве озъ языларында тюбю-тамырынен акс эттирмеге ыдырына. Озю корип кечирген, эшиткен, билген вакъияларны, яни аят акъикъатыны бедий акъикъат дереджесине котермеге муваффакъ ола. Эсерлериндеки баш къараманлар кендисининъ сымасы киби дуюлса да, олар озгюн характери бедий сымалар тарзында окъуйджынынъ дикъкъатыны озьлерине чекелер.

Бир чыкъ тамчысында адем акс олунганы киби онынъ эсерлери къараманларынынъ къыяфетинде де девир фаджиасыны, миллет фаджиасыны ис этмеге мумкюн. Бу исе языджынынъ гъает уста къалем саиби олганыны косътере.

«Хатыраларда Джынъгъыз Дагъджы» эсеринде муэлиф миллетимизнинъ такъдири акъкъында нек терен мулязалар юрюте. Къырым фаджиасынынъ себеплерине токъталып кечмекнен берабер

миллетимизнинъ келеджегине буюк ишанчен бакъа. Халкъымыз «къырымсыз къырымтатар олмагъаны киби, къырымтатарсыз бир Къырымнынъ ола бильмегенини дюньягъа исбатлагъанларыны» гъурурнен къайд эте. Ватанымызнынъ дюльбер мекянарындан бири — Къызылташ яzydжы аятынынъ темель ташына, ильхам чокърагына чевириле: «Къызылташ бутюн омюрим боюнджа балалыгъымнынъ Къызылташы оларакъ къалды. Кунешнинъ сыджагъы Къызылташтаки киби сувукъ олды: дентизнинъ мавылыгъы, багъларнынъ ешилиги, инсанларнынъ тебессюми ве кедерлери, сабанынъ саари, акъшамнынъ аладжа къаранлыгъы меним ичюн ич дентишмеди. Мен Къызылташ-нен яшадым».

Яzydжы китаплаарындаки бу киби шаиране тасвирлер онынъ несир эсерлеринде де шиирий рух, шиирий бир джошкъунлыкъ ве арарет мевджут олгъанындан деялет берелер.

Мадам ки, лаф шиириетке багълангъан экен, муэллифнинъ биз фикир юрсетмекте олгъан китабында бир сыра шиирлер де держ олунувы гъает муим эмиет ташый, эдип акъкъында толусыджа тасавур этмеге ярдым бере. Шиирлеринде муим фикирлернен берабер ис-эеджан, дерт кучлюю олгъанындан себеп къальплерге тез етип бара. «Къырым, мени анъасынъмы?», «Йылдыз», «Берингиз атамнынъ къылычын манъа» киби шиирлери шулар джумлесиндендир.

Китапта, тертип этиджи тарафындан, Джынгъыз Дагъджы романларынынъ не акъкъында язылгъанлары хусусында къыскъаджа аннотация эм де Джынгъыз Дагъджы боюнджа библиографик сечмелер азырлап берильгени де окъуйыджыгъа къолайлыкъ ярата.

Умумен, къыскадан айтаджакъ олсакъ, бу китапны буюк языджымызнынъ аяты ве иджадыны огренюв саасында нешир олунгъан ильк бир къуланма, къылавуз, деп эсап этмек мумкюн. Хусусан, алий окъув юртларындаки оджалар ве талебелеримиз ондан семерели файдаланырлар, деп умют этемиз. Чюнки олар эдиплеримизнинъ аяты ве иджатларыны огренюв ве огретювде ог сырада булуналар.

Ана тилимизде дюнья юзю корьген даа бир янгы китап хайыры олсун!

2000 с. август 28

СЫНЪЫРЛАРГЪА СЫГЪМАГЪАН ИДЖАТКЪЯР

Шаир Юнус Къандымнынъ «Юкъу ёкътыр козьлерде» китабыни кириш сёз

Эдебиятнынъ тылсымлы адеми кимлерни озъ багърына чекмеген, асырлар теренлигинден чанъларыны сеслендирип келеяткъан эдебий керванымыз сандыкъларына кимлер озълери яраткъан маневий байлыкъларыны къоймагъанлар? Шу зенгин хазинемизге салмакълы иссесини къошкъан буюк шаирлеримизден бири Юнус Къандым, эгер сагъ олгъан олса, бу йыл 50 яшыны толдураджакъ эди. Бизим къырымтатар эдебиятымыз даа нидже-нидже дюрдане эсерлернен байыджакъ эди. Эбет, онынъ пек яш чагъында сафымыздан айырымасы эдебиятымыз, гъает хырпалангъан медениетимиз ичюн, хусусан Юнус шириетининъ ихласмендлери ичюн буюк гъайыш, кедер олды. Не чаре!.. Бугунъ бармыз, ярын...

О яныкълы, къайгъылы кунълерде язылгъан мисраларымны текрар-текрар хатырлайым. Ишбу сатырларны язар экеним, олар кене де тилимнинъ уджуна кельдилер:

Нидже кунъдир, Шаиримиз арамызда ёкъ,
Нидже кунъдир, оюмызда бизнен берабер.
Тёпемизде руху аян-эбедий ышыкъ,
Эльвидагъа тиль айланмай, кёнмей юреклер!..

Эм акъикъатен де, бизим Юнусымыз бизимнен! Джисмен арамызда олмаса да, рухан бизимнен. Чюнки онынъ ольмез эсерлери эдебиятымызнынъ джанлы джевахерлерине чевирилди бизни кендисине чеке, джоштыралар, эр даим уяныкъ олмагъа давет этелер. Себеби, онынъ шиирлеринде китабий къалыплар дегиль, аяттий къайнавукълыкъ бар, эр бир сёзюнинъ тири нефеси къалыпларимизге токъуна, мисраларында шаиримизнинъ эр вакъыт кулюмсиреп тургъан нурлу сымасы козюмиз огъуне келе.

Дигерлерни анъламакъ ичюн, эвеля, ипсан кендиси кендисини анъламасы аязим. Озюни анълап еткен адам башкъа адамны да анълая

билир. Башкылар да оны анъламагъа ынтылыр. Онынъ ичюн де улу Алишер Навоий «хаакъ насыла булуур мени, мен озюмни буламасам» деп тевеккель язмагъан эди. Чюнки озюни анълагъан инсан Аллагъа якъынлашыр, къальбине нурлу севги толып юзюнде акс этер. Эгер де о иджаткяр олса, язгъан эсерлериндеки арарет ич бир заман сувумаз, девир кечтикче даа да эмиети артар. Юнус Къандым тышкы шойле шаирлерден эди. О, озюни эрте анълап етти, нетиджеде не язса, иляхий ильхамнен яза эди. Юнус иджат мердивенининъ, бизлернинъ бир чокъларымыз котерилип оламагъан, энъ юксек басамакъларына котерилди.

Бир вакъыттаар, атта, языджыларымыз топлашувларында биле, Юнус Къандым язгъан шиирлери муреккеп, анълашылмай, деген эсассыз давалар олып тура эди. Табийй ал. Юксек дереджеде язылгъан бедийй, пишкин эсерлерни анъламакъ ичюн юксек дереджеге котериле бильмек керек. Юнус Къандымнынъ буллюрдай пак иджадыны да там анъламакъ ичюн Юнус Къандым дереджесине етмеге ынтылмакъ лязим. Озь-озьлюгинден бир суаль догъа. Бизлер Юнус юксекалитине етмеге арекет этемизми? Языкъ ки, бу суалимиз аля даа джевапсыз къалмакъта. Шаир ве миллет меселесинде кене онынъ озю айдынлата:

*Шаир ольгенде миллет тириле,
Шаир сагъ экенде миллет тиреле.*

Бизлер эп тирелемиз. Лякъайдлыкъ киби осал чизгилеримизден арынып оламаймыз. Я, шаиримиз не язса бизлер ичюн, хаакъымыз ичюн язмадымы? Шаир иджадынынъ баш мевзусы миллетимиз, Ватанымыз такъдири дегильми? Эпимизнинъ дердимиз — шу бир дерт де! Юнус Къандымнынъ янып-куйип язгъан эр бир эсеринде, олсун шиирлери, олсун икяелери, олсун эдебий макъалелеринде ватанперверлик, миллетсеверлик дуйгъулары эдебиятымызнынъ келеджеги отрунда месулиет исси нурланып туралар. Бойле ульвий дуйгъуларны анъламакъ, оларны коре бильмек ичюн олар тарафкъа къальбинъни ачмагъа керек.

Эдебиятымызнынъ келеджеги дедик. Юнуснынъ энъ чокъ къайгыртгъаны да мына шу эди. Миллетимизнинъ башына авдарылгъан фаджиалар, акъсызлыкълар нетиджесинде эдебиятымызнынъ ёртуун алгъа келип къалгъаны эди. Онынъ ичюн де, элине къалем алгъан авескяр яшларны эринмей, усанмай араштырып юрди.

Яшларгъа иджат сырларыны огретмек макъсадынен И. Гаспринский адына китапханемиз узурунда «Ильхам» эдебий бирлешмесининъ тешкилятчысы ве ребери олды. Шукюр, о, башлагъан эйи тешеббюс бугунгедже девам этип яш къалемлернинъ иджат ёлларыны айдынала.

Шаирнинъ шиириети акъкъында сёйлер экенмиз, онынъ бир чокъ шиирлерине музыка бестеленип йырларгъа чевирилгенини де айрыджа къайд этип кечмеге лайыкътыр. Юнуснынъ сёзлерине Эдил Батчасарайлы музыка язгъан «Селям санъа, къара денъиз!» йыры халкъ йырына айланды десек къабартув олмаз, деп беллейим. «Къырымтатарым мен», «Миллетим», «Догътан ерим» киби йырларны да халкъымыз севип динълей.

«Шиирде шиир олмакъ керек», деп чокъ керелер текрарлагъан шаир озю де шу эсапкъа амель этти. Эр бир шииринде «джан» олмасына, оларнынъ озьгюн ве нефасетке бай олмасына ирише эди. Яни сёзю ве япкъан иши бир келетургъан. Юнус Къандым къаадыргъан шиирий мирасны терендже талиль этсек, фикримизге делиль-исбат тапа билемиз.

Шаирнинъ омюр аркъадашы Сабрие Къандымова тарафындан тертип этильген Юнус Къандымнынъ неспр эсерлери де дераж олунды. Оларны меракънен окъур экенмиз, эдил шиириетте не къадар юксек бедийликке котерилген олса, икяелеринде де ойле дераджеге чыкъа. Меселя, «Чап, Агъ-Лав, чап!» икяеси. Бу эсер икяе жанрынынъ биртамам янгы бир шекли. Икяеде инсан психологиясынынъ тасвири аятий левхаларда озь ренклерини була. Даа догърусы, эсерде инсан озюни озю арап, озюни озю теткъыкъ эткени тасвирлене. Ве шу эсаста бугуньки омюримиз, ахлякъ-эдебимиз, бунинънен берабер, къусурлыкъларымыздан арыпув ичюн арекет этивюмиз лязимиги акс олуна. Эсерни окъусанъ, эм кулесинъ, эм агълайсинъ. Языджи бу эсерини язгъанда халкъ агъыз яратыджылыгъынынъ зумрют ташлары — дургъун ибарелерден ерли-еринде файдалана биле. «Дженгемнинъ джарты джаюви киби джайылып джата бергеним», киби ибарелер мисаль ола биле. Умумен, тек шу эсернинъ озю айры бир тедекъикъаткъа лайыкътыр. Ишанамыз ки, илериде бу иш, илле, янылыр. Языджынынъ «Дуа», «Бир гедже ве бир кунъдюз», «Хаял-перест Зальмазин» киби

икяелери бир кереден озюне джелъп этелер. Окъуджыны оиларгъа, тюшонджелерге далдыра, бу фаний, маддий дюньямызнынъ маиетине етмеге давет эткен киби, маневьетни шеревлеген киби оалар.

Юнус Къандымнынъ шаир ве языджыларымыз акъкъындаки тедкъикъат ве эдебий макъалелери, чокъ асырлы, дюньяджа белли, зенгин эдебиятымызнынъ такъдири хусусындаки фикир ве тюшонджелери де дикъкъатымызны чеке. Оларда Юнускъа хас, терен талиль, эр шейнинъ асылына етмеге арекет этиов киби хусусиетлер мевджут. Меселя, онынъ «43-нджи талебе...» макъалесинде Бекир Чобан-заденинъ аяты ве иджады акъкъында ишанчлы менбалар эсасында фикир юрсетиле ки, биз оны окъуп бойле улу инсанымыз, шаиримиз ве тюркшынас алиминизнен даа зияде гъурурланамыз. Буюк языджымыз Джынъгъыз Дагъджынынъ несир эсерлери, Мемет Нузет, Эшреф Шемъи-заде, Шамиль Алядин киби шаир ве языджыларымызнынъ иджады акъкъындаки язылары гъает кыйметлидир.

Юкъарыда тильге алып кечкенимиз, такъдирнинъ укюминен гъурбетликте къалгъан, лякин бутюн къалббинен ана-Ватаны — Къырымны севген, эр бир романыны Къырымгъа багъышлагъан, миллетимизнинъ сынътырсыз фаджиасыны бутюн барлыгъынен ис этип акс эттирген буюк языджымыз Джынъгъыз Дагъджынынъ иджадыны Ватанымызгъа къайтарув огърунда энъ зияде амелий ишни Юнус Къандым япты. О, атта, омюрининъ сонъки кунълеринде биле бу муим ишнен огърашты. Языджынынъ тюрк тилинде язылгъан романларыны бирер-бирер ана тилимизге ойле усталыкънен терджиме этти ки, дерсинъ, Джынъгъыз Дагъджы оларны кырымтатарджа язгъан. Эбет, екяне «Иылдыз» междмуамыз бу эсерлерни озъ вакътында басып чыкъарды. Шимди исе оларны айры-айры китап алында дердж эттирмеге заруриет дююлмакъта. Якъын вакъытларда бу эсерлер де дюнья юзю кореджеклерине инанамыз.

Юнус къардашымыз Джынъгъыз Дагъджынынъ «Олар да инсан эди» романы эсасында киносценарий язгъан эди. Джынъгъыз Дагъджынынъ озюнинъ хатырлавларында «Къырым меним ичюн бир яра олды. Токътамадан къанагъан бир яра олды», деп язгъаны да бу мевзуннынъ не къадар муимлигини акс эттирип тура.

Истидатлы иджаткъар Юнус Къандымнынъ терджиманлыкъ саасындаки фаалиети акъкъында лаф кетер экен, онынъ украин ве кы-

рымтатар эдебиятлары арасындаки аныаневий достлукъ алякъаларыны девам эттирмеге айрыджа иссе къошкъаны хусусында токъталмайып кечмеге мумкюн дегиль. О, мустакъиль Украинадаки украин ве къырымтатар халкъларынынъ эдебият достлугъы копюрини даа да къуветлешмесине мунасиб иссесини къошты. Онынъ тешеббюсинен украин ве ана тилимизде чыкъкъан «Узакъ ве якъын Шевченко» китабы бунинъ айдын мисалидир. Юнус Тарас Шевченко шиирлеринен бир сырада украин эдебиятынынъ классиги Леся Украинканынъ шиир ве драмаларыны да нешир эттирди. Дигер украин шаирлерининъ де бир чокъ шиирлерини кенди терджимесинде ана тилимизде янъратты. Леся Украинканынъ «Орман тюркюси» драмасы да онынъ терджимесинен бизим Къырымтатар миллий академик театримизининъ репертуарындан темели ер алды.

Михайло Коцюбинский украин эдебиятынынъ классиклеринден биридир. Онынъ бизим халкъымыз аятындан алып язган повесть ве икяелерини де ана тилимизге чевирмек Юнус Къандымнынъ назарындан четте къалмады. Икътисадий дурумнынъ феналашмасы себебинден бу азыр китапнынъ нешир этильмеси де арткъа сюрюлип келинмекте. Лаф нешир меселесине токъунгъанда Юнуснынъ публицистик эсерлерини де айры китап шеклинде чыкъарылмасы эйи оладжагъыны да айтып кечмеге керек.

Субетлеримизден биринде якъын досту «Юнус, сен, эр саагъа озюнтй урып кучюнынъ болесинъ, шиириетке чокъча дикъкъат айырсанъ, олмаймы?», деп айткъан фикрине джевабен: «Достум, мен не япаяткъанымны озюм яхшы билем, буларнынъ эписи керек», деп джевап берген эди. Чюнки Юнус иджатнынъ, илимининъ нек чокъ сааларынен огъраша, атта, дугъатлар, библиографиялар да тизмеге вакъыт айыра эди. Бу муим ишлерни де кимдир яшмасы зарур деп эсаплай эди.

Къыскъа келям, Юнус Къандым, эвеля, акъикъий инсан, акъикъий шаир, озюгон язиджы, кемалатлы терджиман, отъюр бакъышлы, адалетли эдебиятшынас эди. О, насыл бир саада иджат этсе этсин, эр даим янъылыккъа ынтыла, бедийй юксекликке талпына эди. Онынъ эсерлери нек чокъ тыш мемлекетлерге де етип бардылар. Бир джумленен айтаджакъ олсакъ, Юнус Къандым сынъырларгъа сытмагъан иджаткяр эди.

ИРАДЕ СЫНАВЫНЫНЪ ТЕРЕН ТАСВИРЛЕНМЕСИ

Языджы Урие Эдемюванынъ «Айдын геджеде» романы акткында бизы къайдалар

Халкъымызны миллий ватанперверлик рухунда тербиелевде бедний эдебиятымызнынъ эмнети буюктур. Ана тилимизде неширден чыккъан эр бир гузель эсер, олсун шиширий, олсун несрий, окъуйыджыларымызга эйи бахшыштыр.

Языджы Урие Эдемюванынъ тербиевий эмнети буюк олгъан «Айдын геджеде» романынынъ биринджи китабы дердж олунгъаны да медений аятымызда вакъиа олды, демеге мумкюн. Колемли бу эсер тарихымызнынъ энъ фиджиалы девирлери — Къырымнынъ фашистлер ишгъали ве деистли сюрюнлик мевзусына багъышлана. Эбет, бу мевзуда бир чокъ эсерлер язылды, шубесиз, илериде де языладжакъ.

Романны окъур экеним, дженк йылларины догъру кельген кенди балаалыкъ ве осьмюрлик чагъларым козюмнинъ оглонде гъайрыдан джанландылар. Чюнки бу вакъиалар такъдиримизни аст-уст эткен, джанымыздан да азиз Ватанымыздан айыргъан, халкъымызны акъаретлеген, ярысынынъ гъайыш олмасына себепчи, къанымызга биле сингъген фаджиалардыр.

Буны афатларнынъ шаатлары олгъан тек биз (шу джумleden, муэллиф де), яни «дженк балалары» деп адландырылгъан несиль дегиль, шимдики яш эвлятларымыз, нидже-нидже асырлардан сонъ келеджек несиллеримиз де асла унутмайджакъларына эминим. Къалемге алынгъан вакъиалар ойле тесирли, юрек якъыджы ки, языджыга окъуйыджы ичюн чешит-тюрлю меракълы шейлерни уйдуруш чыкъармагъа аджет къалмай. Яни аят акъикъаты бедий акъикъатнен нек якъын келе.

Бу ал иджаткяр месулиетини даа зияде арттыра. Лякин языджы аятта олып кечкен вакъиаларны, къараманларны олгъаны кибй эсерге алып кирмей, оларны озюне хас умумлешме дереджесине котере биле,

типик сымалар ярата. Эсердеки эсас конфликт (къана-къаршылыкъ) сымалар арасында дегиль де, халкъымызнен фашистлер, миллетимизнен Шураларнынъ тоталитар девлети арасында олып кече.

Эр кес куреше. Къартларда да, къыргажыманлар да, Джеваир ве Айше киби осьмюрлер де. Душман тарафындан Акъярны бомбалав мунасебетинен онынъ дживарындаки Байдар эалисининъ дагъгъа авушкъаны, ягъмурлар башлангъанынен койлерине къайтув тасвири-ни хатырлайыкъ. Я да сюртюнлик вакътында вагонларда халкъымыз чеккен азапларны эдип не къадар реаль, тесирли тасвирлей.

Бу саифелерни окъур экенмиз, юрек яраларымыз янъыдан тазерген киби ола. Дерсинъ, муэлифнинъ юрек сызлавлары бизим къальбимизге кече. Вагонда кечинген эки мевтаны демирёл боюна, вакъыт сыкълет олгъаны ичюн, абул-къубул джынов мерасимини тасвирлер экен, «Батайткъан кунеш бу фаджиалы вакъиаларны коръмеге тырышкъан киби, тез-тез ятагъына ашыкъты», деп яза эдип. Романда сюртюнликнинъ ильки йылларындаки халкъымыз чеккен азаплар, ачлыкъ, хасталыкълар, комендант режимни бедний тарзда озъ ифадесини тапа.

Языджы Джеваирлер аилеси ве дигер аилелер такъдири вастасынен бутюн халкъымыз фаджиасыны косьтермеге арекет эте. Онынъ ичюн де романнынъ баш къараманы мердане халкъымыз олып чыкъа. Бу исе эсернинъ публицистик рухуны котере. Эм бу табиий бир аддыр. Чюнки бу фаджиа-умумхалкъ, умум миллетимиз фаджиасы эди.

Бир бакъкъанда, эдип эсас къараманлар — Алиме, Джеваир, Керим ве дигерлернинъ «юк»лерини бираз енгилештирген киби дуола. Лякин терендже бакъылса, бойле усмон эсернинъ бедний къый-метини асла эксальтмей. Чюнки эсер къараманлары эр ерде, эр бир адымларында адалетсизлик, ифтира, акъаретлевлерге расткелелер, ираде сынавларына олгърайлар, чешит-чешит мушкюмликлерни енъиш чыкъалар.

Кенди инсаниетликлерини, намусларыны не къадар агъыр вазият-лерде биле гъайып этмейлер. Меселя, Алимелер кенди эвлери озъле-рине тарашлыкъ олгъанына бакъмадан, мерхаметлилик косьтерип, эп-сиз эки анлени къабул этип, берабер муаббет яшайлар. Джеваирнинъ озъ ырыз-намусыны насыл къоруу, леке тийсетмегени вакъиалары...

Миллетимизге хас олган бойле чизгилерни языджы усталыкынен ифаделей.

Сюргонликининь ильки йылларында гьурбет иллерде халкьымыз чеккен азапларнынъ акъикъий манзараларыны косьтерген сатырларны эджанланмадан окъумагъа мумкюн дегиль. Озь-озюнден Ватанымызда яшагъанымызгъа шукюрлер айтасынъ. Нидже-нидже юрташларымыз ачлыкъ, хасталыкълар, комендант зыктысы, акъаретлерге даянып оламай, Ватан асретлигини чекерек, аяттан козь юмдылар.

Джеваирнинъ хаста анасыны ягъмур тюбюнде эски арабанен имза чектирмеге алып баргъаны ве ананынъ шу ернинъ озюнде арабадан ерге тюшип оламай, джан берюв тасвири романдаки энъ тесирчен саифелердендир. Шу вакъытнынъ озюнде комендантнынъ «Ватан хаинлери» деп акъаретлеп тургъаны эр бир окъуйджынынъ къаныны къайнатаджагъы бесе-белли.

Дженк йыллары ве дженктен сонъки сюргонлик йылларында халкьымыз эки атеш арасында къалды. Бир тарафтан фашистлер зулумы, партизанларгъа ярдым бересинъиз, деп асып-кесювлер, койлерни откъа огъратмакълар, дигер якътан исе Шуралар укюметининъ къанлы укюмранлыгъы искенджеге алган эди. Лякин тышкы ве ички душманларымыз халкьымызны не къадар эзиетлеселер де, ирадесини къырып, тиз чектюрип оламадылар.

Бу вакъиалар эсерде буюк севги ве буюк нефретнен тасвирлене. Къараманларнынъ монологлары, дуйгъулары, гъает усталыкынен беян этиле. Языджы дженк яраларыны ойле тасвирлей ки, окъутганда этинъ-тенинъ чимирдей: «Яралыны саба амелияткъа алдылар. Бутюн бедени янгъан. Лякин чересине бир шей олмагъан. Янып, къараргъан, сёнген агъачны анъдырыджы эллери, аякълары ягъдан-илядждан, яралардан сараргъан чаршаф тюбюнде. Онынъ вуджуды гуя энди чокътан буюнъянен сагълыкълашкъан. Яралы козьлерини юмды». (35 с.)

Романда Джеваирнинъ дегирменде невбет беклеп ун чектирюв вакъиасы насыл аятий тарзда косътериле. Шу саифелерни окъур экеним, озюмнинъ де къышнынъ чатлама аязларында дегирменге къатнап, невбетте турып, чокъ зорлукъларнен ун чектиргенлеримни хатырладым.

Урие Эдемова къалеми пишкинлешкен, меслекли, маир языджы.

Онынъ бедий меарети акъкъында даа махсус ильмий ишлер, тедкъикъатлар язылып. Мен бу такъризимде, къыскадан олса да, бу акъта базы бир къайдаларымны айтып кечеджегим.

Эсерни эсер якътан биринджи васта онынъ тилидир. Муэлиф эдебий тилимизни нек мукъайталыкънен къуллана. Романнынъ тиль тюзюналиги кишини айретлендире. Хусусан, шимдики девирде, яни хаакъымыз ассимиляциягъа огърап, ана тилимизни гъайып этюв джерляны зиядесинен кучъ алгъан бир вакъытта, зенгин тилимизнинъ дюльберлитини косътере бильген бойле эсернинъ дюнья юзю коръгени онынъ эмиетини къат-къат юксельте.

Аталар сёзлери ве дургъун ибарелернинъ ерли-еринде къулланылгъаны эсерни окъуйдыжыгъа даа да якъынлаштыра. Меселя: «Бир акъыласыз сувгъа бир таш быракъкъан да, къыркъ акъылаы чыктырып оламагъан», я да «Копекке талангъаңже чалыны доланмакъ керек», киби аталар сёзлери, «Сачларыны элек киби яйдырып юрмек», «чырагъы янар эди», «юмукъ агъызыны ачмагъан» ве иляхре дургъун ибарелер эсернинъ бедий къыйметини арттырмагъа ярдым этелер.

Инсан рухий вазиятининъ бедий тасвири эсерде этрафлыджа айдынлатыла. Эсер къараманларындан бири Лейлянынъ рухий алыны шойле тасвирлей: «Лякин тюшюнджесини, фикирлерини бир ерге топлап оламай. Олар бири-бирини тутмайлар, бир ерге топлайым дегенде, кунесув киби, тыгъырып, дагъылып кетелер». (169 с.)

Языджынынъ юрек арагети эсернинъ эр бир саифесинде дуоулып тура. Китапнынъ биринджи къысмы шойле екюлене: «Паравоз исе эп ювурмакъта, гъя артында, рыкъма-рыкъ толу вагонлардаки адамларнынъ аятыны, такъдирини якъып-ёкъ этип, сия тютюнге чевирип кетмекте». Айдын бир тедежеде юзь берген бу къара фаджиа, афат акъкъында языджы къалемини рессам фырчысына чевирип, бунынъ киби бир чокъ аджыныкълы левхалар сыза ки, бунынънен о окъуйдыжынынъ юрек теллерини инълете.

Бир де-бир эсер акъкъында фикир юрсеткенде онда о шей етишмей, бу шей етишмей деп дегиль де, онда мевджут шейлер акъкъында лаф кетмеси лязим, деп тюшюнем. Эсерге эм замандашларымызнынъ назары иле эм де келеджек несиллеримизни тюшюнип бакъмалы. Ийылар кечкен сайын бу романнынъ эмиети эп артаджакъ. Келеджек

эвлятларымыз бойле мусибетлерни козьлери огюне кестирип, дерс аладжакълар. Миллетсеверлик, ватанперверлик дерси. Энъ муими ираде дерси!..

Эгер бу эсер мектеп программаларына кирсетильсе, яшларымызны ватанперверлик рухунда тербиелемеге семерели хызмет эгер эди. Ана тилини огрениджиликер ичюн де кыйметли менбадыр.

Бри кельгенде даа бир шейни къайд этмели ки, базы бир зиялыларымыз шимдики девирде роман окъугъан киши ёкъ, деп кестирип айталар. Эбет, ал-азырда дюньяда хабер васталары пек чокъ. Эписини окъумагъа, бакъмагъа вакъыт етишмей. Лякин эминим ки, эгер эсер халкъымыз ичюн муим меселени акс эттирсе, юксек бедий тарзда язылса, дестан оламы, роман оламы, окъурлар.

Истидатлы языджымыз Урие Эдемовагъа сагълыкъ-селяметлик, иджадий кучъ-къувет тилеп, романнынъ экинджи китабыны да бек-леп къаламыз.

2007 с. июнь 2

ЮЗ ЙЫЛ КЪУРАН-И КЕРИМНЕН

Ашире къартанай Эреджеп кызы 107 яшында

Та яшлыгъымдан берли къартларнен къонушмагъа севел. Чюнки оларнынъ эр бири санки окъулмагъан бир китап, бир дюнья. Даа якъынларда Сакъ районындики Журавлёвка коюнде булунып, Ашире битай Эреджеп кызынен субетлешимек сырасы кельди. О, 1891 сенеси 10-нджы январьда Къарасуббазар районынынъ Ени-Сала коюнде догъгъан. Тангърынынъ инасти иле Ашире битай эки асырнынъ шаатлы олды!

Лаф сырасы о, бу дюньяда яшамасы не къадар мешакъатлы олса да, эи бир аят татлы, яшагъан сайын яшамагъа истейсинъ, деп ташлады. Бельки бир къач йыл даа яшарым деп тюшюне. Ашире битайгъа учюнджи асырны да коръмек кыйсмет этсин!

Эбет, йылар янаджагыны япа. Къартанай азгыналашып, зияде чёккен. Хатырасы баягы зайыфлагъан. Лякин бакъышлары зийрек, акълы-фикри еринде. Шимди оны аякъ агърысы чекиштире, ёрулта. Эр алда озъ аятына даир базы бир малюматларны беян этти.

Ашире битай Ени-Салада догъса да чокъ йылар къомшу Молбай коюнде яшагъан. Ана-бабадан дёрт бала экенлер — агъалары Хаялий ве Низамий, аптеси Месуде. Койнинъ дигер балалары киби о да еди яшындан ораза тутмагъа башлай, намаз къылмагъа адетлене, зеини зияде отъкиюр олгъанындан Къуран-и Керимни окъумагъа кирише. Осип буюген сонъ Аблямит деген йигитнен тойлары ола. Муаббет къоранта къуралар. Озълериинъ эял эмеклеринен бол-сал яшайлар. Тарлада тютюнджиликнен огърашалар, чешит себзе ве мейва етиштирелер. Танъры оларгъа арды-сыра еди эвлят багъышлай.

1944 сенеси майыс 18 геджеси оларнынъ аилеси де пек чокъ саметдешлеримиз киби Урал дагъларына сюрюле. Бу вакъияларны Ашире къартанай зияде эеджанлаанып айтты. Анда къар чокъ ягъа экен. Сувутъуна даянмакъ агъыр. Буннынъ устюне ачлыкъ укюм соре. Чалышмакъ кучъ. Шараитнинъ агъырагыгъындан сюртюнликнинъ илык йыларында халкъымызнынъ пек чокълары къырыла. Ашире анайнынъ акъайы Аблямит ве бир огълу бу эзиетлерге даянамай аяттан козь юмалар. Анайнынъ ичи-багъры янса да кене даянып, ирадеси бүкюльмей. Ачлыкъ беясыны да енъип кечмеге къувет ве чаре тапа. «Мысырбогъдай унундан пите пишириле, о да пек аз олгъанындан агъызынъа тийсе, тамагъынъа тиймей эди», — деп хатырлай къартанай.

1947 сенеси бир сыра юртдашларымызнен берабер олар да Къазахыстаннынъ Алма-Ата виляетиндеки янғы ачылгъан тютюнджилик ходжалыгына келип ерлешелер. Бу ерге Самаркъанд виляетинден бир чокъ саметдешлеримиз чалышмагъа келелер. Анай анда да озюнинъ севген саасы — тютюнджиликте чалыша, эмерксеверлиги ве инсаниетлигинен джемаат арасында урьмет къазана. Йылар артындан йылар келиш кечелер. Бу арада бир къач баласы, джумледен, къызы Сакине де вефат эте. Ондап бир огъланчыкъ — Рустемчик къала. Анай оны да озъ багърына алып бакъа, кимседен эксик этмей осьтюре. Той япып, эвландире. Эки торун коре.

Еди баласындан бири де кълмагъан, 100 яшыны кечкен Ашире битай агъасы Низамийнинъ Озбекистаннынъ Къыбрай къасабасында яшагъан огълу Ниязийге мектюп ёллай ве имкяны олса озюне алдырмасыны риджа эте. Ниязий буюк огълу Сейдаметни Алма-Атагъа ёллай. Сейдамет анайны Къыбрайгъа алып келе.

1993 сенесининъ майыс айындан олар чокътан арзу этип келинген ана-Ватан — Къырымгъа авдет олалар. Шимди Ниязийнинъ къорантасы юкъарыда айтып кечильген койде яшай. Ниязий озю де, къызы Нияра да, торунлары, мектеп талелелери Мавиле ве Шемсиелер де анайны севип-саялар. Ондан шериат къаиделерини, чокъ ает ве сурелерни огренелер. Ашире къартанай омюри бою Къуран-и Керимден айырылмайып кельди.

— Насыл бир мешакъатлы вакъытларны башымыздан кечирсек де, къаерге сюрюльсек, къаерге авушсакъ да Къуранны алып кетем, алып къайтам. Онъа сыгъынып яшадым. Бу мубарек китапны явурлардан сакъынып ястыкълар арасында сакъладым, — дей о.

Ашире къартанай Къурангъа таянмакънынъ фазилетлери акъкъында сёйлер экен, та къартбабасы Сулейман эфенди озь къолунен махсус онынъ ичюн язып берген эльязма Къуран-и Керим шимди къолунда олмагъанына лек яна. Кочювлер вакътында къайсыдыр бир тувгъанларынынъ контейнерине къойып ёлагъан экен. Бу Мубарек Китап къартанайнынъ къолуна этип кельмеди. Эгер де о саибине къайтарып берильсе, битай пек къуваныр эди.

Беш вакъыт намаз къылмакъ, ораза тутмакъ, Къуран окъумакъ, шериат талаплары боюнджа яшамакъ инсаннынъ рухуны тазерте, белине къувет, козьлерине нур бере экен. Бунынъ шааты биз икяе эткен азиз анадыр. О бутюн омюри бою козьлерине козьлюк такъмады. Шимдигедже Къуранны козьлюксиз окъуды. Риджада булунгъанларгъа дуалар язып берди. Инеге йипни козьлюксиз кечирс. Шимди де юн тинтип, ишлеп, торунларына чорап-къолчакъ оре.

Ниязий агъанен субетимизде аласынынъ узун омюри акъкъында айтып: «Бу Алланынъ бир бахшышыдыр», — деди.

1998 с. январь

ЗИНДАНДА ЯЗЫЛГЪАН ШИИРЛЕР

Эр бир шаир, эгер о акъикый Шаир олса, озю бир алем. Украин шаири Василь Стусны да кенди адеми олгъан иджаткярлар сырасына къошмагъа мумкюн. О бунгъа озюнинъ текрарланмаз, курешчен, шеревли аяты ве озгюн эсерлеринен толусынджа акъ къазанды. Акъикый шаирликнинъ энъ муим хусусиетлеринден бири — кендиси язгъан эсерлеринден гонгъало толмамазлыкътыр. Василь Стус терджимеийалында «Озюмни шаир, деп эсаплайламайым. Кендимни шиир яздыкы адамлар тайфасына къошам», деп язгъан эди. Бизим Эшреф Шемби-задемиз де «Денъиштирейик!» серлевалы шииринде шойле дуйгъуны беян эткени малюм. Ачакъгонгъоликнен айтылгъан бу фикирлер шаирлерни даа да джиддий чалышмагъа, назмиет снасын-да илерилемеге давет эткен осов дуйгъулары, осов басамакъларыдыр.

Бус-бутюн яланджылыкъ эсасында къурулгъан совет тоталитар режими кенди чин къыяфетининъ ачылувындан къоркъып акъикъатны айткъан ве айтабиледжек инсанларны бастырыкъларгъа быракъып ве къуршунлагъан дешетли бир девирде яшан иджат эткен Василь Стус бу акъсызлыкълар, акъсымлавларгъа бифаркъ бакъып оламады. Бутюн барлыгынен курешке атылды. Козю огюнде бай тарихлы украин медениетининъ гъайыш олаяткъаны, тилининъ ве атта миллетининъ инкъыразы онгъа бир дакъыкъа биле тынчылыкъ бермеді. Бу курешчен аят ве шиириетининъ толу манзарасыны онынъ «Къыш терети», Къайтув», «Огълума мектюплер»ве дигер джыйынтыкълаарында, белли медениет эрбапларынынъ Василь Стус акъкъында къалы сёзлеринде корьмеге мумкюн.

Инсан укьукълары боюнджа «Хельсинки» грунасынынъ азасы Василь Стус, адалет ичюн, инсаннынъ сербест акъ-укьукълары ичюн куреш фаалиетини энъ кучьлендире. Шу себеитен оны башта аспирантурадан къувыш чыктаралар, бир ерде озь саасы боюнджа ишке къабул этмейлер. Шаирни тюрьмеге ташлайлар. Бастырыкъта оны къач керелер тевбе эттиреджек, ёлундан кери къайтараджакъ олаалар. Лякин шаир баш эгмей, виджданына хияф иш япмай. «Валя, — деп яза о, омюр аркъадашына, — яхшы билъ ки, Дмитрогъа бабасы ичюн (яни Стус ичюн — Ш.А.) юзю къызармагъа аджет олмайджакъ».

Шаир озь эсерлерининь пек чокъусыны бастырыкъта язды. Онынъ ираде кучю джеллялар режимининъ эзюв машинасындан устюн келе. Шаир эзилсе де, аксине, эп пишкинлеше, къайралып кескинлеше. Василь Стус бастырыкъта экенинде, 1975 сенеси клиник олюм алында хастаханеге тюше ве амелият огюнден «Не гузельдир, къоркъмайым мен оломден» шиирининъ программ вариантыны яза.

О, тюрьмеде И.В. Гёте, Р.М. Фильке, Р. Кишинг ве дигер шаирлер-нинъ шиирлерини украин тилине терджиме эте. Пек чокъ мешур инсанлар Тарас Шевченко, Леся Украинка, Лев Толстой, Иван Франко, Альберт Эйнштейн, Григорий Сковорода, Александр Довженко, Павло Мовчан ве дигерлер акъкъында озь фикир ве мулазаларыны язып къаддыра.

«Олгъайды он-йигирми Довженколарымыз, чокъ иш япа билир эдик», деп яза о, мектюплерининъ биринде.

Миллетпервер эдининъ несир саасындаки иджадынынъ эсасыны, омюр аркъадашы Валентина Попелюк ве огълу Дмитрогъа бастырыкътан язып, чешит мешакъатларнен, ёллагъан мектюплери тешкиль этелер. Бу мектюплерде шаирнинъ бай ички адеми, букюльмез ирадеси, келеджек эйи куньлерге буюк умюти озь аксини булалар. О, мектюплеринде огълуна чин инсан олып етишмек огърунда бир чокъ меслеатлар бере. Эр даим эйилик япмагъа, гузель достлар арттырмагъа давет эте. «Алидженап достлар кемалгъа етмеге ве гузель олмагъа ярдым этерлер», деп яза о эвлядына. Бу мектюплер шахсий къоранта мунасебетлери даиресинден чыккып умуминсаний меселелерни къаврап алгъанлары ичюн де айрыджа эмиетке маликтирлер.

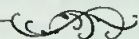
Украина зиялылары арасында къанатув ве репрессияларгъа фаал къаршы чыккыканы ичюн 1972 ве 1979 сенелери эки кере махкеме япылып умумий микъдарда 22 сенеге азатлыкътан марум этильген Василь Стус 1985 сенеси март 4-те Пермь тюрьмелеринден бирисининъ карцеринде (зинданында) чеккен азаплары нетиджесинде 47 яшында эляк ола.

Бу джесюр инсан, ячын ирадели шаирнинъ адджы ве бунунънен берабер чокъ несиллерге нумуне олабиледжек нурлу такъадир акъкъында тюшонджелерге далар экеним, улу шаире Леся Украинканынъ бойле сатырлары акълыма кельди:

Халкъ ярасын унуткъангъа
Бу — шаир, деп айтылмаз.

Василь Стус, озь ярасындан къан тамлап турса да, халкъ ярасыны унутмады ве онгъа шифа арап джаныны биле феда этти. Къараман татар шаири Муса Джаалильнинъ «Олюм демек мумкюнми аслы, енгип ольген бойле олюмни?» деп язгъаны киби, Василь Стус да рухтан енгип чыкъты, озь халкъынен, акъыкътат ве адалет ичюн курешкен бутюн саф виджданлы инсанларнен берабер эи яшай ве куреше. Онынъ джесю-ране арекети бизим къырымтатар миллий арекетимиз курешчилерининъ дуйгъу ве ынтылышларына гъает уйгъун кельгени де оны бизнен зияде якъынаштыра.

ИДЖАТ МЕСУЛИЕТИНИ ИС ЭТЕРЕК

Шаир Сейран Сулейманнынъ «Джемден бир авуч» китабына
баш сөз

«Мейдан» радиосында янгъырагъан ишбу дёртлюк дикъкъатымны чекти:

Къадын эли айландыра сейярсени,
Къайсы эркек севмез ана ве ярени?
Керек дегиъ къадын ичюн къурбан чалмакъ,
Етер эфкяр баскъанда гонъалони алмакъ.

Бу фельсефий, образлы, аэнкдар, кучлю сатырлар, сонъ билъсем, яш, талащяр шаиримиз Сейран Сулейманнынъ къалемине менсюп олгъан “Къадындаргъа багъышлав” шииринден алынгъан экен. Бир кередеи акъабында къаладжакъ бу аятий мысралар онынъ иджаткъарындан илериде даа да гузель эсерлер беклемеге умуот багъышлайлар. Озълери адий, саде, амма не къадар салмакълы фикирлер! Дерсинъ ки, шаир бу сатырларны маса башында отурын язмагъан, табият багърында мевджут олгъан гизли акъыкътатарны арап танкъан, кешф эткен.

«Ильхам» иджадий эдебий бирлешмесининъ къарылгачларындан бири Сейран Сулейманнынъ иджадыны ильк адымларындан козь этип келем. Бу эснада шуны дуйдым ки, генч къалемдешимиз чокъ асырлыкъ эдебиятымыз ичюн анъаневий олгъан миллий ватанперверлик дуйгъуларынен нефес ала. Ватан ве миллет огюнде иджат месулиетини юректен ис эте. Чюнки о, миллетни яшаткъан онынъ медениети, хусусан, эдебияты экенини къалыптен анълая бильгени корюнип тура.

Биз, къырымтатар эдилери ичюн Ватан, миллет дуйгъусы аят-мемат дуйгъусыдыр. Бу хусуста тюшонджелер далгъасында къалып, кеңдимиз, яни «дженк балалары» деп адландырылгъан бизим несиля эдебият босагъасына насыл аякъ баскъанымыз, балалыкътан мийлеримизге насыл гъаелер синъдирилгени, тек мевджут къурумны макътав тарзындаки эсерлер язмагъа ёнельтирилгенимизни козюмнинъ огюне кетирем. Бу вазият бизим къырымтатар эдилери ичюн исе айрыджа, къат-къат мушкюль эди. Ватанымызнынъ адыны биле язмасы ясакъ эди де! Ана тилимизде мектеплер ёкъ, тек къоранта ве аят мектебинден кече эдик. Бойле девирде эдебият мейданына кирмеге бизлерни не джесаретлендирди, аджеба? Бир сёзнен айтсакъ — Ватанымыз ве миллетимиз огюнде месулиет исси! Эдебиятымызнынъ гъайып олып кетеджегинден къоркъа эдик. Эшреф Шемъи-заде киби буюк устазларымыз да бу телокени текрар-текрар хатырлата эдилер. Иджаткъар несиллер багъынынъ узюльмесине ёл бермемеге элимизден кельгени къадар арекет эттик ве аля даа шу ниетнен яшап иджат этемиз.

Шимди эдебиятымызгъа кирмеге ынтылгъан яш къалемдешлеримизге авес этем. Оларны бир кимсе адаштырмагъа тырышмай. Зенгинден-зенгин классик эдебиятымыз бастырыкътан чыкъты. Аз олса да ана тилимизде мектеплер ачыла. Яш къалемдешлеримизнинъ бир кереден догъру ёлгъа минип иджат этмеге имкянлары бар.

Шимдики девир ойле ки, не язсанъ яз, тек миллий рухта, ахлякъ-эдеп даиресинде акъикъатны яз, бедий нефис яз, халкъымызнынъ юрегиндекини яз, озьгюн яз. Сейраннынъ шиирлерини окъур экеним, оларнынъ халкъ дердине дертдеш олгъанларына къуванам. Чюнки яш шайримиз юрташларымызнынъ дердинен яшай ве яза.

Шаир Ватанымызгъа шойле мураджаат эте: «Джаңым, огъаунъ сени,/ Ольсе де сатмаз,/ Ватанны юрегинден/ Чыкъарып атмаз!/ Сен,

бакъма, Къырымым,/ Козъяшынь тыйып./ Юртум, бар экенсинь,/ Олмамыз гъайып./ Даа бар билекте/ Аттиладан кучь./ Къалсакъ да эскиден — / Джемден бир авучъ / («Къырымгъа»).

Шаир Ватан такъдиринен, миллет такъдиринен такъдирдеш олгъаныны бир анъ биле унутмай. «Тиль бильмеген несиль осе», деп яныкълай. Бу фикир онынъ буюк шаиримиз Амди Герайбайгъа багъышлангъан шииринде ачыкъ-айдын озъ ифадесини була. Бу табийи. Халкъымызнынъ бугунъки мешакътаты, фаджиалы алына, эгер, шаир шаир олса, насыл янмасын? Бу девирде сусып отурмакъ олюмнен берабер. Акъикъий иджат табияттан башлана, десек янълыш олмаз. Табиат ве севги мевзусы эр бир къалем саибининъ дикъкъатындан кенарда къалмай. Бу мевзулар Сейран Сулейманнынъ иджадында да озъ тасвирине малик олалар. Мисаль оларакъ, «Танъ вакътында» шиириндеки мына бу сатырларны берабер окъуп бакъайыкъ:

Юкъудан сонъ
Козъ ачкъан чыкъ
Къайда бакъсанъ
Анда сачыкъ.
Бир елемик
Кечкен демин.
Чыбалтырып
От перчемин.

Бу мысраларда шиирий манзара козюнънинъ огъуне келе. Шаир къалеминен нурлана. Шаир атта кечкен бир хафиф ельчикнинъ излерини биле костыртип ола. Шиирдеки тасвир ве аэнкте танъ нефеси сезиле. Машалла!

«Бекле мени, беклегеним киби» шииринде де табият ве севги бири-бирини толдура, сармашыкъдай бири-бирине сарылалар. Къафиелери де гъает тазе. Бу севги сатырлары — джанлы сатырлар:

Денъиз далгъасыдай баш котерип,
Санъа етип келирим узакътан.
Севгимизге сукъланыр бу дюнья,
Эрте-ярыкъ уяныр узакъ танъ.

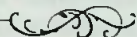
Чин иджаткяр эр бир эсерини язгъанда анадан гъайрыдан догътан киби ола. Эр бир эсер муэллифтен янъы кучъ, юрек араретини талап эте. Шу себеитен олса керек, язылгъан эр бир эсер мукеммель ола бермей. Сейран Сулейманнынъ иджадыны да бир къусурсыз, деп айтмагъа олмаз. Сейран даа яш, огренюв, араштырув, осюв ёлунда. О, иджат басамакларындан юкъарыгъа котерилип бараркен, бош сатырларны терк этер деген умуоттемиз.

Фикирлеримизге сонъки нокътаны къоймаздан эвель онынъ не-сир эсераери акъкъында да бир къач сёз айтмагъа сыра тюше. О, икяе-чиклер ве эдебиятымыз акъкъында макъалелер де язмагъа башлады. Меселя, «Ярынъа къалдырылгъан омюр» икяесинден зияде тесир-лендим. Бир джеррахнынъ такъдир фаджиасы бир санфелик икяеге сыгъдырылгъан. Я да «Гедженинъ перделери арасында» икяесинде бир къоранта омюри вастасынен миллетимизнинъ башына кельген буюк феякет — сюргонлик акъибетлерини косътермеге ниетлене. Бу мев-зунынъ потенциал, ички гизли къувети оны даа да терендже айдын-латмагъа имкян бере. Муэллиф бу акъта тюшюнип бакъса, эсер даа да мундериджели олур эди.

Севгининъ сынъыры олмагъаны киби, кемалатнынъ да сынъыры олмай. Тек онынъ дереджеси ола биле. Бедий иджатта да ойле. Эвеля, кемалаткъа ынтылув, кемалаттан даа кемалаткъа талпынув иджаткярнынъ эсас ёнелюви олмалы. Агъыр юк тюбюне кирген яш иджаткярымыз Сейран Сулеймангъа буюк сабырлар, кучъ-гъайрет, огъурлы ёллар тилеймиз!

2006 с. июль 25

СЫРАЛЫ ВЕ ЮКСЕК БОСАГЪА

Аз япракълы бу юфкъа китапчыкъ саде, адий китаплардан дегиль. Топлам «Ильхам» эдебий клубы азаларынынъ иджат махсулларындан джемленип дердж олунды. Бильгенинъиз киби, «Ильхам» Исмаил Гаспринский адына джумхуриет миллий китапханемизде мерхум буюк шаиримиз Юнус Къандым рехберлигинде иш башлагъан, шимди эдебиятимызгъа эмин адымларнен кирип кельген бир сыра яш къалемдешлеримиз ичюн ильки иджат мектеби олгъан эди. «Ильхам»нынъ биринджи китапчыгъы — «Ильхам»нынъ фиданлары» да та 2000 сенесинде басылып чыкъты.

Биз бу алидженап анъанени девам этер экенмиз, бир заманлар джиан эдебиятына озюнинъ шахэсерлерини къошкъан нефасетке бай кырымтатар эдебиятымызнынъ бугунъки талгъын вазиятининъ козюмиз огюне аларакъ, сёз санатымызнынъ ярыныны къайгытыргъан алда гъает месулиетнен иш корьмектемиз. «Ильхам»нынъ яш даиресини сынъырламайып кенишлетмектемиз. Дерслеримизде атта бир къач китабы чыккъан уйкен къалемдешлер де иштирак этмектелер.

Яш иджаткярларны тербиелев назиктен-назик, айшы вакытта пек зарур иш экенини юректен ис этерек, толашууларымызны тёпеден актыл огретюв тарзында дегиль, «тёгерек маса» этрафында джанлы, сербест субет тарзында, бири-биримизге шегирт, бири-биримизге устаз киби алып барамыз.

Юдже Аллагъа чокъ шукюрлер олсун, яхшы ниетнен туткъан ишимиз озюнинъ биринджи семерелерини берип башлады. Эмине Усеип, Динара Аваз, Наджие Османова, Амет Усманов, Эдие Сарана, Эльмара Мустафаева, Эльнара Батырова киби яш иджаткярларымыз, Васфие Къыначакъ, Местуре Асан Сабри кызы киби баягъы яшлы къалемдешлеримизининъ иджатаарындан бир сыра нумонелерни азиз окъуйыджыларымызгъа такъдим этер экенмиз биз бу къалем махсулларыны пишкен-тюшкен бедий эсерлер киби дегиль, умуят учкъуналары тарзында косътеремиз ве бу учкъунаарнынъ алевлепмеси ичюн арекет этмектемиз.

Бизим бир къоранта киби бири-бирлерине якъынлашкъан бирлеш-

мемиз азалары ал-азырда сырлы юксек босагъа огюнде туралар. Бу гузельден-гузель, айны вакъытта зияде захметли эдебият сарайынынъ босагъасы!.. бутюн меселе босагъаны атлап ичери кирмекте!

Эминликнен айта билемиз ки, ким де-ким миллетимиз ве Ватанымыз дердинен яшап, чокъ окъуп-огренип, иджат мешакъатларына даянаракъ, кенди ёлундан тайпынмай огге ынтылса, илле шу мукъаддес сырлы босагъадан атлап эдебият майданына кирер ве ондан озюне даимий ер ала билир.

Улу шаиримиз Эшреф Шемьи-заденинъ ишбу сатырлары-огюти эпимизнинъ къулакъларымызда чынълап юреклеримизден ер алмалы:

Шаир олсанъ, шииринге
Окъуйджыны табындыр.
Онынъ юрек теллерини
Инълет, сызлат, алындыр.
Шаир олсанъ, омрюнъ бою
Халкънен севин, халкънен куль!
Халкънен чекиш, халкънен агъла,
Халкънен яша, халкънен оль!

Элине умятнен къалем алгъан эр бир иджат севдасына огъурлы ёллар тилеймиз!

2008 с. январь

«АСЛЫХАН» — ТИЛИМИЗНИНЪ ДЖЕВХЕРИ

Миллетимизнинъ дамарында акъкъан къаны — ана тилимизнинъ бугуньки фиджиалы дурумы акъкъынди чокъ айта ве чокъ язамыз. Чанъ къакъамыз. Бу табиий. Татлы ве дюльбер, озьгюн тилимизни дюньядаки гъайып оляяткъан тиллер сырасына тюшюрмесе чокъ джеэттен кендимиз себепчи оляяткъанымызны анъламагъа истемегенимиз ичюн бойле алгъа къалмакътамыз.

Джандан азиз ана тилимизни сакълап къалмагъа ве гъайрыдан

тиклемеге пек чокъ имкянларымыз бар. Энтъ муими, тилимизнинъ аджыныкълы алы акъкъындаки къуру лафлардан оны яшатмакъ ичюн амелий ишлерден бири — къорантамызда ана тилимизнинъ байлыгъыны, нефасетини нумайыш эткен классик шаир ве язджыларымызнынъ дюрдане эсерлерини окъуп огренювдир.

Догъланына 100 йыл толувы бу йыл къайд олунаджакъ улу шаиримиз Эшреф Шемъи-заденинъ «Аслыхан» дестаны мына шойле къыйметли эсерлердендир. Академик Азиз Измайлов «бу дестан къырым-татар тилининъ энциклопедиясы», деп язганы тевеккель дегиль. Онда халкъымызнынъ нидже-нидже асылардан бу якъкъа несильден-несильге кечип кельмекте олгъан урф-адетлери, азиз юртумызнынъ дюльбер манзаралары уста мусавир фырчысынен боялгъан киби озьгюн ренклернен тасвир олуна.

Энтъ муими, эсерде тилимизнинъ зенгинлиги, шырныкълыгъы, нефасети, халкъ агъыз яратыджылыгъынынъ нумюнелери озь аксини була. Затен муэллиф де кенди макъсады да шу олгъаныны дестанда беян эте:

«Тилимиз пек зенгин экен!»,
Десенъ, манъа етерли.

Бу зенгин тиль халкъымызнынъ
Къальп севинчи, фигъаны.
Тюркий тиллер гульзарынынъ
Энтъ чечекли фиданы.

Шаир бинъ йылаар эвель халкъымыз бу тильде Алагъа табынгъаны, севимли инсанларгъа къальбини ачкъаны акъкъында яза. Махмуд Къасым киби шаиримиз «Юсуф ве Зулейха» дестаныны секиз асыр алдын язгъаныны айтып кече. «Еди юз йыл эвель бу тиль халкъара тиль танылгъаны»ны къайд эте. Алемге мешур олгъан тилимизнинъ бай къазнасындан сёз джеvhерлерини араштырып тапа ве ерилеринде къулангъаны ичюн олар джуляланыш окъуйыджыгъа гъает тесир эте, акъылында къала. Дженктен эвель мектеп корьген бир чокъ семетдешлеримизнен субетлешкенде олар Эшреф Шемъи-заденинъ илле бир де-бир эсеринден парчаларны эзберден айта тургъан эдилер.

«Аслыхан»ны буюк эеджаннен окъур экеним, бунъа кене эмин олдым. Шаир сёз джевахерлерини сыралай-сыралай дестанны актыктыи иджат нумюнесине чевирди:

Козь — юрекнинъ кузгыюси, деп
Бакъып халкънынъ козюне,
Джуля бердим дестаныма
Халкъымнынъ чин сёзюнен,

деп яза муэлиф. Халкъ иджадына якъын сатырлар тизмек ве айны вакъытта юксек бедийликке иришмек ичюн сёз устасы олмакъ лязим. Эшреф Шемъи-заде шойле устаз иджаткярларымыздан эди.

Дестанда шимдики лугъатларымызга кирмеген бир чокъ сёзлер расткеле. Эдебий тилимизнинъ даиресини кенишлетмек макъсадынен шаир бу сёзлерни аселет къулана. Меселя, «ийяр, бусе, шунчи, санърав, къымшанмакъ, очюктирмек, урт, зылдыр-зып, аллене» ве иляхре. Бу киби манадаш сёзлер бундан чокъ асырлар эвель тилимизде къулланылган ве шимди де бир талайы шивелеримизде ишлетиле. Лякин базы бир къалемдешлеримиз бу озыбек сёзю, къзах сёзю, деп асыл тилимизде олган, амма сийрек къулланылган озы сёзлеримизден ятсырайлар. Бу дестан — тилимизнинъ терен тамырларыны да ачып косътере бильген эсер. Онда узакъ асырлардан бизге мирас олып кельген аталар сёзлери де тесирчен сатырларга тизиле:

Аткъа къабдал баткъанын,
Эгер бильмез, ат билир.
Ата огъул къылыгъын,
Алдын алып, ят билир.

Я да:

Сабыр тюбю сары алтын,
Ашыкъманъыз ольмеге.
Дестанымнынъ сонъ бейтини
Эшитмеге, бильмеге.

Шаирнинъ бир чокъ сатырлары ойле къуйма, тыгъыз, образлы ки, олар да аталар сёзлерини анъдыралар. Олар аталар сёзюми, шаирнинъ кенди иджадымы, анъламакъ кучъ:

Иримчиктен кърт болмаз,
Гъурбет ильден юрт болмаз.
Алчагъны дост санмангъыз,
Алчагъ киши дост болмаз.

Я да:

Эскиликнинъ теллерини
Сёкалмасанъ инджеден,
Янгъылыкънынъ гуллерини
Коралмазсынъ гъонджеден. —

деп терен маналарны къыска сатырларгъа ерлештире. Эсерден халкъымызнынъ дургъун ибарелери ер алгъан олып дестангъа айрыджа нефасет ве аэнк, ренк багъышлай. «Эки къолгъа бир къамчы», «Агъызынънен къуш тутсанъ», «Джан кенъезге тыкъыла», «Чолпанчарыкъ чалышмакъ» ве дигерлери ширий сатырларнынъ акъыгъа чалт ятмасына ярдым этелер. Шаирнинъ озю иджат эткен ве афоризмлер дереджесине котерилген пек чокъ сатырлары иджаткъарнынъ кенди фельсефий тюшюнджелерини джыйнакълы мисраларнен беян этмексине имкян бере.

«Аслыхан»нынъ тиль байлыгъы акъкъында даа пек чокъ фикир-мулязалар билдирмеге мумкюн. Лякин дуйгъуларгъа бай, акъыкий ширий эсерни сёзлернен беян этмек деерли имкянсыз. Оны тек озюнь окъун лезетленмек, айретленмек керексинъ.

Шаир козю мергин олса,
Шаир намын иль сакълар. —

деп мергин сатырлар яраткъан мергин козюлю шаиримиз озюнинъ халкъан эсерлеринен миллетимизнинъ сакъланыш къалмасы ичюн ог сырада хызмет эте. О, яраткъан шахане эсер — «Аслыхан» бизлерге миллий рух, ана тилимизнинъ гъает зенгин нефасетини ашлап келе.

2008 с. июнь

ТИЛЬСИЗ ЭВЛЯТЛАРНЫ КИМ ЕТИШТИРЕ?

Бу джиддий, теляшлы суальнинъ джевабы кыска: озюмиз!

Ярым асыргъа якъын сюрдюникте яшагъан вакътымызда ана тилимизде мектеплер ёкъ эди. Ёкяне газета ве дергимиз чыкъта, радио ве телевидениеде исе бизим тилимизде эшиттирюв ве косътерювлернинъ вакъты зияде сынъырлангъан эди.

Бунъа бакъмадан, гъурбетте ана тилимизни гъайып этмедик. Бу девирде эдебий тилимиз шекиленди.

Асретликдердиничекип, Ватаногърундакиджесаретликүрешлерден сонъ, Аллагъа чексиз шүкюр, тувгъан юртумызгъа къайтып кельдик.

Шимди радио, телевидениемиз чалыша. Миллий мектеплеримиз, аз олса да, бар. Бедий китаплар, мектеп талебелери ичюн чешит фенлер боюнда ана тилимизде дерсликлер нешир олуна. Миллий сыныфлар, мектеплер ачмагъа имкяниетлер мевджут.

Суаль догъа. Айса, не ичюн миллетимиз кеттикче къыяфетини джойып, сувгъа далгъан кесек шекер киби ирип кетмекте? Не себептен сонъки 20 йыл девамында ана тилимизни нек зайыф бильген несиль етишин кельмекте? Айтмасы дешетли. Ватанда догъгъан яшларымызнынъ чокъусы ана тилимизни бильмейлер. Эбет, буннынъ чокъ себеплери бар. Эки асырдан зияде вакъыттан берли миллий девлетчилигимиз олмагъаны, дешетли сюрдюник ве иляхре себеплерни айтабилемиз. Энъ аджыныкълысы шу ки, догъма Ватанымиз — Кырымда, саип олмакъ ерине гъайып олаятамыз!..

Лякин бу фаджианынъ энъ эсасий себеби озюмизнинъ лякъайдылгъымызда, деп тюшюнем. Я, эвлеримизде ана тилимизде лаф этмек ичюн не керек? Биз але даа ана тилимизнинъ маиетини анълап оламаймыз.

Эгер, Алла косътермесин, тилимиз гъайып олса, ал-эвалымыз не оладжакъыны тасавур этип оламаймыз. Миллий гъуруруны, ана тилини гъайып эткен гъайры тилли къырымтатар халкъы кенди девлетчилигини талап этип олурмы? Озь Ватанымызда хор-зар олмамизмы?

Вазиетимиз тап о кьадаар теляшлы дегиль де, деген юрташларымыз да бардыр, эбет. Биз акъикъатнынъ козюне бакъмагъа огренмек керекмиз. Пек чокъ юрташларымыз озъ тилимизде эки сёзни бири-бирине кьошып, адам акъыалы тарзда лаф этип оламайлар да.

«Татлы сес» яйыныны пек меракънен сейир этемиз. Чокъ истидатлы балаларымызны корип кьуванамыз ве айны вакъытта оларнынъ бир чокълары ана тилимизни яхшы бильмегенини корип кедерленемиз. Бу ерде кьабаат балаларымызда дегиль, биз — ана-бабаларда! Тыш мемлекетлерде ана тилимизде концертлер берип кьайткъан бир сыра санаткярларымыз ана тилимизде интервью берип оламай, экран кьаршысында гъайры тильде бульбуль киби отелер. Спортта гъалебе кьазангъан чокъ яшларымыз да башкъа тильде чыкыш япмагъа меджбур олалар.

Не аджыныкълы ал!.

Бойле мисаллернинъ ады-эсабы ёкъ. Вазиетимиз ойле де эр кеске белли.

Энди не япмалы? Джандан азиз ана тилимизни яшатмакъ ичюн кьуру лафтан энди амелий ишке кечмесек, бу саада дурумымыз даа да феналашаджакълъа бенъзей. Вазиетни козь огюне алып, «Ана тили огърунда куреш» программасыны омюрге кечирюв боюнда даима арекет этиджи кениш вежялетли комиссиянынъ тизильгени кьуванчлы вакъиадыр.

Ниает, ана тилимиз огърунда умумхалкъ куреши башланаджакълъа бенъзей. Тилимиз ичюн куреш — энъ муим куреш, мукъаддес курештир! Чюнки ана тилимиз халкъымызгъа юдже Алла тарафындан берильген энъ азиз ниметтир.

Тилимизни аягъымыз астына алып таптап гъайып этмек энъ буюк гунах олур!

Ана тилимиз ичюн куреште бутюн джемаатымыз иштирак этмели. Койлердеки ерли меджлис азалары, мааалий имамларымыз, бутюн зиялыларымыз, дамарында кьырымтатар кьаны акъкъан эр бир юрташымыз бу ишке баш кьошмаса, эйи тешеббюслер де сёнин къала биле.

Ана тили мектеби кьорантадан башлангъаныны текрарламай кечалмаймыз. Этипкен кьызларымызгъа ана ве кьартапалары айне-

нилер чалмагъа огретмелери лязим. Аслында баланынъ ана тилимизни огренюви айнениден башлана:

Ана айнени айтса, бульбуль де йырдан токътай,
Ана айнени айтса, ятыша афат еллер.
Айнени аэнкине токъунмасын дегендай,
Далгъалар шувултысын ичке юта саиллер.

«Миллий неширлер кирмеген ич бир къырымтатар къорантасы къалмасын!», деген муим тешеббюске яшларымызнынъ къол туткъанлары алгъышкъа алайыкътыр. Эпимиз, базнамыз кечкен инсанларны — ана тилимизде чыкъкъан газета ве дергилерге язылмагъа давет этип, яздырмакъ керекмиз. Джамилеримизде ве дуа-сеналарымызда диний мевзуларнен берабер ана тилимизге даир субетлер де кечирильсе, гузель олур эди.

Байрамларымызда куреш ве башкъа ярышларнен берабер ана тилимизни огренюв боюнджа ярышлар да кечирилип, гъалиплер рагъбетлендирильсе, менимдже, бу тедебир ана тилимизге олгъан меракъны даа зияде арттырыр эди. Яшларымыз тарафындан откерильген «Файдалы эгендже» тедебирине де къол тутмагъа алайыкъ коремиз.

Бунунъ киби де шириет акъшамлары, языджи ве шаирлеримизнен корюшювлер тешкиль этильсе, тилимизге севги уяндырув саасында гъает эйи семерелер бере биле. Нешир олунгъан бедийй китапларымызнынъ тиражы пек аз олгъаны ичюн олар кой ве къасабаларымызда яшагъан эалиге этип кельмейлер.

Бу ерлердеки юрташларымыз ана тилимиздеки бойле китапларны сатын алмагъа азырлар.

Онынъ ичюн де аит тешкилятлар китапларымызнынъ нухаларыны шимдикиси киби, 500 дане дегиль де, бир къач бинъ нуханен чокълаштырып, нешир эттирселер, эр бир район меркезинде ана тилимиздеки китапларны саткъан китап тюкянлары тешкиль этселер, макъсаткъа мувафыкъ олур эди.

Даа бир шейни айтып кечмели ки, иш адамларымыз, сагъ олсунлар, пек чокъ хайрие ишлери япалар. Ана типимизде эсер язгъан эдилеримизнинъ китаплары парасызлыкъ себебинден чокъ йыллар девамында басылмай къалааткъаныны эсапкъа аларакъ, пджаткяр-

ларымызнынъ, хусусан, яш къалемлернинъ китапларыны нешир эттирмеге маддий тарафтан къол тутсалар, нур устюне аля нур олур эди.

Энъ муими, эр бир юрдашымызнынъ, яшымыз, къартымызнынъ, юреклеринде ана тилимизни яшатмакъ ичюн буюк севги, кучъ-гъайрет уянмалы. Бу саада бири-биримизге эм медеткяр, эм талапчан олмалымыз.

Тилимиз огърундаки курештен ич биримиз четге къалмайып, аретет этсек, иншалла, тилимизни яшатырмыз. Анамызгъа къыяс эткен тилимизни акъ сют берген анамыз киби севип, къадрине етип, дердине дерман олайыкъ!

Улу шаиримиз Амди Гирайбай язгъаны киби:
Джырласам бир монъ джырынынъ
Джюрегим къайнап таша,
Эй, тувгъан тиль, эй, ана тиль!
Бинъ яша, юз бинъ яша!

Тилимизни яшатмакъ огърундаки куреште эпимизге Алла озю ярдымджы олсун! Амин!

«САКЪЛЫ ДЕФТЕР»ДЕН САИФЕЛЕР

Акъмечит (Черноморск) районындаки меркезий китапханеде кечирильген эдебий корюшювде койдедилерим манъа бир янды дефтер эдис эттилер. Бу корюшюв олып кечкен 2002 сенесининъ августын-дан бу яна омрюмиз ве эдебиятымыз, хусусан, ишириет акъкъында, чешит вакъиа, адиселер хусусында ой ве тюшюнджелеримни язып кельмектемен.

«Сакълы дефтер»имнинъ базы бир саифелерини сизлерге де авале этем.

Муэллиф

* * *

Актыкьатны арагъанда озюмъни унутмалысынъ. Акс алда кендинъ актыкьат ёлуны къапата билесинъ.

* * *

Табиат къанунлары иляхий къанунлардыр. Эдебият ве санат да табиат къанунларына уйгъун кельмели.

* * *

Мен чокъ алларда озюмни табиаткъа, табиат вастасынен исе кяинаткъа къошулып кеткен киби ис этем. Яни кяинатнынъ бир зерреси кибим. Языларымда да бу дуйгъуларым белли олсалар бу табиий алдыр.

* * *

Эр насыл бир иджат олса олсун бир сырдан ибарет олмалы. О буюк сырны тек юдже Аллахкъа базангъан инсанлар анълая билелер. Иляхий ильхам эр бир актыкьый иджаднынъ темелидир.

6.11.2003 с.

* * *

Ильхам келип шиир язаджакъта, эвелля, бир шей чекеджекте теразенинъ догърулыгъыны тешкерип бакъкъан киби къалыпнынъ вазиетини, яни мувазенетини де бакъмакъ лязим. Чюнки къалып теразе киби догъру олмаса, актыкьатнынъ актыкьына хиянет этмек мумкюн. Онынъ ичюн де къантар догърулыгъы актыкьында Къуран-и Керим ве Хадиси шерифлерде де хатырлатып кечиле.

22.02.2004 с.

* * *

Не къадар шей, атта ис-дуйгъу олса да, козьге корюнсе-корюнмесе де, онынъ ресмини чызмагъа мумкюн экен. Тек буннынъ ичюн актыкьый санаткъар олмакъ лязим. Яни талантынъ юдже Аллах тарафындан берильген олмалы.

Меселя, мевхум тюшондже — айретнинъ ресмини насыл чызарсынъ?... Лякин Юнус Къандым айретнинъ ресмини чыза бильген шаир!... «Эки+эки=сув йыры» шиирини окъун бакъынъыз...

* * *

Чокъ йыллыкъ аятий ве азмы-чокъмы иджадий теджрибелерим саесинде шунъа эмин олдым ки, там манадаки бедий эсер язмакъ ичюн илле Аллахнынъ къудретине юректен инанмакъ ве шариат басамагындан котерильмек керек. Несир ве назм дюрданелери Аллахнынъ бергиси, нимети экенине инанаман, инана!

27.12.2004 с.

* * *

Джулялы сёз къалып тотуны темизлер, дей улу шаир Абдурахман Джами. Сёзлерни ерли еринде къуллана бильмек санаткъарлыкънынъ бельгилеринден биридир. Бутюн дженклер, къан тёкювлер, фаджияларнынъ эсас себенлеринден бири озъара керекли сёзлерни таппы бир фикирге келип оламагъанларындадыр. Ахыр сонъу душманлар бир ерге отурын къонушалар ве бир фикирге келип къанлы фаджияларны токътаталар. Сёзнинъ къудретли кучюне етерли не бар?

30.12.2004 с.

* * *

Там шаирлернинъ догъгъан йылары акъикъий, вефат эткен йылары шартлы тарздадыр. Чюнки там шаир джисман вефат этсе де, рухан тири къала. Онынъ ичюн де о, девирлер девирильсе де эр даим земаневий шаир олып къала. Яни о, эр несильге замандаштыр.

1.02.2005 с.

* * *

Инсан огълу инсан озю-озюнден озмасы лязим. Бунынъ ичюн не лямалы? Энь эввеля, кенди къалыбнынъде нелер олгъаныны коре бильмели. Яни кузгюде коръген киби. Бунъа итикъады буюк, ирадести гъает кучълю шахслар ирише билелер. Алельхусус, бу фикирлер иджат

мейданына тюшкенлер ичюн зияде муимдир. Озю-озюнден ашып оламагъан иджаткяр не чин Шаир, не чин Языджы ола билир. Бу демек чин инсан эм шегирт, эм устаз. Иджаткяр не булса кенди къальбинден булар. Бойле, алемлерни сыгъдыра бильген къальблерге авес этем!..

25.07.2005 с.

* * *

Мубарек Къуран-и Керимдеки Ибрахим суресининъ 24-аетинде юдже Аллах гузель сёзню тамырлары ерде, дамары кокте олгъан гузель бир терекке бенъзетти. Сёзнинъ къудрети, сёзнинъ муджизевийлиги акъкъында бундан да кучлюю, шашыладжакъ ифаде олурмы? Мына сизге мукъаддес Къуран муджизелеринден даа бириси!.. Къуран-и Керимнинъ озю Аллахнынъ ве сёзнинъ къудретини нумайыш эткен, эбедий сёнмейджек иляхий нур менбаидир!..

20.08.2005 с.

* * *

2005 сенесининъ ноябрь 11-13 кунълери Акъмесджитте буюк Мушаире олып кечти. Тюркие Джумхуриетининъ тешеббюсинен Кырымда кечирильген тюркий улусларара 6-нджы шиир шоленинде 100-ден зияде шаир иштирак этти. Олар арасында Озбекистандан халкъ шаири Усман Азим ве шаир Эшкъабил Шукур де бар эдилер. Оларнен кечирген субетлеримиз пек меракълы олды. Ярым асыр яшагъан, бизге Ватан дереджесинде азиз мекян олып къалгъан Озбекистангъа барып кельген киби олдым. Усман Азим окъутъан шиириет акъкъындаки шиир гъает озыгон ве тесирли. Окъутъанда да эеджаннен окъуды.

Тюркий тилер бир-бирлерине якъын олдукълары ичюн бир-биримизни яхшы анъладыкъ.

Мукъяфатлар да берильди.

Лаф мукъяфатда дегиль. Шиирнинъ къыйметини мукъяфат бельгиле олмаз. Къальптен чыкъкъан шиир къыйметини тек къальп чеке билир, ольчей билир. Бойле мушаирелер, эзельден юксек олгъан, шимди исе алчалгъан маневиегимизни гъайрыдан юксельтмек огърунда буюк эмиетке маликтирлер. Тюркие языджылар бираигининъ бу саада алын

бараяткъан ишлери алгышкъа аяйыкътыр!.. Шиирнинъ пасиетини юксельткен миллет кендисини юксельтир.

14.11.2005 с.

* * *

Чин шиириет ойле бир дерья-и азим ки, онъа эр ким озюнинъ кучюне, къабилиетине коре дала биле, ондан маневие инджилерини кучюне, къабилиетине коре ала биле. Чюнки бульбульни анъламакъ ичюн бульбуль олмакъ керексинъ, дерьяны анъламакъ ичюн дерья олмакъ керексинъ. Онынъ ичюн де акъикъый эсерлер акъкъында там хуяса чыкъарув, кесен-кес фикир айтув пек бир сийрек инсанларгъа насип ола экен. Буллюр киби темиз, нурлу эсерлер нурлу къальплерден догъгъаны ичюн оларгъа саф, пак къалынен янашмалы. Бу мукъаддес ишке киришкен инсанларны юдже Аллахом догъру ёлдан сафтыр-масын.

Амин!

20.03.2006 с.

* * *

Бугунъ — март 20, шаир Юнус Къандым вефат эткен кунъ. Аллах Юнусны миллетимизге озю берди ве озю эрте къайтарып алды. Нечаре... бельки къадрине етип олмагъанымыз ичюндир. Онынъ арамыздан кеткени халкъымыз ичюн буюк бир кедер, эбет. Лякин, онынъ озю эсерлеринде языл къаддыргъаны киби, рухан тири, яшай. Кечкен бир йыл зарфында Юнус Къандымгъа багъышлангъан толашувларда яныкънен айтылгъан сёзлерде халкъымызнынъ буюк шаиримизге олгъан сынъырсыз сайгъы, урьмети аян олды. Демек, шаир вакъыт сынаваарындан мувафакъиятлаи кече ве илериде де кечедежек. Чюнки, о юреклерден ер алды. Юректен юрекке ёллар ачты. Юрек ёллары нурлу ёллардыр!

20.03.2006 с.

* * *

Инсан руху иляхийдир. Рухнынъ мекияны къальп олдугъындан адамларнынъ къальплерини къырмакъ буюк гунях. Инсан юдже Аллахкъа не къадар якъынлашса онынъ руху о къадар кучлю ола. Озюнъе якъынлашмагъа медет бер, Аллахым!..

29.06. 2006 с.

* * *

Шиир шиир олмасы ичюн шаир Шаир олмалы! Бунъа исе Аллахнынъ инаетине, лютфине иришкен инсан наиль ола биле. Шиириет не олгъаныны анълая башлагъандан сонъ бу хусуста фикир юрсетмек гъает кучъ ола. Чюнки фикиринъ шахсий ой ве тюшюндеже дерадже-синде къалып кете биле. Акъикъий шиир — муджизе! Шиирнинъ азыр къалыпы олмагъаны да онынъ ичюн олса керек. Муджизевий, пак шиирлер язмакъ ичюн шаирнинъ озю пак олмалы. Челебиджихан киби, Бекир Чобан-заде киби, Эшрэф Шемъи-заде киби...

4.11.2006 с.

* * *

Мерхум шаиримиз Юнус Къандымнынъ омюр аркъадашы Сабрие ханым мангъа телефон ачып февраль 23 куню Сонакъта Номан Челебиджиханнынъ рухуна багъышлап ильмий конференция оладжакъ акъкъында хабер этти.

Иншалла, барарым дедим.

Шу куню эрте тангъа къар бораны котерильди. Козъ ачмасынынъ чареси ёкъ!.. Не япмалы? Бармакъ керек деген къараргъа кельдим. Бу — Челебиджихан да!.. Миллетимиз ичюн озъ джаныны биле аджымай олюмге тик баргъан халкъымызнынъ эбедий тири, севимли эвляды!.. Мен сувукъ борандан арткъа чекилейимми?

Саба саат 8-ге 10 дакъикъа къалгъанда, Сакътынъ Темеш коюнден, Акъмесджитке, тайин этильген ерге етип бардым. Языджы, шаир, алимлер, музей, матбуат, телевединие, радио хадимлеринен берабер Джанкой тарафкъа ёл алдыкъ. Автобусымызнынъ огдеки джамы къарнен орьтюле, арабаджы вакъты-вакътынен тюшип оны темизлей,

кене ёлумызны девам этемиз. Автобуснынъ къапысыны ачкъанынен ичереге къар ура. Ава уйгунсызлыгъындан Сонакъ (Челебиджихан догъгъан кой) бетке бурулмадан тап Тузуу гольге етип къалгъанмыз. Не исе де, артымызгъа къайтып Сонакъкъа етип бардыкъ. Санат музейимиз тешкиль эткен бу конференция нек гузель кечти. Алий окъув юртларынынъ оджалары Нариман Абдульваапов, Шефикъа Абдураманова, муфтият векили Энвер Къуртумеровларнынъ чыкъышлары менде гузель теэссуратлар къалдырды. Нариман «Сары тюльпан» шиирини чокъ гузель талиль этти. Сонъ мектеп талебелери Номан Челебиджихан, Бекир Чобан-заде ве дигер шаирлернинъ шиирлеринден нумюнелер окъудылар. Бир талебе нек темиз теляффузнен окъуркен, эр кесни айретте къалдырды. Онъа Шакир Селим кенди китабыны багъышлар экен, адынъ не деп сорады.

— Шерьян, — деп джевап берди бала. — Къартбаам «Ленин байрагъы» газетасында Шерьян Алиев деген шаирнинъ шиирлерини окъуу бегенген ве онынъ адыны манъа къойгъан экенлер. — деп девам этти телебе Шерьян Билялов. «Янъы дюнья» муарририети адындан Аблязиз Велиев де онъа бир къач китап такъдим этти. Мен де озъ китабым — «Къалем уджундаки нур»ны онъа багъышладым. Адашым Шерьян Биляловнынъ бабасынен де таныш олып субетлаштык. Мен Шерьяннынъ гузель иджаткяр оладжагъына улюк этем. *(Чокъ языкъ ки, Шерьян Билялов фаджиялы эляк олды. Аллахнынъ рахметинде олсун. — Ш.А.)*.

Халкътымызнынъ шанлы эвляды Номан Челебиджихангъа багъышлангъан бу тедебир гузель, меракълы кечти. Сонакълыларнен сатлыкълашыр экенмиз Шейтимизнинъ руху шад олсун, деп тилеклер тиледик, дуалар окъудыкъ.

24.02.2007 с.

* * *

Бугунъ таныш бир шаирнинъ шиирлер топламы къолума тюшти. Андаки шиирлерни арды-сыра окъутым... Оларда шиир ичюн зарур олгъан эр шей еринде. Темиз ана тилимизде. Шиир техникасына риаат этиш язылгъан. Къафие, эджа, везин ерли-еринде. Лякин бир шей етишмеген киби келе манъа. Не етишмей экен деп тюшюнем.

Шиирлер, насылдыр, сувук дуолды. Эбет, кестирип айтмагъа да мумкюн, арарет етишмей.

Араретсиз шиир кыш кунешини анъдыра. Озю ялтырап тура, ама кыздырып оламай. Араретсиз шиир де ойле. Козюнъни кыамаштыра, лякин кыальбинъе етип барып оламай. Кыанынъны кыздырып сени джогштырмагъа меджалы етмей. Бунынъ себеби исе бойле шиирлер сувукъкъанлыкънен язылган олмалы. Не япайыкъ, бу шаирге юдже Аллах шу кыада бергендир даа.

Бир шейге эмин олдым ки, араретли шиирлер, бинъ йылаар кечсе биле, сувумайлар, аксине, араретлери эи арткъан киби дуола.

20.03.2007 с.

* * *

Инсан фаалиетининъ ойле саалары бар ки, онынъ эмегини эксильтип, я да арттырып косътермеге мумкюндир. Лякин иджадий эмекни, хусусан, эдебият, санат саасында иджаткяр кыойган эмекке кыймет кескенде бойле имкяниет ёкъ деп саям. Сиз не десенъиз денъиз, языджынынъ икяеси я да шаирнинъ шиири онынъ эмегини косътерип тура. Чюнки бу эмеклер озьлерине хастыр.

Иляхий ильхамнен язылган эсерге кыоюлган эмекни эксильтип косътерген кимсе, бир кунъ ола озю яланджы олып кыалыр. Чюнки, эсернинъ маиетине еткен бир де-бир инсан илле эсерге, олгъаны киби, догъру кыймет кеседжек! Кыальбинъ темиз олмаса, темиз эсерлерге кыола тийсетме!..

9.05.2007 с.

* * *

Язган шиирлеримден зияде джойган шиирлерим, бельки, чокътыр. Ильхам кельгенде текяран дикъкъатсыз олсанъ, шиирий фикир гъайып олмасы бир шей дегиль. Бойле дикъкъатсызлыкъ эдебиятымызнынъ такъдири акъкъында месулиетимиз бираз зайыфлагъан вакъытларда юзь бере демеге мумкюн.

Бойле аллар тек менде дегиль, дигер бир чокъ иджаткярларда да олгъаныны оларнынъ кенди итирафларындан да дуймагъа мумкюн.

20.06.2007 с.

* * *

Буюк шаирлернинъ шиирлери хусусында лаф кеткенде чокъ аллар-да «анълаан оламайым» деген киби тюшонджелер юре. Бу акъта баш ёрсанъ, шиир анълаанмалымы, я да дуолмалымы, деген суаллер ортагъа чыкъа.

Менимджесине, шиир дуолмалы!.. Яни дуйгъунен анълаанмалы.

Биринджиден, шиирде мана къоюлыгъы ола, яни маналар астын-да маналар гизленгендир. Эгер шиирни бир кере окъугъанда анъла-шылааджакъ олса, экиндже кере оны окъумагъа аджет къалмай. Онынъ ичюн акъикъый шиир айрет мейвасы!

Экинджиден, шиирде аэнк эсас ерлерден бирини тута. Аэнкли шиирдинълегенде дуйгъуларынь джоша. Шиир дуола дегенде таянган эсасларымызнынъ бири де мына шу аэнктир!

Улу Навоий озюне нава-нагъме тахаллюсини сечип алгъаны да, белким, шу себептендир.

Тюшонип, акъыл юрсетип бакъайыкъ. Не ичюн бульбуль отювини дигер къушаар чивильтисинден айырды этемиз? Чюнки о гъает аэнкли, озьгюн, дигер сеслерге бенъземей. Онынъ манасыны анълаамасакъ да юрегимиз джоша, рухумыз къанатлана.

Меним фикримдже, шиир де ойле. Шаир бульбульге бенъзей. Бульбуль къызыл гульни, дюльберликни севип озюндже йырай. Шаир де табийй адда шиир яза. Меним шииримни анълаарлармы, я да анъламазлармы деген тюшондже онынъ хаялына биле кельмей.

Бульбульане язылган шиирлер онынъ ичюн де озьгюн ве къаальплерни джоштыра. Бойле эсерлернинъ омюри бакъый ола.

5.09.2007 с.

* * *

Эдебият инсангъа кунеш нуры киби тесир эте. Саба тургъанда булутсыз темиз авада кунеш кулип чыкъса, рухынъ да юкселе, кейфинъ шад ола. Бугюн кунъ бою озюнтни мемнюн дуясынъ.

Акъикъый эдебий эсерлерни окъугъанда да тынкъы ойле дуйгъулар къальбинъде пейда олаалар. Яни эдебий эсернинъ тесирлери бир кereden анъланмаз. Кунешнинъ нуру киби яваш-яваш сени хошландырыр, тюшонджелерге даадырыр, эйилликлер ялмагъа давет

этер, акъсызлыкъларгъа къаршы курешмеге юрегингъде ис-дуйгъу уяндырыр.

Эбет, эдебий эсерлер язып да бутюн осаллыкъларны битиририм демеге олмаз. Ама, яхшы эсер инсаннынъ кенди ойларына къанат багълар.

Текрарлайым, эдебият инсангъа кунеш нурлары киби тесир этер.

9.11.2007 с.

* * *

Шириет, шириет, джаным шириет! Балалыгъымдан мени озюнгъе чекесингъ. Я да мен сени озюме чекемми. Бильмейим!.. Лякин бир шейни билем ки, шиирет ёлу, яни сенингъ ёлунгъ ер ве кок арасындаки бир юксекликтен кече. Бу юксеклик ерге пек якъын да, ерден пек узакъ да олмамалы. Шириет ёлунынъ кенди мувазанаты бар.

Ким де-ким бу мувазанатны булса, демек о чин шаир. Юкъары котерилип ернинъ тартылув кучюнден узюльмек олмаз! Шаир даим ернинъ нефесинен нефес алмалы, ер юзюндеки джанлы варлыкънен багъыны узымемели!..

Джаным шириет, къаным шириет! Мени де ана сейяремизнинъ чекюв кучюнден тышары алып къачма! Чексиз клянатнынъ бир зерречиги олсам да, ана топрагъымызынъ нефесини, къокъусыны дуйып турайым!..

7.06.2007 с.

* * *

Акъикъий шаир насыл шаир? Менимдже, акъикъий шаир юрегингъни сёйлете бильген шаир. Шириетте акъылдан коре, юрегингъе чокъча таянмакъ керексингъ. Чюнки акъыл янълыша биле, юрек исе бир вакъыт янълышмаз!..

Мен шай беллиймен!.. Бельки...

17.07.2010 с.

* * *

Эдебият ёлу — омюр ёлу!.. Эр бир къалем эхли бу ёлны озю ичюн озю ача. Бу ёлда ёдаш олмай. Эдебият ёлу тегенекли эм де гулю-чечекли ёлдыр. Къалемкеш ёлу янгъыз юрюльген ёл.

Бу ёлга тюшкенде, эввеля, иджаткяр онынъ не къадар мешакъятлары оладжагъыны башта анъламай. Анълай башлагъан сонъ исе огге юрмеге сакъынып ёл башында къалып кете биле. Энтъ хавфлысы мына бу ал.

Эдебият ёлуна чыкътынъмы, оны девам этмек керексинъ. Умют-сизликке къапылмакъ, я да озь кучюнъе инанмамакъ сени рухтан тюшюре биле. Бу вакъытта, эбет, устаз огютлери керек ола. Истидат учкъуналарыны коре бильген устаз оны алевлендирмеге ярдым эте. Устаз корьмеген шегирт эр тарафкъа ёргъалай, деп баба-деделеримиз нафле айтмагъанлар.

Истидаты олып да, эдебият ёлунынъ мешакъятларындан уркин токътап къалгъан авескяр янълыша, кенди омрюни кендиси сарартып, аят ёлуны тююмлештире.

Иджат заметлерине даянып огге ынтылгъан инсан илле озь макъсадына иришир!.. Акъикый иджат зевкъы язув джерьянында келе. Онъа бир кере иришкен инсан, сонъ озюни токътатып оламаз, язмайын туралмагъанындан язар!

Эдебият ёлу — тек огге юрюльген ёл. Онда токътап къалына биле. Лякин арткъа къайтмакънынъ чареси ёкъ. Эгер арткъа къайтсанъ, айланчыкълардан чыкып кеталмазсынъ, мензилинъни ташып оламазсынъ.

Къыскадан айтсакъ, эдебият ёлуны омюрюнъ ёлуна чевирсенъ ве ондан буюк ишанч, кучъ-гъайретнен огге адымласанъ озь арзумакъсадынъа иришмеге, излеринъде нефасет гуль-чечеклерини къалдырмагъа мумкюн.

8.02.2011 с.

МУНДЕРИДЖЕ

Муэллифтен бир кѳач сѳз.....	5
------------------------------	---

ЭССЕЛЕР

Хатыралар юкю.....	8
Къамышлыда чыракъ яна.....	18
Устазым акъкъында.....	24
Эшреф Шемъи-заденинъ Шеръян Алиге язгъан мектюплеринден.....	37
Юрек тилини юрек анълай	46
Тюнъюльменъиз, Мансур агъа!.....	56
Бизим къалпакълар.....	64
Унутманъыз, эвлятлар!.....	68

ПУБЛИЦИСТИКА

Ираде.....	76
Къара кунюмиздеки айдын умутолер.....	85
Ватан дуйгъусы	92
Ватан фаджиасы, миллет фаджиасы, топрагъымыз фаджиасындан башланды.....	98
Демир тереклер киби!.....	104
Эждатларымызнынъ еди несилини огренмелимиз.....	107
Мукъаддес меянларны зиярет эткенде.....	112
Къалай баари.....	117

ТИЛЬ, ЭДЕБИЯТ ВЕ МАНЕВИЕТИМИЗ

АКЪКЪЫНДА ТЮШЮНДЖЕЛЕР

Он асырлыкъ тири шаат	124
Теренликтен юксекликке.....	130
Достумыз Микола.....	134
Сапанджагъа Салгъыр селямы.....	146
Шириет муджизеси.....	154
Алимнинъ сервети.....	163
Озгюн инсан, озгюн эдил.....	167

«Чыкълар олып топрагъыма къонарым...».....	172
Муаллим	176
Эскизлерден — акъыкый эсерлерге!.....	179
Джынъгыз Дагъджы: «Мен, Къызылташнен яшадым».....	188
Сынтырларгъа сыгъмагъан иджаткяр.....	191
Ираде сынавынынъ терен тасвирленмеси.....	196
Юз йыл Къуран-и Керимнен.....	200
Зинданда язылгъан шиирлер.....	203
Иджат месулиетини ис этерек.....	205
Сырлы ве юксек босагъа.....	209
«Аслыхан» — тилимизнинъ джеvhери.....	210
Тильсиз эвлятларны ким етиштире?.....	214
«Сакълы дефтер»ден саифелер.....	217

Літературно-художнє видання

ШЕР'ЯН АЛІ
(АЛІЄВ ШЕРЛАН)

ТЯГАР СПОГАДІВ

*Ессе, публіцистика, мова, література
і роздуми про моральність*

Директор І.Б. Чергетма
Редактор Г.М. Дудакова
Коректор Е.А. Ібрагімова
Оператори: Д.Р. Сеферов, Е.Р. Аджалімова

Підписано до друку 21.11.2011 р. Формат 60х84¹/₁₆.
Гарнітура «LazurskiC». Умовн. друк. арк. 13,25+0,58 вкл. Обл.-вид. арк. 9,0+0,4 вкл.
Обсяг 14,25+0,625 вкл. друк. арк. Тираж 500 прим. Зам. № 66.

КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»
95000, м. Сімферополь, вул. Горького, 5.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 508 від 26.06.2001 р.

Надруковано у ТОВ «Видавництво «Вперед»
97534, АРК, Сімферопольський район, с. Строгонівка, вул. Лікувальна, 1.

